TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

DEVLETÇİLİĞİN DOĞUM SANCILARI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ POLİTİĞİNDE 1932'DEKİ DÖNÜŞÜM

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet ALCA

Ankara,2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

DEVLETÇİLİĞİN DOĞUM SANCILARI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ POLİTİĞİNDE 1932'DEKİ DÖNÜŞÜM

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet ALCA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI

Ankara,2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

DEVLETÇİLİĞİN DOĞUM SANCILARI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ POLİTİĞİNDE 1932'DEKİ DÖNÜŞÜM

Mehmet ALCA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	İmzası
1- Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI	
2- Doç. Dr. Altuğ YALÇINTAŞ	
3- Doç. Dr. Özgür TEOMAN	

Tez Savunması Tarihi

06/10/2021

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI danışmanlığında hazırladığım "Devletçiliğin Doğum Sancıları: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Politiğinde 1932'deki Dönüşüm (Ankara.2021) " adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……iii

GİRİŞ……....1

I. BÖLÜM: BUHRANIN ETKİSİNİN HİSSEDİLMESİ VE HÜKÜMETİN SORUNLARA YÖNELİK TESPİTLERİ…….5

II. BÖLÜM: **EKONOMİ POLİTİK ARAYIŞLAR**……..9

2.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Oluşumu…….9

2.2. İktisat Bakanı Şakir Kesebir'in İktisadi Vaziyete Dair Raporu ..…….11

2.2.1. Raporun Oluşum Süreci..…….11

2.2.2. Raporun İçeriği……13

2.2.3. Raporun Değerlendirilmesi ……..16

2.3. 1930 Sanayi Kongresi ……18

2.3.1. Kongre Açılışı……..18

2.3.2. Kongrenin İçeriği ve Dönemin Sanayi Sermayesinin Yapısı……20

2.4. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Oluşumu ……....24

2.5. Buhran Etkisi İçinde İzlenen Tarım Politikaları ……31

2.6. 1931 Birinci Ziraat Kongresi ……..35

2.6.1. Kongrenin Toplanma Nedeni ……...35

2.6.2. Kongrenin İçeriği ……36

2.6.3. Kongrenin Ortaya Çıkardığı Çelişki ……40

III. BÖLÜM: SİYASAL ARAYIŞLAR……....41

3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Dönemi ……..41

3.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Programı ……...41

3.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Muhalefeti ……44

3.1.3. İnönü'nün Sivas Çıkarması ……..46

3.1.4. Okyar'ın İzmir Çıkarması ve Sonuçları ……48

3.1.5. TBMM'nin Olağanüstü Birleşimi ……51

3.1.5.1. Birleşimin Nedeni ve Birleşim Öncesi Siyasi Durum ……..51

3.1.5.2. Birleşimin İçeriği ……..52

3.1.6. Hükümetin İstifası ve Yeni Hükümetin Kurulması ……..57

3.1.7. Yeni Hükümetin Programı ……...58

3.1.8. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanma Süreci ……....64
3.2. Atatürk'ün Yurt Gezisi ……...67
3.2.1. Gezinin Planlanma Süreci ……67
3.2.2. Gezinin İçeriği ……68
3.3. 1931 Genel Seçimleri ve Yeni Meclis ……71
3.4. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi ……..76
3.4.1. Parti Programı ……..76
3.4.2. Teklifler ve Talepler ……80
SONUÇ……....86
KAYNAKÇA ……97
ÖZET……110
ABSTRACT……..112

ÖNSÖZ

Türkiye'nin geçirdiği, genel kabul olarak 1932-1939 yılları arasında uygulanan devletçilik dönemine dair tartışmalar, özellikle 1980 yılı sonrası neoliberal küresel politikalara eklemlenme süreciyle önemini yitirmiş bir konu olarak görülse de bu politikaların ürettiği her kriz aşamasında yeniden canlanmaktadır. Tartışmalar, kriz ortamının da oluşturduğu siyasal dönüşüm ikliminde iktisadi politikalara yön verme amacıyla, devletçilik dönemine çeşitli ideolojik içerikler kazandırma çabalarına sahne olmaktadır. Devletçiliğin nasıl benimsendiği ve uygulamada neyi niçin hedeflediği gibi sorulara farklı siyasal çevreler farklı anlayış kalıplarıyla yanıt aramaktadır. Bu anlayış kalıplarının geçerliliğinin sınanması adına ortaya koyduğum bu tez çalışması, Türkiye'deki devletçilik tartışmalarına naçizane bir zemin arama çabasının ürünü olmuştur.

Arayış yoluna çıktığım aşamada, Türkiye'nin devletçiliğe geçiş dönemindeki iktisadi politikalara yön vermiş şahsiyetlerden bahsederken özellikle dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan'ı bana tanıtan ve bu sayede zihnimde dönemle ilgili karşılaştırmalı bir analiz çerçevesi kurmamı sağlayan, bir bakıma çalışmalarımın esin kaynağı olma rolünü üzerinde taşıyan değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI'ya en derin saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmalarımı sürdürürken gerek fikirleri gerek eleştirileriyle odağımı sağlam bir çerçeveye yönlendirme gayretinde bulunan dostlarım Muhammet Alper FIRAT ve Av. İbrahim Yaşar ŞAMA'ya, ayrıca tez yazma süreciyle ilgili teknik ve idari deneyimlerini paylaşan ve yardımlarını esirgemeyen Ar. Gör. Dr. Selçuk GEMİCİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Tez savunma sınavındaki görüş, öneri ve yapıcı eleştirileriyle bu konudaki çalışmalarımı devam ettirmem noktasında beni cesaretlendiren Doç. Dr. Altuğ YALÇINTAŞ ve Doç. Dr. Özgür TEOMAN'a ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak desteklerini hep yanımda hissettiğim biricik aileme çalışmamı ithaf ederek sevgilerimi sunarım.

GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomik gelişim sürecinde devletçilik dönemine nasıl bir ideolojik anlam yükleneceği konusunda temel olarak iki türe ayıracağımız görüş birliği ile karşılaşmaktayız. İlk görüş, dönemi geniş kapsamda kapitalist gelişme çizgisi içinde görmekte, devletçiliği; feodal üretim ilişkilerinden kapitalist üretim ilişkilerine doğru gelişen süreçte, devletin ekonomik alana dönemsel şartların gerektirdiği ölçüde müdahalelerde bulunması olarak yorumlamaktadır. Bu görüşe göre devletçilik döneminin Türkiye'nin kapitalist gelişim sürecini tamamlayan bir tarafı bulunmaktadır. Devletçi politikalar, kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşması için dönemin buhran koşullarına göre uygun önlemlerin alınmasını gerektiren müdahale aracı olarak değerlendirilmektedir. Böylece devletçilik dönemi, devlet kapitalizmi kavramı ekseninde Türkiye'nin kapitalist gelişim sürecinde sermaye kesimlerinin gelişimini sağlamış geçici bir aşamayı işaret etmektedir. Sağ siyasal akımlar, Türkiye'nin kapitalist gelişim sürecine Kemalist ideolojinin katkısını göstermek için, sol siyasal akımlar ise bu katkıyı eleştirmek için bu anlayışa sahip çıkarlar. Diğer görüşü paylaşanlar ise devletçilik dönemine cumhuriyet rejiminin kontrolü altında uygulanmış, planlı bir sanayileşme politikası olarak bakmaktadır. Bu görüşe göre; çağdaşlaşmayı hedef olarak benimsemiş yönetim, 1923 ile 1929 yılları arasında uygulanan kısıtlı politikalardan beklediğini bulamamış, sermaye bloğu çağdaşlaşmanın en önemli ölçütü olan sanayileşme konusunda gerekli atılımları yapamamıştır. Bu somut durum, dönemin buhran koşulları ile birleşince devlet, sanayileşme sürecine bilinçli bir katkı sunma çabasında olmuştur. Dolayısıyla devletçilik dönemi cumhuriyet devrimini tamamlayan bir aşamaya denk gelmekte ve kazanımlarının korunması gerekmektedir. Ancak süreç içinde bu kazanımlar korunamamış ve devletçilikten ödün vermek durumunda kalınmıştır. Genel olarak Kemalist siyasal akımlar devletçilik dönemine böyle bir anlam yüklerler.

Türkiye'de devletçilik dönemine dair aktarılan bu iki farklı görüşe denk düşen anlayışlara, devletçilik henüz uygulamaya geçmeden önce, dönemin tek parti iktidarı içinde iki farklı çevrenin de sahip olduğunu görüyoruz. Bu çevrelerden biri Başbakan İsmet İnönü'nün etrafında yoğunlaşmış ve devlet adamlığını üzerinde taşıyan vekil, bakan ve bürokratlardan oluşan İnönü çevresi, diğeri ise İş Bankası Grubu'nun etrafında yoğunlaşmış ve sermaye kesimleriyle de doğrudan ilişkileri bulunan vekil, bakan ve bürokratlardan oluşan İş Bankası çevresi (Aferistler) olarak tanımlanmıştır.[1]

İş Bankası çevresi devletçilik dönemini, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde geçici bir aşama olarak görme beklentisi içinde olmuştur: Devlet, sermaye bloğunun dönemin şartlarına göre kalkışamayacağı sanayi yatırımlarını yapmalı, bu yatırımlar sermaye bloğunun gelişimine katkı sunacak pozitif dışsallıklar yaratmalıdır. Dönemin sonunda ise bu alan sermaye bloğuna bırakılmalıdır. Ancak İnönü çevresinin devletçilik döneminden beklentileri böylesi sınırlı bir anlayışa denk düşmemiştir: Devlet bu dönemde yapacağı belirli sanayi yatırımlarına toplumsal çıkar için gerekirse sürekli olarak sahip çıkacak, hâkim üretim alanlarını sermaye bloğunun serbest girişimine kapayacaktır. Böylesi bir devletçilik anlayışının, halkçılığı daha öncesinde ilke edinmiş bulunan bir iktidarın siyasetine daha uygun olacağı düşünülebilir. Bir bakıma iktidar, önemli görülen üretim alanlarındaki mülkiyeti sürekli devletin elinde tutarak, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde toplumda oluşması muhtemel keskin sınıfsal farklılaşmanın önüne geçmek isteyebilir. Ancak İnönü çevresinde dile getirilen devletçilik anlayışı, bu konuda net bir tavır göstermede bir kararlılığa sahip olamamıştır. Bu anlayış ilk somut politikalarını inşa etmeye çalıştığında ise sermaye bloğunun oklarını üzerine çekmiş ve Atatürk'ün de müdahalesiyle geri plana itilmiştir. Devletçilik ile halkçılık ilkesini

[1] İnönü çevresi; çalışmamızda da düşüncelerine yer verilen Recep Peker, Mustafa Şeref Özkan, Kazım Özalp gibi isimlerden oluşmaktadır. İş Bankası çevresinden olan isimler ise; Celal Bayar, Mahmut Soydan, Rahmi Köken ve Şakir Kesebir'dir. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30, 1977, s.165.

bütünleştirme anlayışına sahip olan Kadro Hareketi ise kısa bir süre haricinde İnönü çevresinden herhangi bir destek görememiştir. Devletçiliğin uygulamaya geçmesiyle de tarih sahnesinden silinmek zorunda kalmıştır.[2]

Devletçiliğin uygulamaya geçmesinden önceki aşamada iktidarın içindeki bu çevreler, devletçi politikaları kendi fikir ve görüşlerine uygun olarak temellendirme mücadelesini sürdürmüşlerdir. Bu mücadele içinde İnönü çevresinin devletçiliğe dair fikirlerinde net bir tavır göstermesi, özellikle 1932 yılının temmuz ayında Mustafa Şeref Özkan yönetimindeki İktisat Bakanlığı'nın peş peşe çıkardığı devletin ekonomi üzerinde kontrol alanını güçlendiren devletçi yasalara dayandırılabilir. Bu yasalara ek olarak aynı günlerde İş Bankası'nın kâğıt fabrikası kurma girişimine İktisat Bakanlığı'nın zorluklar çıkarması olayı ise devletçiliğin uygulanma sürecini, 1932 yılının eylül ayında İktisat Bakanlığı'nda yaşanan kadro değişimi sonucunda İş Bankası çevresinin kontrolüne bırakmasının önünü açmıştır. Bu değişimden sonra devletçi politikalar bir bakıma İş Bankası çevresinin görüşlerine uygun olarak gelişme göstermiştir. Bu noktada karşımıza önemli bir soru çıkmaktadır: Devletçiliğin uygulamaya geçmesinden önceki dönemde iktidar çevrelerinde yaşanan mücadelenin dinamiğini belirleyen unsur nedir ki sürecin sonunda devletçiliğin uygulaması İş Bankası çevresinin kontrolüne bırakılmıştır?

Bu soruya cevap aramak için devletçiliğin buhran koşullarında hangi arayışlardan geçilerek ve nasıl bir temel anlayışla ilan edildiğinin belirlenmesi önemli görülmektedir. Devletçiliğin ilan edilmesini gerektirecek koşulların belirlenmesi, uygulanma sürecine de yön verici ipuçlarını içinde barındıracaktır. Bu amaçla çalışma, 1929 Büyük Buhranı ile Türkiye ekonomisi üzerinde beliren sorunlara karşı aranan çözümleri ve bu çözümlerin dönemin sermaye bloğuna olan etkileri üzerinden ortaya çıkan devletçilik ilkesinin

[2] Devletçiliğin somut olarak uygulamaya geçeceği 1934 yılında, Kadro Hareketi'nin cumhuriyet devrimine yeni bir devletçi ideoloji yükleme çabaları, hükümetçe de hoş karşılanmamış ve ciddi bir uyarıyla hareketin sonu hazırlanmıştır. Bu konuda bakınız: Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s.217.

içeriğini belirlemeye odaklanmıştır. Belirlenmeye çalışılan devletçiliğe dair içerikle kadro değişiminin nedenleri ortaya koyulmuş olacak ve Türkiye'nin geçirdiği bu özel döneme yüklenen ideolojik anlamların geçerliliği sınanacaktır.

I. BÖLÜM

BUHRANIN ETKİSİNİN HİSSEDİLMESİ VE HÜKÜMETİN SORUNLARA YÖNELİK TESPİTLERİ

1929 Büyük Buhranı Türkiye ekonomisi üzerindeki ilk etkisini ulusal parada ortaya çıkan hızlı değer kayıpları olarak göstermiştir**.** Dönemin rezerv parası olan sterlinde süreklilik arz eden artışlar, 1929 yılının mayıs ayı ile başlamış, aynı yılın son ayları boyunca yüksek bir hıza ulaşmıştır. Bu dönem arasındaki değersizleşmenin büyüklüğü, Tablo 1'deki resmi borsa değerlerine göre yüzde beş düzeyinde kalsa da dönemin gazete haberlerinden izlendiği üzere yüzde on bir oranına varmaktadır.[3]

Tablo 1: Sterlin/Lira Kurunun Aylık Ortalama Değerleri [4]

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1929	9.93	9.84	9.89	9.88	9.98	10.12	10.1	10.16	10.08	10.23	10.38	10.42
1930	10.28	10.39	10.31	10.32	10.33	10.34	10.33	10.32	10.3	10.3	10.3	10.3

New York Menkul Kıymetler Borsası'nda 24 Ekim 1929 tarihinde yaşanan büyük çöküşün tüm dünyada sebep olduğu endişe, yurt içinde de kendini göstermiştir. Hükümet bu gelişmeler karşısında ulusal parada görülen değersizleşmenin sebebini ilk olarak, 1 Haziran 1929 tarihinde 1499 sayılı yasayla kabul edilen ve üç ay içinde uygulamaya geçecek olan Gümrük Tarifesi Kanunu'nun getirdiği gümrük vergilerinden kaçınmak

[3] 12.05.1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Sterlin kurunun 1001 kuruşu bulduğunu yazmıştır. 07.12.1929 tarihinde ise 1110 kuruşu gördüğünü, alınan sert önlemlerle 1057 kuruşa kadar düşürüldüğünü duyurmaktadır. Bu değişim dönemin şartları içinde, resmi borsa değerlerine göre oldukça yüksek ve değişkendir. Bakınız: **Cumhuriyet**, "İngiliz Lirası 1001 Kuruş", 12 Mayıs 1929 ve **Cumhuriyet**, "Paramız Kıymetinin Islahına Azmedilmiştir", 07 Kanunuevvel 1929.

[4] Köklü, Aziz, **Türkiye'de Para Meseleleri: 1915-1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1947, s.40.

isteyen ithalatçı tüccarın sebep olduğu yüksek ithalat talebine dayandırmıştır.[5] Ancak giderek hızlanan değer kayıpları ve kamuoyunda daha da değersizleşme beklentisinin yayılması, hükümetin sorunun üzerinde önemle durması ve hızlıca çözümler üretmesi zorunluluğunu doğurmuştur. 12 Aralık 1929 tarihinde İnönü'nün "Paramızın Kıymetini Yükseltmek İçin Alınacak Tedbirler" üzerine yaptığı meclis konuşması, hükümetin sorunun ciddiyetini kavradığını, olası sebeplerini tespit ettiğini ve ulaşılması gereken hedef için ilk önlemleri uygulamaya geçirme hazırlıkları içinde olduğunu göstermektedir.

İnönü konuşmasında [6]; ulusal parada son dönemde yaşanan hızlı değersizleşmenin sebeplerini ortaya koyarken bu sefer spekülatif ithalat talebinden başka unsurlara da değinmiştir. Bunlar; Osmanlı dış borçlarının ödenmeye başlanması ve daha önemlisi toplumun bilinçsizce ekonomik kararlar almasına sebep olan buhran endişesi ve hükümete duyduğu güven eksikliğidir. İnönü, vurguladığı bu güven sorununu gidermek adına, ulusal paranın altına göre sabit bir değer alması için tüm güçleriyle uğraşacaklarını, daha da değersizleşeceği fikrini yayıp bedava kazanç sağlamayı arzulayanlara en büyük cezayı bu şekilde vereceklerini bildirmiştir. Bahsettiği hedefe ulaşmak için ise alınacak başlıca önlemi şu şekilde açıklamıştır:

"...Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir, bütçe muvazenesi gibi bütün memleketin tediye muvazenesinde açıktan kurtulmaktır. Bu memleket Devlet mubayaatı, vatandaş sarfiyatı ve memleketin inkişafı için harice çıkarmağa mecbur olduğu paralar kadar, lâakal o kadar, harice mal ve sây satmak yani istihsal etmek lazımdır..."

İnönü böylece ulusal parayı istikrara kavuşturmanın yolunu, günün şartlarında ödemeler dengesine ulaşmakta görmüştür. Bunun için de ithalatın sürebilmesi için, öncesinde daha fazla miktarda ihraç ürünleri üretme gerekliliğine vurgu yaptığını

[5] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 13, Üçüncü İnikat, 09-XI-1929, s.16.
[6] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 14, On Üçüncü İnikat, 12-XII-1929, s.31-35.

görüyoruz. İnönü bu vurgusuyla bir bakıma memleketin kalkınmasında mecbur olunan sanayi girdilerinin ithal edilebilmesi için öncesinde daha fazla tarım ürünü ihraç etmek gerektiğini söylemektedir. Bu söylem, ödemeler dengesine ulaşabilmekte ilerde dış ticaret politikalarının etkili bir şekilde uygulanacağının da ilk düşüncelerini yansıtmaktadır. Konuşmasının devamında; hükümetin aldığı ilk önlem olarak, döviz çıktısına sebep olan kamu harcamalarına düzenleme getirdiklerini, bundan böyle bu harcamaların Bakanlar Kurulu'nda incelenip karara bağlanacağını duyurmuştur. Ancak bu konudaki asıl sorumluluğun halka düştüğünü ifade etmiştir. "Milli para, milli iktisat ve milli tasarruf" olarak tanımladığı mücadelenin fert ve devletçe güven tesis edilerek başarılacağına inanarak, meclisten bu önlemler için güvenoyu talep etmiştir. O günkü oturuma katılan tüm vekillerin hükümetin bu tespitlerine ve alınacak önlemlere güvenoyu verdiklerini görüyoruz.

İnönü'nün bu konuşması, devletçiliğin bir ilke olarak parti programında yer alması[7] ve uygulamaya geçiş sürecinde, buhranın sebep olduğu temel sorunlara karşı alınacak önlemlerin ana fikrini vermesi bakımından oldukça önemlidir. Küresel panik ortamı içinde ulusal güvenin tesis edilememesi, ekonomik kesimlerin ulusal paradan uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Bu durum ise ekonomik bağımsızlık hedefine ulaşmada sanayi alanında büyük atılımlar yapmayı şart gören ve bu atılımların uygulamaya geçebilmesi için daha fazla fabrika ve tesis kurulum hizmeti, beşerî sermaye, makine-yedek parça ve enerji ithal etmek zorunluluğunda olan bir ülkenin yönetimini giderek zora sokmaktadır. Koşulların sürdürülemez olduğunu kavrayan hükümet, çarenin; bütçe dengesine ulaşıldığı gibi ödemeler dengesine de ulaşılmaktan geçtiğine inanmıştır. Ödemeler dengesi kalemlerinde ana unsur olan dış ticaret dengesine ulaşmak da bu koşullar altında hayati bulunmuştur.

[7] Devletçilik bir ilke olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nın Üçüncü Büyük Kongresi'nde (10-18.05.1931) kabul edilmiştir.

Tablo 2'de Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına varıncaya kadar dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiğini görüyoruz. 1929 yılındaki açık ise, önceki altı yıllık ortalamasının iki katından da fazla düzeylere yükselmiştir.

Tablo 2: Türkiye'nin Cari Fiyatlarla Dış Ticaret Değerleri (Milyon TL)[8]

	1923	**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**
İhracat	85	159	192	186	158	174	155	152	127	101	96
İthalat	145	194	242	235	211	224	256	148	127	86	75
Dış Ticaret Dengesi	-60	-35	-50	-49	-53	-50	-101	4	-	15	21
Dış Ticaret Hacmi	230	353	434	421	369	398	411	300	254	187	171

Bu şartlar altında hükümet için gereksiz sayılabilecek ithalatı olabildiğince kısmak ve ihracatı her koşulda arttırmanın yollarını aramak, ana hedef konumuna gelmiştir. İşte bu hedefe ulaşmak adına aranan çözümler ve getirilen yasal düzenlemeler, çalışmamız kapsamında dönemin sermaye bloğuna direkt etkilerde bulunan çok yönlü sonuçları açığa çıkaracaktır. Bu sonuçlar ise devletçiliğin hangi şartlarda niçin benimsendiğinin sebeplerini ortaya koyacaktır.

[8] T.C. Ticaret Bakanlığı, **T.C. Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl**, Ankara, 1973, s.48. Düzeltilmiş değerler iddiasındaki Tezel'in çalışması da bu dönemin dış ticaretinin genel eğilimi konusunda farklı bir sonuç ortaya koymamaktadır. Bakınız: Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, Tablo 3.4, s.136.

II. BÖLÜM

EKONOMİ POLİTİK ARAYIŞLAR

2.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Oluşumu

Buhranın etkisi altında, hükümetin sanayileşme yoluyla kalkınma ülküsüne ulaşabilmek için ana hedef olarak belirlediği; milli para, milli iktisat ve milli tasarruftan oluşan sac ayaklarının inşasına zaman kaybetmeden başlandığını görüyoruz. İnönü'nün önceki bölümde değinilen meclis konuşmasından yalnızca bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı ve ileri gelen bazı vekillerce Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulması kararı alınmıştır.[9] Cemiyet amaçlarını; halkı israftan uzak tutup yerli ürünleri kullandırmaya özendirmek ve yerli ürünlerin kalitesini yükseltip üretim miktarlarını çoğaltarak fiyatlarını ucuzlatmak ve böylece yaygın bir kullanım alanına kavuşmasını sağlamak olarak belirlemiştir.[10]

Cemiyetin, halkın tüketim normlarını değiştirmek ve ithal tüketimin önüne geçmek için üretim ve ticaret yapısını buna uygun hale getirmek gibi zor bir görevi kendine hedef seçmesi, elbette halk ve sermaye kesimlerince kolaylıkla benimsenecek bir görüntü vermemektedir. Bu zorlayıcı sebeplerden dolayıdır ki hükümet, hedeflerine ulaşmak için bu dönemde yasal düzenlemeler yapmak yerine, bağımsız cemiyet oluşumunu tercih ederek tüm ekonomik kesimlerin cemiyet faaliyetlerine katılmasını ve bir tartışma ortamının sağlanmasını istemektedir. Bu amaçla faaliyetlerine başlayan cemiyet, kuruluşundan sonra kısa bir süre içinde yüz altmışa varan il ve ilçede teşkilatlanmasını

[9] **Milliyet**, "Milli Tasarruf Cemiyet Teşkiline Karar Verildi", 13 Kanunuevvel 1929.
[10] **Cumhuriyet**, "Milli Tasarruf: Cemiyetin Gayesi Halkı Tasarrufa Alıştırmaktır", 20 Kanunuevvel 1929.

tamamlamıştır. Yoğun bir çalışma programı içinde sergi, seminer, kampanya çalışmaları ve yerli mallarını tanıtıcı propaganda faaliyetleri yürütmüştür.[11]

Ülkenin ekonomik sorunlarına dönük tespitlerin yapıldığı ve ana hedeflerin belirginleştiği ancak hedeflere varmak için nasıl ilerleneceğinin belli olmadığı bu aşamada hükümetin yeni bir denge arayışı içinde olduğu kabul edilebilir. Bu denge arayışı, buhranın sebep olduğu sorunlar karşısında sermaye kesimleri arasında bozulan dengenin tekrar kurulmasına ilişkin olacaktır. Ancak bu arayışın çerçevesi İnönü'nün ifade ettiği güven ortamı içinde olmak durumundadır. Örneğin İnönü, cemiyetin kuruluşundan birkaç ay sonra yerli üretimin teşvik edilmesinden tüketici aleyhine haksız fayda sağlamayı uman yerli üreticiyi ve tüccarı uyararak, halkın yerli ürünü kullanma arzusunu karşılayacak bir kalite ve fiyat dengesinin sağlanamaması durumunda bu konuda harcanan tüm emeklerin heba olacağını ifade etmiştir.[12] İnönü'nün bu uyarısından halkın güveninin kazanılması ve korunması gerektiği izlenimini almaktayız. Nitekim hükümetin, cemiyetin çalışmalarıyla ulaşmayı hedeflediği bir amacı; milli iktisadın ve üretimin gelişimi iken, diğer amacı bu üretimi sağlayacak milli sermayenin birikimi için halkı tasarrufa yönlendirmektir. Halkın tasarrufunu finansal sermayeye aktarması ile bu sermaye verimli üretim alanlarında yani büyük ölçüde sanayi kesiminde yatırıma dönüşecektir. Hükümet bunun ancak güven ortamının tesis edilmesiyle sağlanabileceği inancındadır. Bu bakımdan ticari sermaye kesiminin yerli ürünlerin korunmasından kendilerine ölçüsüz rant sağlamaları daha sürecin başında hükümetin tepkisini çekmiştir. Sermaye çevrelerinin bu fırsatçı anlayışına müsamaha göstermemek genel olarak İnönü çevresini İş Bankası çevresinden ayıran özelliklerin başında yer almaktadır.[13]

---

[11] Duman, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1992, C.1, S.2, s.136.

[12] İnönü'nün bu konudaki 12 Mart 1930 tarihli konuşması için bakınız: İloğlu, Asım Süreyya, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1974, s.50.

[13] Boratav, İnönü çevresinin bu gibi tepkilerinin daha dar anlamda meşruiyet sınırlarını aşan davranışlara karşı olduğunu söylemektedir. Bakınız: Boratav, Korkut, a.g.e., s.155.

Ele aldığımız dönem içinde cemiyetin yürüttüğü en önemli çalışmalar; 1930 yılının nisan ayında Sanayi Kongresi'ni ve 1931 yılının ocak ayında Birinci Ziraat Kongresi'ni düzenlemesi olmuştur. Bu kongreler sanayi ve tarım kesimindeki sorunların ve bunlara karşı geliştirilen çözüm önerilerinin çok yönlü olarak tartışılmasına bir zemin oluşturması nedeniyle önemlidir. Bu bakımdan devletçiliğin ilke edinilme sürecinde bu kongrelerin, hükümet ile sermaye bloğu ve sermaye bloğu içindeki farklı kesimler arasındaki hesaplaşmaları açığa vurması beklenen bir sonuç olmaktadır. Bu kongrelere ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

2.2. İktisat Bakanı Şakir Kesebir'in İktisadi Vaziyete Dair Raporu

2.2.1. Raporun Oluşum Süreci

Dış ticaret açığının hiç olmadığı kadar büyük boyutlara ulaştığı ve ulusal paranın değer kaybının hızlandığı 1929 yılının aralık ayı itibarıyla İktisat Bakanlığı'nda bir iktisadi program çalışması yürütülmektedir. Çalışma, hükümetin uygun gördüğü önlemlerin alınmasının talep edildiği ve milli iktisat ve tasarrufa dayalı seferberlik çağrılarının yapıldığı koşullar altında, önemli bir cumhuriyet devrimi olma beklentisi ile karşılanmıştır. Dönemin Siirt Vekili ve İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut Soydan, bu program ile ödemeler dengesine ulaşmanın başarılması durumunda, İnönü'nün Lozan'daki eserini sonsuza dek savunma kuvveti kazanacağını vurgulamıştır.[14] Daha sonra Kadro Hareketi'nde yer alacak Vedat Nedim Tör ise 1930 yılının, cumhuriyetin ilan edilmesi gibi önemli bir dönüm noktasının başlangıcı olacağını bildirmiştir. Yazısında; iktisadi sorunların tespit edildiğini, neler yapılması gerektiğinin bilindiğini, uygulamaya geçecek bu program ile üretim sahasında artık tesadüfe yer

[14] Soydan, Mahmut, "İktisat Cephesinde", **Hakimiyeti Milliye**, 07 Kanunuevvel 1929.

bırakılmayacağına dikkat çekmiştir.[15] Bu değerlendirme artık planlı bir ekonomiye geçişin de zorunluluğunu yansıtmaktadır. Ancak böylesi yüksek anlam yüklenen çalışmanın kamuoyuna duyurulmasında gecikmeler yaşandığını görüyoruz. 13 Ocak 1930 tarihinde incelemesi için İnönü'ye verilen çalışma [16], İktisat Bakanlığı tarafından tekrar eden incelenme sürecinden sonra ancak 4 Mart 1930 tarihinde, hazırlanacak iktisadi program ile ilgili meclis içindeki tartışmalara yön göstermesi amacıyla "vekillere mahsus" sınırlı miktarda ve "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" adıyla bastırılmıştır.[17]

İktisat Bakanı Şakir Kesebir'in kaleme aldığı bu raporun oluşumu, Ali İktisat Meclisi'nin (AİM) Haziran 1929 toplantılarında gündemine aldığı "Türkiye'nin İktisadi Programı" için yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmaları sürdürmek üzere kurulan ve başkanlığını yine Kesebir'in yaptığı hazırlık komisyonu, AİM'in aralık ayı toplantılarına yetiştirmek üzere program hazırlıklarına başlamıştır.[18] Bu kapsamda yurdun birçok yerine inceleme gezileri düzenleme kararı alınmıştır.[19] Ancak komisyonun çalışmalarının yavaş seyretmesi ve buhranın etkilerinin hissedilmesinden dolayı bu çalışmaları hükümet üzerine almak durumunda kalmıştır.[20] Böyle bir süreçten sonra ortaya çıkan rapor, bir iktisadi program olmaktan öte, dış ticaret dengesindeki açığı kapatmak ve bunu sürdürebilmek hedefiyle dış ticarete konu birçok ürünün teknik, ekonomik ve idari boyutlarıyla incelendiği ve bu suretle alınabilecek önlemlerin sıralandığı bir projeler bütünü olabilmiştir. Bu içeriğiyle İnönü'ye sunulan raporun mecliste görüşülmesi beklenirken, Kesebir tarafından yeniden incelenmesi istenmiştir.[21]

---

[15] Tör, Vedat Nedim, "Günün Parolası İktisat Programı", **Cumhuriyet**, 12 Kanunusani 1930.
[16] **Cumhuriyet**, "İktisat Vekili Hazırlanan İktisadi Raporları Tamamen Tetkik Etti", 14 Kanunusani 1930.
[17] Raporun tıpkıbasımı için; İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977 içinde EK-1: Kesebir, Şakir**, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Ankara, TBMM Matbaası, 1930, s.227-561.
[18] **Milliyet**, "Türkiye'nin İktisadi Proğramı", 16 Haziran 1929.
[19] **Hakimiyeti Milliye**, "İktisat Programı: Tetkikat Başladı", 01 Temmuz 1929.
[20] **Cumhuriyet**, "Hey'eti Vekile İktisadi Programı Hazırlıyor", 08 Kanunusani 1930.
[21] 1930 yılının şubat ayı boyunca İktisat Bakanlığı'nın rapor üzerindeki incelemeleri devam etmiştir. Bu haberler için bakınız: **Hakimiyeti Milliye**, "İktisadi Proje: Vekil Şakir B. Tarafından Tetkik Olunmaktadır", 09 Şubat 1930, **Hakimiyeti Milliye**, "Zirai ve İktisadi Projelerin Tetkiki: Vekil Şakir Bey Tetkikatına Devam Etmektedir", 15 Şubat 1930 ve **Hakimiyeti Milliye**, "İktisadi Projeler", 27 Şubat 1930.

Bu durumu İnönü'nün çalışmadan beklediğini bulamamasına bağlayabiliriz. Böylelikle ortaya çıkan rapor, sistemli bir iktisadi program hazırlanmasına ancak fayda sağlayacak konumdadır. Raporun bu özelliğini Kesebir de raporunu bitirirken *"...muayyen bir iktisadi siyaset tesisi ile bu siyasetin tatbikatını tayin edecek etraflı bir program ihzarı esas olmak lazım gelir."* sözleriyle bir bakıma kabul etmiştir.[22]

1928 yılında İktisat Bakanlığı'na getirilen Kesebir, görüşleriyle İş Bankası çevresinin içinde olmuş bir isimdir. Ayrıca o dönem için şeker sanayisindeki iki fabrikadan biri olan ve İş Bankası'nın da yüksek pay sahipliğinin bulunduğu Alpullu Şeker Fabrikası'nın hissedarı konumundadır.[23] Dolayısıyla raporu hazırlarken ticari ve sanayi sermayesinin çıkarlarını gözetmesi beklenen bir sonuç olmaktadır. Aynı şekilde 1927 yılında kurulan ve kuruluş amaçlarından birinin; memleketi mümkün olduğu kadar hızlı bir kalkınmaya ulaştırmak için geçerli bir programı uygulamaya koymak olan AİM ise, sermaye çevrelerinin isteklerinin hükümete ulaştırılmasını sağlayan bir yapı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Yirmi dört üyesinden yarısının ticaret ve sanayi odaları ile meslek kuruluşlarından seçildiği AİM, bu yapısıyla ticari ve sanayi sermayesinin çıkarlarının aksine bir öneri getirecek pozisyonda olmamıştır.[24]

2.2.2. Raporun İçeriği

Dış ticaret dengesine ulaşmanın katma değerli üretimin arttırılmasına bağlı olarak sağlanacağını esas alan rapor, dış ticarete etkisi bulunan bütün ürünlerle ilgili alınacak önlemleri açıklamaya çalışmıştır. Sırf dış ticaret dengesine ulaşmak için ithalatın şiddetli bir baskıyla azaltılmasının, ticari ilişkilerin normal şartlarına ve karşılıklı fayda ilkesine

[22] Kesebir, Şakir, a.g.e., s.559.
[23] Alpullu Şeker Fabrikası'nın kuruluş hikâyesi için bakınız: Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap,** İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1976.
[24] AİM'in yapısı için bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.60.

ters düşeceğini bildirerek, esas olarak dış ticaret hacminin azaltılmadan ihracatın arttırılmasına odaklanmıştır. Bunun için de ihraç ürünlerinin; özellikleri, ihraç edildiği ülkelerdeki üretim durumları, maliyet ve satış fiyatlarının doğru tespit edilmesi ve etkin nakliyesinin sağlanması gibi konulara ağırlık vermiştir.[25] Ayrıca ihracatçılara içerde ticari istihbarat sağlayacak merkez ve ticaret odalarının, komşu ülkelerde ise ticaret ataşeliklerinin ve dış ticaret meselelerini bilimsel pencereden değerlendirerek öneriler getirmesi düşünülen dış ticaret bürolarının kurulmasını şart görmüştür. İhracatçı tüccarın kendi isminin ve ürünlerinin tanıtım faaliyetlerine girişilmesi ve ihracata uygun kredi olanaklarının sunulması da raporun önerdiği hususlar olmuştur.[26] Rapor bu yapısıyla, dış ticaret dengesine ulaşabilmek için, ithalatı aşırı baskılayarak dış ticaret hacmini düşürmektense, ihracatın her şartta arttırılmasını gerekli görmüştür. Böylece hem ithalatçı hem ihracatçı olsun buhranın etkileri ile kayba uğraması muhtemel tüm ticari sermayenin çıkarlarını koruyucu bir anlayışla hazırlandığını düşünebiliriz.

Rapor, ithalatın azaltılması ile ilgili olarak ise toplumun tüm katmanlarının ortak hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Sadece tüketicilerin kendileri için gereksiz görebileceği ithal ürünlerden olabildiğince kaçınmaları yetmeyecek, bu sorumluluğu üretici, tüccar ve devlet de aynen uygulayacaktır.[27] Bu hususta devlete düşen görev ise ithal ürünlerin yerini alacak bir üretim programı tasarlamaktır. Rapor, hammaddesi miktar ve nitelik olarak ülke içinden sağlanabilen ya da sağlanabilecek durumda olan üretim alanlarının belirlenerek şimdilik ithal edilen yarı veya tam mamul ürünlerin zamanla ülke içinde üretilmesine dayalı bir programın inşa edilmesini gerekli bulmuştur.[28] Bu önerilen programın; ithal ikamesine dayalı sanayileşme programı olduğu açıktır. Devlet bu program ile sanayi sermayesinin ve buna bağlı tarım ve ticari sermayenin gelişimini

[25] Kesebir, Şakir, a.g.e., s.231.
[26] A.g.e., "İhracatın Arttırılması ve Kıymetlendirilmesi", s.515-517.
[27] A.g.e., "İthalatın Azaltılması", s.506.
[28] A.g.e., s.508-509.

sağlayacak koruma, teşvik etme, düzenleme ve denetleme işlevlerini daha etkin bir biçimde sürdürecektir. Raporda bunlara örnek olarak; hammaddelerin sanayi alanlarına tedarikini kolaylaştırmak, ihracını yasaklamak, üretimi için ıslah çalışmaları yapmak, bazı alanlarda alım tekelleri kurmak gibi koruma önlemlerinden bahsedilmiştir. Teşviki Sanayi Kanunu ve yeni uygulanmaya başlanan Gümrük Kanunu'nun; korumaya daha fazla muhtaç olan sanayi alanlarını yeterince korumadığı, buna karşılık bazı alanlar için de fazla geldiği tespiti yapılmıştır.[29] Sanayi sermayesinin yetersizliğine vurgu yapılmış, milli sanayinin gelişimi için önemli görülen alanlarda (dokuma, demir, kömür, şeker, kimyevi gübre sanayileri gibi) kamu sermayesinin iştiraki, diğer çeşitli alanlarda ise yabancı sermayeyi çekebilmek için teşvikler getirilmesi önerilmiştir. Tesis kurulumu ve işletme kredilerinin uzun vadeli ve düşük faiz oranıyla temin edilebilmesi için dönemin Sanayi ve Maadin Bankası'nın sermayesinin arttırılması gerekli görülmüştür.[30]

Raporun önemle incelediği farklı bir husus ise Türkiye'nin coğrafi konumu gereği transit ticaretin getirilerini üzerine alabilme imkanıdır. Rapor, kuzey-kuzeydoğu ülkeleri ile güney-güneybatı ülkeleri arasında akan dünya ticaretinin çekim merkezinin boğazlar olduğu ve buraya yapılacak liman yatırımları ile verilecek nakil, yükleme-boşaltma ve saklama hizmetlerinden büyük döviz kazanımları sağlanabileceğini iddia etmiştir.[31] Transit ticaretten aynı zamanda serbest ticaret bölgelerinin kurulmasıyla da faydalanılacağını, İzmir, Mersin ve Trabzon'a kurulacak büyük yatırım gerektirmeyen serbest bölgeler ile bu ticaret merkezlerine eski öneminin kazandırılacağını öne sürmüştür.[32]

Doğal kaynaklar ile ilgili olarak ise maden sahalarının daha etkin işletilmesi ve geliştirilmesinin şart olduğu vurgulanmış ve madenciliğe yabancı sermayenin çekilmesi

[29] Kesebir, Şakir, a.g.e., "Sanayiimizi Himaye", s.511.
[30] A.g.e., "Sermaye ve Kredi" ve "İşletme Kredisi", s.513-514.
[31] A.g.e., "Transit Ticareti", s.520.
[32] A.g.e., "Serbest Mıntıka", s.553.

için ayrı bir maden sanayi bankasının oluşturulması önerilmiştir. Madencilik mevzuatında bunlara uygun düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç olduğu ve bu doğrultuda hazırlanmış yeni kanun taslağının aynı yıl içinde kanunlaşması temenni edilmiştir.[33]

Rapor bu içeriği itibarıyla, sanayi sermayesinin korunup teşvik edilmesine ve tarım sermayesine iç talep yaratılmasına dayanan ithal ikameci bir sanayileşme programı ile ithalatın azaltılmasını, ihracatçı ticari sermayenin devletin imkanları ölçüsünde organize edilmesi ve altyapı yatırımları kanalıyla canlandırılmasıyla da ihracatın arttırılmasını önermektedir. Ancak bir plan niteliğinde hazırlanmadığı için bu önlemler sonucunda dış ticaret açığının kapanıp kapanmayacağı, ne kadar zaman içinde kapanabileceği gibi hususlar raporda yer almamaktadır.

2.2.3. Raporun Değerlendirilmesi

Raporun dönemin şartlarına göre bazı çelişkileri barındırdığını görüyoruz. Raporda; sanayi ve ticari sermayenin gelişimi için devletten koruma, teşvik etme, vergi muafiyeti tanıma, alt yapı yatırımları yapma gibi bütçe dengesini bozucu tedbirler alması beklenmiştir. Ancak o dönemde denk bütçe politikasını sürdürmek hükümetin kırmızı çizgisi durumundadır. Osmanlı borç ödemeleri sorunu bütçeyi sıkıştıran ve ulusal paranın değerini düşüren en büyük sorunu teşkil etmekte ve çözümsüz beklemektedir. Dolayısıyla buhranla birlikte devlet gelirlerinin düşme beklentisi karşısında devletin böylesi sermaye kesimlerini besleyen politikalara girişmesi olası görünmemektedir.

Raporda ayrıca dış ve transit ticaretin canlandırılmasının esas alınarak, yapılması gereken alt yapı ve ulaşım yatırımlarında deniz yollarına ve limanlara ağırlık verilmiştir. Oysa ki ithal ikamesi ile sanayileşme amacı taşıyan bir ülkenin sanayisine tarımsal girdi

[33] Kesebir, Şakir, a.g.e., "Maadin", s.478.

sağlayacak iç ticaret yollarına, yani o dönem için demiryollarına daha fazla yatırım yapması gerekmektedir. Buradan raporun esas aldığı anlayışın, buhranın sürmesiyle iyice kendini gösterecek olan temel çelişkilere neden cevap olamayacağına geçebiliriz.

Rapor esas olarak hem sanayi sermayesini geliştirmek hem de buhrandan ötürü ticari sermayenin olası zararlarını karşılamak amacıyla esas yükü ve riskleri devletin taşıması gerektiğini önermiştir. Oysa hükümet, cumhuriyetin kuruluşundan buhran dönemine kadar uygulanan teşvik ve koruma politikalarının, kalkınmayı sağlayacak bir sermaye birikimine dönüşmediğini deneyimlemiş durumdadır. Bu aşamada şimdiye kadar uygulanan politikaların daha da derinleştirilmesine dayanan bu rapor, ancak sanayi ve ticari sermaye kesimlerini memnun edici çözüm önerileri getirmektedir. Buhran, olumsuz etkisini ticaret hacimlerinin azalmasıyla hissettirmesinden öte, asıl yıkıcılığını tarım ürünleri fiyatlarının büyük düşüşler içinde olması yoluyla gösterecektir.

Tablo 3: Temel Tarım Ürünlerinde Yıllık Ortalama Fiyatlar (Kuruş/Kg) [34]

	1928	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**
Buğday	13,6	12,6	7,3	4	4,2	3,7
Arpa	7,8	7,5	3,7	2,9	2,6	1,9
Tütün	57	72,7	72,4	36,11	35,27	30,6
Pamuk	65,5	62,3	49,4	31,7	30	30,7
Üzüm	6,2	4,7	5,6	8	4,8	3,4
İncir	4,8	5,1	4,6	5,2	3,7	3,6

[34] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2009, Tablo 6, s.13.

Tablo 3'de özellikle buhranın etkisiyle önemli tarım ürünlerindeki fiyat düşüş oranlarının yüzde elliyi bulduğu görülmektedir. Bu bakımdan buhranın sürmesiyle sermaye bloğu içinde bundan en fazla zararlı çıkan kesim, büyük toprak sahipleri olacaktır. Ne kadar verimli üretim yapsalar ya da teşvik edilseler de kazançları, buhran öncesi dönemin altında kalma riski içerisindedir. Ürünlerine iç talep yaratacağından sanayileşme politikalarını desteklemeleri beklenen bir durumdur. Ancak sanayi sermayesinin, sanayileşme politikaları dahilinde korunsa, teşvik edilse ve programlansa bile ne kadar atak davranacağı, üreteceği katma değerden büyük torak sahiplerine ne kadar pay ayıracağı gibi hususlar belirsizliğini korumaktadır. Sermaye bloğunun bu kanadı, sanayileşme programının daha belirgin olarak kendi kazançlarını da garanti edecek bir yapıyla bir an önce başlamasını isteyecektir. Bu belirsizlik ortamı, hükümet içerisinde de kendini göstermiş, Kesebir'in hazırladığı rapor, ilerde hazırlanacak esaslı bir program için sadece teknik inceleme içeriklerinden faydalanılacak bir metne indirgenmiştir. Daha sonra yaşanan siyasi süreç ise Kesebir'in hükümetten uzaklaştırılmasına varan dönüşümleri içinde barındıracaktır.

2.3. 1930 Sanayi Kongresi

2.3.1. Kongre Açılışı

1930 Sanayi Kongresi, hükümetin inşa etmeye çalıştığı güven ortamı içinde sanayi sermayesinin temsilcileriyle buluşularak, ülkede modern sanayinin gelişmesinin nasıl mümkün olabileceğinin tespitinin yapılması amacıyla toplanmıştır. Kongre yönetmeliğinde kongrenin görevi; sanayinin milli ve çağdaş gereklere uygun olarak gelişmesini sağlayacak yolları aramak olarak belirlenmiştir.[35] Milli İktisat ve Tasarruf

[35] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Ankara, 1930, "Sanayi Kongresi Talimatnamesi", s. V-VI.

Cemiyeti'nin Genel Sekreteri Rahmi Köken'in kongrenin açılış konuşmasındaki ifadelerinden ise daha somut olarak kongreden beklenenin; cemiyetin kurulma amacına da uygun olarak yerli ürünlerin kaliteli, ucuz ve yaygın üretimini sağlayacak toplu bir sanayi programının hazırlanması ve bu programa uygun bir sanayi örgütlenmesinin kurulması olduğunu görmekteyiz.[36]

Köken bu konuşmasında; hükümetin sanayicilere modern sanayiyi kurma görevini yürütmede her zaman destek olacağını bildirirken, onları uyarmaktan da geri durmamıştır:

"...Devletin himâyesini isteyen sanayiciler, aynı zamanda o himayeye lâyık olduklarını ispat etmelidirler. Devlet himayesi geriliğin, iptidailiğin himayesi olmamalıdır. Himaye, bir terakki vasıtası olmalıdır. Himaye, himayesizliğe götüren bir yol olmalıdır..."

Köken bu uyarısıyla, korumanın ancak korumasızlığa giden bir yol doğrultusunda uygulandığı ölçüde modern sanayinin kurulması hedefine hizmet edebileceğini ifade etmiştir.

Kongre öncesi ise bu uyarıların daha sert yapıldığını görüyoruz. Cemiyetin müşavir müdürü olarak görevlendirilen ve çalışmalarda en aktif rol oynayan Vedat Nedim Tör, kongre öncesinde kaleme aldığı yazıda; kongreye şimdiye kadar en esaslı hazırlanmış gündem ile davet olunduğunu belirterek şu uyarıları yapmıştır: [37]

"...Eğer sanayi erbabı, bu kongrenin ehemmiyetini ve lüzumunu takdir etmez ve ona lâyık olduğu gibi hazırlanmazlarsa bundan böyle hiçbir şikâyette hakları kalmaz..."

Kongrenin sanayiciler için büyük ve son bir fırsat olduğunu bu şekilde bildiren Tör, yazısının devamında; sanayicileri ülkedeki sanayinin gelişmesinin önündeki engeli, yalnızca vergi ölçeğinde düşündükleri konusunda eleştirmiştir. Ayrıca sanayide

[36] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, a.g.e., "Rahmi Beyin Nutku", s.717-719.
[37] Tör, Vedat Nedim, "Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti", **Hakimiyeti Milliye**, 15 Mart 1930.

rasyonelleştirme kavramına değinmiş, bu meselenin Avrupa ve Amerika'daki kongre ve üniversitelerde en canlı tartışma ve inceleme konusu oluşturduğunu, sanayicilerin asıl bu konularla yakından ilgilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Modern sanayinin bilgi ve uzmanlık işi olduğunu, ancak bunlara sahip bir sanayi erbabının sanayi siyasetinde söz sahibi olabileceğine dikkat çekmiştir.

Kongrenin düzenlendiği dönemdeki bu hava, hükümetin sanayi sermayesine temkinli biçimde hala güvenme isteğini göstermektedir. Tarım kesiminin buhranın yıkıcı etkisiyle karşılaşmadığı ve devletçi sanayileşmenin henüz gündeme gelmediği böyle bir aşamada yönetim, özel kesim eliyle sanayileşmeyi mümkün görmektedir.

Sanayi sermayesinin ise kongre ile ilgili ilk tepkileri, kötümser bir görüntü vermiştir. Çoğu sanayici şimdiye kadar yapılan tartışmalardan kendi taraflarına herhangi bir olumlu netice çıkmadığını, ihtiyaçlarının ve şikayetlerinin açık olduğunu ve bunları tekrarlamanın yine bir sonuç vermeyeceğini düşünmektedir.[38] Ne var ki böyle bir havada kongrenin açılışında konuşan İktisat Bakanı Kesebir, kongreden çıkacak faydalı sonuçların hükümetin mali gücü oranında dikkate alınacağını belirtmiştir.[39] Bu konuşmanın üzerine kongre encümenlerinin büyük bir ilgi ve beklenti ile çalışmalarını sürdürdüklerine şahit olunmuştur.[40] Kesebir'in sanayici kesim tarafından bu ölçüde dikkate alınmasının arkasında, onun sermaye kesimleri lehine olan tutumu ve İş Bankası çevresiyle olan yakınlığının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2. Kongrenin İçeriği ve Dönemin Sanayi Sermayesinin Yapısı

Kongreye sunulan sekiz adet ana sektör raporundaki ortak bulguları değerlendirerek, temel tespitleri ve yapılması gerekenleri belirleyen umumi encümen

[38] İloğlu, Asım Süreyya, a.g.e., s.22.
[39] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, a.g.e., "İktisat Vekili Şakir Beyin Nutku", s.716.
[40] İloğlu, Asım Süreyya, a.g.e., s.23.

raporu, kongrenin sonuçlarını yansıtması bakımından önemlidir.[41] Rapor yedi alt başlık altında; sanayi sermayesini kredilendirme, vergiler, Teşviki Sanayi Kanunu'nun uygulanması, sanayicilerin temsili, ulaşım tarifeleri, sınai öğrenim ve sanayinin düzenlenip modernleştirilmesi gerekliliği konularını kapsamaktadır.

Kredilendirme konusunda genel itibarıyla sanayi sermayesinin ihtiyaca göre yetersiz kaldığı ve yurt çapında dengesiz bir dağılım gösterdiği tespiti yapılmıştır. Sanayiye dönük kredilendirmenin aslında var olmadığına, 1925 yılında bu amaçla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayi sermayesini kredilendirmedeki eksikliğine dikkat çekilmiştir. Vergiler konusunda; sanayicileri modern makinelerle üretimden alıkoyan ve zarar halinde bile ödenme zorunluluğu bulunan muamele vergisinin düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Oktruva resminin sınai ürünlerin fiyatlarını yükselttiği ve bu bakımdan dünya piyasasında rekabet gücünü zayıflattığı tespiti yapılmış ve mutlaka kaldırılması gerektiği önerisinde bulunulmuştur.[42] 1927 yılında kabul edilerek sınai işletmeleri geniş kapsamda koruyan Teşviki Sanayi Kanunu'nun ise asıl olarak büyük sanayi tesisi kuran ve işleten sanayicilere kolaylık getirdiği, küçük sanayi girişimcisinin kanunun getirdiği teşvik ve muafiyetlerden çoğu kez yararlanamadığı öne sürülmüştür.[43] Ulaşım tarifeleri ile ilgili ücretlerin yüksekliğinden şikâyet edilmiş, yerli sanayi ürünlerine dönük daha ucuz bir taşıma tarifesinin uygulanması önerilmiştir.

Sanayinin düzenlenmesi ve modernleştirilmesi gerekliliği konusunda yapılan tespit ve öneriler ise kongrenin özünü oluşturmuştur. Raporun tespit ettiği temel sorun, sanayi sermayesinin yetersiz olduğu kadar etkin kullanılamamasıdır. Bu durumun sebepleri ise

[41] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, a.g.e, "Umumi Encümenin Raporları", s.475-503.
[42] Oktruva resmi, şehirlere dışarıdan gelen ürünler üzerine konulan feodal üretim yapısına uygun bir vergidir. Bir sanayi ürününün üretim aşamasında birçok farklı şehirde işlem görmesi, bu resmin defalarca kez alınmasına sebep olmakta bu durum da fiyatını yükseltmektedir.
[43] Teşvik-i Sanayi Kanunu, ileri teknolojiyi kullanan dolayısıyla büyük sınai işletmelerini daha geniş kapsamda korumayı hedefleyen anlayışla hazırlanmıştır. Ancak kanunda birinci basamakta tanımlanan teknolojik gelişmişliğin bile o dönem için ilkel bir tekniğe denk geldiği kabul edilebilir. Bu konuda bakınız: Boratav, Korkut, a.g.e., s.131. Dolayısıyla kongrede tespit edilen bu hususta, kanunun uygulanmasında seçici davranıldığı sonucu çıkartılabilir.

tesis kurulumunda yer seçiminin isabetsizliği, işletme sermayesinin ve teknik donanımın yetersizliği, verimlilik hesaplarının yanlış yapılması, tesis yönetiminin bozukluğu ve uzman kadronun yokluğuna bağlanmıştır.

Sayılan sorunların herhangi birini düzeltememek, sanayi sermayesinin birikimini aksatacak ve kalkınmanın önünde engel oluşturacaktır. Umumi encümen bu bakımdan çözümü; uzun süre boyunca uygulanacak bir sanayileşme programında ve bu programın kurumsallaşmasında bulmuştur. En az on yıl süresince uygulanacak bir sanayi programı ve bu programa uygun kurulacak sınai tesislerin incelenme ve denetlenmesi görevini yapacak bir merkezi teşkilatın oluşumunu önermiştir. Programın oluşumunda odaklanılacak temel hususlar ise ülke içi gelişime açık, en çok ihtiyaç bulunan sanayi sektörlerinin seçilmesi ve bu sektörlerdeki tesislerin kurulum yeri ve ölçeğinin belirlenmesidir. Bu hususlara verilecek bilimsel yanıtlar çerçevesinde oluşacak bir sanayi planına göre; bir tesis kurmak isteyen sanayi sermayesi, bu planın bir parçasını uygulamakla sorumlu olacaktır. İnceleme ve denetim merkezinin ancak izin vermesi üzerine bir tesisin kurulumuna başlanacaktır. Bu sayede kaynakların etkin kullanılması sağlanacak, hem sanayi sermayesi hem de uzun erimde tüm toplum sanayileşmenin getirdiği olanaklardan faydalanacaktır. Bu yaklaşımın sanayi sermayesini yönlendirme yoluyla sanayileşmeyi esas alan bir planlama anlayışı olduğunu görüyoruz. Bu açıdan kongre, yönetimin sanayi sermayesine şimdiye kadar gösterdiği korumacı tutumunu, yönlendirici tutuma doğru evirmek istediğini göstermektedir.

Sanayici kesimin yalnızca üretici olmadıkları aynı zamanda üretim alanlarıyla ilgili ticari faaliyetlerde de bulunduğunu bu kongredeki tespit ve tartışmalardan çıkarabiliriz. Köken'in açılış konuşmasında; sanayicilerin daha etkin temsil edilmesi için ayrı bir birlik kurulması önerisine, görünürdeki sanayicilerden bir destek gelmediğini görüyoruz. Sanayi sermayesi bu öneriye, ticaret ve sanayi odalarının birbirlerinden mutlak olarak ayrılmış bir menfaat alanları olmadığını ve bu yüzden ayrı birlik kurulmasının gereksiz

olacağını belirterek karşılık vermiştir.[44] Ayrıca umumi encümen raporunda gördüğümüz üzere; sanayicilerin, Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayi sermayesini kredilendirmekte yetersiz kaldığı, bu bakımdan sanayi sektörünü besleyecek ayrı bir sanayi kredi bankasının kurulması gerektiğine dair talepleri karşılık bulmamıştır. Umumi encümen bu konuda, halihazırda faaliyet gösteren ticari bankaların sanayi kesimine daha fazla kredi açması gerektiğini önermiştir.[45] Sanayi sermayesinin gelişmesinin ticari sermayenin sağlayacağı yüksek karlılığa ve bu karlılığın sanayi sermayesine aktarılmasına bağlı olduğunu öne sürmüştür.[46]

Bu tablo bizlere dönemin sanayici kesiminin yapısı hakkında genel bir kanıya varmak için bir çerçeve sağlamaktadır. Sanayi sermayesi olarak görülen kesim; Teşviki Sanayi Kanunu kapsamında korunup ucuz ithal girdi sağlayan ve bu girdiyi kendi tesisinde pek bir artı değer katmadan pazarlayan bir bakıma ithalatçı tüccar rolünü de üzerinde taşımaktadır.[47] Bu açıdan dönemin buhran koşulları içinde ticari karlılığını korumadan modern sanayiye yatırım yapma riskini taşıyacak pozisyonda değildir. Bu yatırımı yapsa bile her zaman Teşviki Sanayi Kanunu gibi mevzuatlarla korunmayı ve sübvanse edilmeyi beklemektedir. Ancak yönetim, içerisinde İktisat Bakanı Kesebir gibi sanayi ve ticaret sermayesine hoşgörü ve güven duyan şahsiyetleri barındırmasına rağmen, sanayileşmenin sırf bu yapıyla gelişemeyeceğini de iyi bilmektedir. Kongrenin kapanış konuşmasını yapan Genel Sekreter Köken; kongrenin görevini başarmış, ümit vadeden bir izlenimle sonuçlandığını bildirmiş, fakat halkın fedakarlığı ve devletin

[44] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, a.g.e., s.490-493.
[45] Burada eleştirinin dönemin en büyük ticari bankası konumundaki İş Bankası'na yapıldığını düşünebiliriz.
[46] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, a.g.e., s.476-480.
[47] Bu konudaki örnekler için bakınız: Başar, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981, s.90-91.

koruması altında ancak yaşayabilen milli sanayinin "suni bir varlık" olarak kalacağının da akıllarda tutulması gerektiğine dikkat çekmiştir.[48]

2.4. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Oluşumu

1926 yılından itibaren başlayan araştırmaların sonucunda Türkiye'de merkez bankası kurulması ile ilgili resmi olarak yapılan ilk beyanata, Dördüncü İnönü Hükümeti'nin programının açıklanması sırasında rastlıyoruz.[49] Başbakan İnönü, 5 Kasım 1927 tarihinde yaptığı meclis konuşmasında; iktisadi açığı kapamak hedefinde olduklarını ve bütçe dengesine ulaşmada çok çaba ve dikkat sarf ettiklerine vurgu yaparak, devlet bankasının kurulmasıyla ilgili kanun taslağının da o yasama dönemi için meclise sunulacağını, bir yıl içinde de bankanın faaliyetlerine başlayacağını ümit etmektedir.[50]

Hükümeti bu amaca yönelten süreç, 1926 yılında ihraç ürünlerinin pazarlanmasında yaşanan olumsuz gelişmeler ile başlamıştır. O yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'den ithal edilen ürünlere muayene şartı getirdiğini aynı zamanda İngiltere pazarında da Türkiye'nin ihraç ürünleri ile yarışmakta olduğu görülmektedir.[51] İhracat cari değerinin yaklaşık üçte birini oluşturan tütünün [52], 1926'dan sonra küresel ölçekte artan üretimi ise tütün ihracı düşen Türkiye'yi dış ticarette darboğaza sokan asıl gelişmeyi başlatmıştır. O dönemde Türkiye'nin tütünden elde edeceği gelir, kredili ithalat yapmasının güvencesini sağlıyordu. 1926 yılı ile ihracatta yaşanan bu kayıplar genel

[48] Şahinkaya, Serdar, **Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**, 2.Baskı, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, Ek-8: Kongre Kapanışında Genel Sekreter Rahmi (Köken) Beyin Konuşması, s.214-215.
[49] Dördüncü İnönü Hükümeti, 01.11.1927 ile 27.09.1930 tarihleri arasında görevini sürdürmüştür.
[50] Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Haz.), **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)**, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013, s.135.
[51] **Ali İktisat Meclisi Raporları: 1928-İkinci İçtima Devresi, Seri A, No.2**, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1929, s.39.
[52] Yaprak tütünün, ihracatın cari değerindeki paylarının gelişimi için bakınız: Tezel, Yahya S., a.g.e., Tablo 3.6, s.142.

olarak İngiliz şirketlerinin kredi ile ürün satışından kaçınmalarına yol açmıştır.[53] Kredili satışları sürdüren İtalyan şirketleri ise ithalatçı tüccarı büyük risklerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu risklerden ötürü bu kesim, ithalat yapabilmek adına bir an önce kendilerine ulusal kredi yolunun açılmasını talep etmekte ve bunun için de bir merkez bankasının kurulmasını şart görmektedir.[54]

Sermaye bloğu içinde merkez bankası kurulması girişimine en çok ilgi duyan kesimin ticari sermaye olması, bu konuda yapılan çalışmalarda da kendini göstermiştir.[55] AİM ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1928 yılı içinde konuyla ilgili teorik çalışmalarının yanı sıra uygulanabilirliği denenmiş en detaylı girişimi İş Bankası yapmıştır. Bir ticari bankanın merkez bankasına dönüştüğü Hollanda'da, merkez bankası başkanlığı görevini sürdüren Gerard Vissering 1 Mart 1928 tarihinde Türkiye'ye davet edilmiş, bir merkez bankası oluşumunun hangi iktisadi şartlar altında, nasıl vücuda getirilebileceğinin araştırılması istenmiştir. 1928 yılı haziran ayı içinde raporunu İş Bankası heyetine sunan Vissering, Türkiye için bir merkez bankası kurulmasını mutlak görmüş, bir ticari bankanın merkez bankasına dönüştürülmesi imkânı üzerinde de detaylı olarak durmuştur.[56] Dönemin İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar ise raporu bir mektupla İnönü'ye sunmuş ve merkez bankasının bir anonim şirket biçiminde ve Vissering'in hazırladığı projeye uygun olarak kurulmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Bayar, raporda işaret edilen; merkez bankasının bir kısım temel görevlerini halihazırda İş Bankası'nın da yerine getirdiğini, diğer görevlerin ise yapılacak hukuki

[53] Woods, Colonel H., **Economic Conditions in Turkey**, 1930, s.35.
[54] 1926 yılında İtalya hükümetinin ulusal parasını değerlendirmek için aldığı önlemler, bu ülkeden kredili olarak dokuma ürünleri ithalatı yapmış olan birçok Türk şirketini iflasa sürüklemiştir. Bakınız: Effimianidis, Yorgaki, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, İstanbul, Kaatçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1936, s.176.
[55] Ticari sermayenin bu ilgisini henüz cumhuriyet kurulmadan İzmir İktisat Kongresi'nde de görmekteyiz. İstanbul'daki azınlık sermayesinin elindeki ticareti ele geçirmek amacıyla kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nin Kongre'deki talepleri arasında, devletin ancak yarı sermayesine katılabileceği anonim şirket olarak kurulması düşünülen milli bir emisyon bankası da vardır. Bakınız: Avcıoğlu, Doğan, a.g.e., s.345.
[56] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,** Ankara, TCMB Yayınları, 1997, s.261-263.

düzenlemeler ile İş Bankası'na yüklenebileceğini ileri sürmüştür. Ayrı bir merkez bankası kurulmasının İş Bankası'nın mali pozisyonunu önemli ölçüde gerileteceğini belirterek bu konudaki endişelerini dile getirmiştir. Ancak Bayar'ın bu taleplerinin İnönü tarafından bir karşılık bulmadığı görüyoruz. Para politikasını yürütecek kurumun görevleri kanunla belirlenmiş özerk bir yapı içinde, ticari bankaların ya da hükümetin kaygılarına boyun eğmeyen sertlikte işini yapmasının gerekli olduğuna kanaat getirmiş olan İnönü için rapor, yayınlanıp tartışılma imkânı bile bulamamıştır.[57]

İş Bankası'nın karşılık bulmayan girişiminden sonra hükümet, 1929 yılı başlarında merkez bankası kurulumunun şartlarını araştırması için dönemin Almanya Merkez Bankası (Reichsbank) Başkanı Hjalmar Schacht'ı davet etmiştir. O dönem için savaş tazminatı alacaklısı ülkeler ile Almanya adına müzakereleri sürdüren bu isimden hükümetin beklentilerinin fazla olduğunu düşünebiliriz. Nitekim 1929 yılı itibarıyla başlayacak olan Osmanlı borç ödemelerinin buhran beklentileri ve planlanan kamu harcamaları koşulları içinde nasıl yapılacağının müzakereleri sırasında, Almanya'nın desteğinin sağlanması Türkiye'nin elini güçlendiren bir koz olacaktır.

Schacht'ın kendi yerine gönderdiği Reichsbank Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Karl Müller, çeşitli çalışmalarda bulunarak AİM'nin o yılki haziran ayı toplantılarına kadar Türkiye'de kalmıştır.[58] 1930 yılının ocak ayında Schacht'ın ön raporu ile birlikte Maliye Bakanlığı'na sunulan Müller Raporu, tespit ettiği hususlar bakımından o dönem için bir merkez bankası oluşumuna karşı çıkmıştır.[59] Bu bakımdan Vissering'in raporunun da ne kadar gerçekçi hazırlandığını tartışmaya açmaktadır.

[57] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 1997, s.264-267.
[58] **Milliyet**, "M.Müller Tetkikatını İkmal Etti", 15 Haziran 1929.
[59] Raporların tıpkıbasımı için; İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 1977, Ek III- a) Schacht, Hjalmar, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname**, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1930, s.573-580 b) Müller, Karl, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname**, Vakit Gazetesinin Karilerine Hediyesi, 1930, s.581-629.

Bir merkez bankasının vücuda getirilmesi için; üretimin yoğunlaşması, ödemeler bilançosunda denkliği sağlayacak esnek bir dış ticaret yapısının kazanılması ve krizlere dayanıklı bir maliye sisteminin kurulması şartlarını arayan raporda, Türkiye için bu şartların henüz var olmadığı tespiti yapılmıştır.[60] Buhran ile birlikte ulusal para değerinin hızla düşmesi beklenmiştir. Bu sebeple ulusal paranın istikrarının sağlanması için ilk aşamada bütçede tasarrufa gidilmesi üzerinde durulmuş, özellikle döviz çıkışına sebep olan demiryolu projelerinde kısıntıya gidilmesi önerilmiştir.[61] Schacht ise ön raporunda; para istikrarı sağlanmadan kurulacak merkezi bir ihraç bankasının kamu yatırımlarını finanse etmek adına enflasyonist baskı yaratacağını bu sebeple beşer senelik planlar çerçevesinde gerekli şartların sağlanmasına odaklanılmasını tavsiye etmiştir.[62]

Rapor; önerdiği tedbirler bakımından, hükümetin o dönem için kendisine açmaya çalıştığı ekonomi politik müdahale alanına set çekmesi sebebiyle beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır. Ancak yapılan tespitler dikkate alınmış olacak ki şiddetli biçimde bozulan para istikrarını acilen tekrar sağlamak hedefiyle döviz alışverişini kontrol altına alacak düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan ilki; 20 Şubat 1930 tarihli 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'un kabul edilmesidir. Kanun; döviz, tahvil gibi kıymetlerin alışverişi ve memleketten çıkışı için düzenleme ve sınırlamalar getirilmesi ve ulusal paranın değerinin korunması gerekçesiyle kararlar alınması konusunda yetkiyi Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Ayrıca düzenlemelere uymayan banka, mali kurum ve bunların yöneticileri ve çalışanlarının ağır hükümler ile cezalandırılacağına hükmetmektedir.[63] Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnamelerin ise getirdiği kontrol ve ceza hükümleri ile esasında dövizde yapılan spekülasyona engel

[60] Müller, Karl, a.g.e., "Nihai Noktai Nazar", s.612.
[61] A.g.e., "Nafia", s.603.
[62] Schacht, Hjalmar, a.g.e., s.576-577.
[63] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 16, Otuz Üçüncü İnikat, 20-II-1930, s.47.

olma amacı taşıdıklarını görüyoruz.[64] Bu kontrol ve yasaklamaların para istikrarsızlığı sorununun sonuçlarını engellemeye çalışması bakımından etkileri kısıtlı kalmıştır. Asıl soruna dönük atılan adım ise Maliye Bakanlığı ile ulusal ve yabancı bankalar arasında toplanan döviz fonu üzerinden piyasadaki kambiyo alışverişini yönetmek üzere konsorsiyum kurulması girişimi olmuştur. Bu girişimin başını daha sonra konsorsiyumun yönetim kurulu başkanlığını da yapacak olan Muammer Eriş kanalıyla İş Bankası Grubu çekmiştir.[65]

Konsorsiyumun kuruluş sürecinde yabancı bankaların bu oluşuma sermaye koyma noktasında tereddüt yaşadıklarını görüyoruz.[66] Çünkü dönemin istikrarsızlığı yabancı bankaların kambiyo piyasasında spekülatif hareketlerden kâr elde etmelerini kolaylaştırmaktadır. Konsorsiyuma dahil olmak onlar için bu kârlarının kontrol altında tutulması demek olacaktır. Spekülatif hareketlerinin hükümet nezdinde de sıklıkla şikâyet konusu olması, yabancı bankalara konsorsiyuma katılma konusunda baskı kurmanın aracı haline gelmiştir. Ancak bu baskı kurulurken bir yandan da konsorsiyuma katılmakla elde edecekleri faydalardan bahsedilmektedir. Soydan'ın başyazarlığını yaptığı Milliyet gazetesi, konsorsiyuma katılmayan yabancı bankaların Türk ekonomisinin ve parasının aleyhinde cephe aldıkları zannını oluşturacaklarını, bu oluşuma dahil olmalarının kendi faydalarına olduğunu yazmaktadır.[67] Bu havada yapılan uyarılar ve temaslar sonucunda konsorsiyum; sermayesinin yüzde 41'i Maliye Bakanlığı'na, yüzde 42'si yabancı bankalara ve yüzde 17'si ulusal bankalara ait olmak üzere 24 Mart 1930 tarihinde çalışmalarına başlamıştır.[68] Sermayesini bir kontrol fonu olarak kullanan konsorsiyum,

[64] Alanay, Tevfik S., **Türkiye'de Döviz Kontrolü ve Milli Parayı Koruma**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937, s.113-124.
[65] **Milliyet**, "Bankalar Kambiyo İşini Tedvir İçin Birleşiyor", 27 Şubat 1930.
[66] **Milliyet**, "Hariçte Kalan Ecnebi Bankaların Vaziyeti Ne Merkezde?", 12 Mart 1930.
[67] **Milliyet**, "Ecnebi Bankalar", 12 Mart 1930.
[68] Alanay, Tevfik S., a.g.e., s.22.

hızlıca yükselen sterlin kurunu belli bir seviyede tutmayı başarmış, ulusal paraya görece bir istikrar kazandırmıştır.[69]

Yine bu tarihlerde merkez bankası kuruluşuyla ilgili yabancı uzmanların raporlarını benimsemeyen hükümet, kendi belirlediği esaslar üzerinden bir tasarı hazırlamış, Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında kurulmuş olan ulusal banka yöneticileri ve ilgili vekillerden oluşan bir komisyona incelemesi için göndermiştir.[70] Tasarı para istikrarının sağlanmasına dönük temel hedef doğrultusunda hazırlanmış ve bu amaçla bankacılık sektörü ile ilgili geniş kontroller getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum özellikle İş Bankası yöneticilerini rahatsız etmiştir.[71] Bu sebeple komisyonun ikinci toplantısı öncesinde tasarıya esaslı bir düzeltme teklifinde bulunmaya hazırlandıklarını görüyoruz.[72] Bu toplantılar bir ay kadar sürmüş ve sonunda merkez bankası kurulumunun yabancı bir uzman tarafından yeniden incelenmesi üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu sefer tarafsız olması beklentisi ile Genel Borçlar İdaresi'ne dahil olmayan İsviçre'den Profesör Leon Morf davet edilmiştir.[73]

Morf'un incelemeleri sonucunda tasarıyla ilgili en yoğun itirazı; banka sermayesinin temini için yabancı şirketlerin kendi sermaye ve kârlılıklarına göre aksiyon satın almalarının zorunlu tutulması ve bunu yapmamaları durumunda sert cezalar ile karşılaşacaklarını düzenleyen maddeye olmuştur. Morf, böyle ağır şartlar içeren maddelerin merkez bankasına duyulacak güveni zedeleyeceğini ve bu genel kanının ulusal para değerinin düşmesine sebep olacağını belirtmiştir. Sermayenin temin edilebilmesi adına yabancı şirketler için ayrı bir kategori ortaklık sağlanabileceğini ya da borç alınabileceğini önermiştir.[74] Ayrıca ulusal paranın istikrarının sağlanması için

[69] 1930 yılının mart ayından sonra sterlin kuru 10.30 lira civarında işlem görmektedir. Bakınız: Tablo 1
[70] **Hakimiyeti Milliye**, "Cumhuriyet Merkez Bankası İçin Toplanıldı", 20 Mart 1930.
[71] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 1977, s.137.
[72] **Milliyet**, "Cumhuriyet Merkez Bankası: Projede Esaslı Tadilat Yapılacak", 22 Mart 1930.
[73] **Cumhuriyet**, "Mütehassıs M. Morf Ankara'da", 04 Mayıs 1930.
[74] Suvla, Refii Şükrü, **Türkiye'nin Harici Tediye Meseleleri**, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, s.41.

kurulması düşünülen para garanti fonunun esas amacının; yüksek düzeyde bir altın karşılığına dayanarak ulusal paraya içerde ve dışarda güven kazandırmak olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece dış sermaye akımlarının da önü açılacaktır.[75] Morf'un tespit ve önerileri; bu bakımdan İş Bankası çevresinin görüşleri ile uyumlu olmuştur.

Bu süreçten sonra hazırlanan tasarı, Morf'un da önerilerini pek dikkate almadan acil bir şekilde Bakanlar Kurulu'na sevk edilmiş ve 11 Haziran 1930 tarihinde mecliste oylanarak 1715 sayılı kanun ile Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Sermayesinin temini için ise yabancı şirketlere ortaklık tanımaktansa borçlanma yoluna gidilmiştir. Kibrit ve çakmak tekelinin işletme hakkının "The American Turkish Investment Corporation" şirketine devredilmesi karşılığında 10 milyon dolarlık borçlanma yapılmış, bu para ise merkez bankasının sermayesinde kullanılmıştır.[76]

Merkez bankasının kuruluş sürecinde İş Bankası çevresinin talepleri hükümet tarafından dikkate alınmamış, adeta bir mücadele sürdürülmüştür. Bu mücadele, merkez bankası kurulduktan sonra da yönetimin kimin kontrolünde olması hususunda devam etmiştir.[77] Neyse ki banka idare meclisinin tüm kesimlerin güvenine sahip olan Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı Selahattin Çam'ı ataması mücadelenin sertleşmesini önlemiştir.[78]

[75] Morf gazetecilere verdiği demeçte; borçlanmaktansa yabancı sermayeye açık olmayı tercih edeceğini belirtmiştir. Bakınız: **Cumhuriyet**, "M.Morf Geldi", 26 Mayıs 1930.
[76] Saraçoğlu, bu borçlanmanın merkez bankasının memlekete daha yararlı olması için kullanılacağını belirtmiştir. Bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş Sekizinci İnikat, 15-VI-1930, s.246.
[77] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.139.
[78] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1997, s.317.

2.5. Buhran Etkisi İçinde İzlenen Tarım Politikaları

Buhranın ekonomi üzerindeki ilk etkisini ulusal paranın değersizleşme sürecine girmesi ile gösterdiğine, bu soruna karşı alınan temel önlemlerin ise dış ticaret dengesinin sağlanmasına odaklandığına önceki bölümlerde değinmiştik. Bu dönemde uygulanan gümrük politikaları ve halkın ithal sanayi ürünü tüketimini kısıcı ve yerli ürün kullanımını özendirici kampanyalara girişilmesi, dış ticaret dengesine ulaşmanın bir ayağını oluşturmaktadır. Sanayi ürünleri ithalatını azaltıcı önlemler kadar, ihracatı arttırıcı politikaların da geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye o yıllarda toplam ihracatının ortalama yüzde sekseni tarım ve hayvancılık ürünlerine dayanan bir ekonomidir.[79] Dünya tarım ürünleri fiyatlarının buhranın etkisiyle düşüş göstermeye başladığı bu dönemde tarım ürünleri ihraç edebilmenin tek koşulu iç fiyatları da dünya fiyatlarıyla rekabet edilebilir şartlarda düşürebilmek olacaktır.

Bu dönemde sınai ürünlerin fiyatları hem yüksek gümrük tarifeleri hem de iç talebe göre kısıtlı üretimin olması sebebiyle görece yüksek kalmakta ve iç ticaret hadleri Tablo 4 ve 5'te de görüleceğe üzere tarım ürünleri aleyhine bozulmaya başlamaktadır. Bu şartlarda tarım ürünleri ihracatını üreticiyi koruyarak arttırabilmek için uygulanacak politikalar, halihazırda tarım ürünleri aleyhine bozulmaya başlayan iç ticaret hadleri ile gelirleri eriyen tarım kesiminin maliyetlerini azaltıcı önlemler ekseninde yürütülmüştür.

Tablo 4: Köylü Kesimi İç Ticaret Hadlerinin Gelişimi (1927=100)[80]

	1927	**1928**	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**
İç Ticaret Hadleri Endeksi	100	113,9	103,7	67,9	40,6	45,5	49,3

[79] Tezel, Yahya S., a.g.e., Tablo 3.6, s.142.

[80] Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, Tablo V, s.60.

Tablo 5: İstanbul pazarında 1 kg şekerin temel tarım ürünleri cinsinden değeri [81]

	1927	**1928**	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**
Buğday(kg)	3,74	3,11	3,23	4,76	7,76	7,64	6,6
Arpa(kg)	5,96	5,02	4,93	8,36	10,5	11,57	12,04
Mısır(kg)	6,61	6,45	4,68	7,19	11,41	15	21,61

Hükümet bu dönemde bütçe dengesinin sağlanması adına tarım kesiminden aldığı dolaysız vergi miktarından ödün vermeyi düşünmemiştir. Bu durumda maliyetleri azaltmanın yöntemi, tarımsal girdi fiyatlarını sübvanse etmek ve finansman koşullarının iyileştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Tarım kesimine sağlanan kredi koşullarında iyileştirilme adımları, bankaların uyguladığı ticari faiz oranlarını düşürmekten ziyade kullandırılan kredi fonlarının arttırılmasına dayalı olarak gelişmiştir.[82] Böylece, tarım kesiminin tefeci-tüccar kesimlerinin elinde yüksek faiz oranlarına maruz kalmasının önüne geçmek hedeflenmiştir. Bu önlemle ilgili buhran öncesinde de atılmış bir adım olduğunu görüyoruz. 28 Mayıs 1929 tarihinde kabul edilen 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, kooperatif tarzda tarım kesimini finanse edecek kuruluşların oluşumunu sağlamıştır.[83] Ancak bir yıl içinde kanundan beklenen fayda görülmemiş, belli başlı köylerde sınırlı miktarda kooperatifler kurulabilmiştir.[84] Bu deneyimden sonra buhran

[81] Hatipoğlu, Şevket Raşit, **Türkiye'de Zirai Buhran**, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, 1936, s.57.
[82] Bu dönemde ulusal paranın değerinin korunması politikasına bağlı olarak ticari faiz oranlarının da yükselişi engellenememiştir. 1927 yılında yüzde 12'nin üzerinde faiz uygulayan banka sayısı tüm bankaların yaklaşık yarısı iken bu oran 1932 yılında dörtte üçe yükselmiştir. Bakınız: Kazgan, Gülten, a.g.e., s.63.
[83] 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifler Kanunu'nun müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, Yetmiş Birinci İnikat, 28-V-1929, s.113-117.
[84] Bu sayının ancak yüz elli kadar olduğu bilinmektedir. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.188.

içinde tüm tarım kesimini uygun kredi olanaklarına kavuşturmak önemli görülmüştür. Bu koşullarda 8 Haziran 1930 tarih ve 1697 sayılı Kanun ile Ziraat Bankası'nın asli sermayesinin zaman içinde yüz milyon liraya kadar çıkarılmasının önü açılmıştır.[85] Daha önceki kanunla kredi kooperatiflerine tanınan vergi, resim ve harç muafiyetleri Ziraat Bankası için de geçerli olmuştur. Ayrıca banka hizmetlerinin tüm bölgelere ulaşmasını sağlamak adına gezici ajanslar oluşturulması da kabul edilmiştir. Kanunun kredilerden tüm tarım kesiminin verimli bir şekilde faydalanmasını sağlamak adına getirmiş olduğu borç tahsiline ilişkin hükümler ise büyük toprak sahiplerinin temsilcisi durumundaki vekillerce hoş karşılanmamıştır. Bunun üzerine kanunun bu hükümlerinin hafifleştirildiğini görüyoruz.[86] Ayrıca Ziraat Bankası'nın daha önceki kanuni düzenlemeler ile bir anonim şirket olarak teşekkül etmiş olmasından da rahatsızlığını dile getirenler olmuştur. Bankanın bir devlet kurumu olarak idare edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.[87] Bu talebin nedeni, tarım ürünleri fiyatlarının giderek daha fazla düşüş göstermesi beklentisi karşısında gelirleri ve dolasıyla kredi limitleri daralacak olan tarım sermayesinin bir devlet kurumundan daha kolay şartlarda kredi bulabilme beklentisidir.

Bu koşullarda buhranın etkisi içinde sürdürülen tarım kesiminin finansman koşullarının iyileştirilmesine dönük politikaların tüm tarım kesimine göre etkilerinin sınırlı kaldığı, büyük toprak sahiplerinin ise bu politikaları şekillendirmek istediklerini görüyoruz.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte tarımda makineleşmeyi teşvik ve girdi maliyetlerinin sübvanse edilmesine dair politikalar, buhran şartları içinde bazı değişikliklere uğrayarak devam etmiştir. 22 Şubat 1926 tarihli 752 sayılı Kanun ile tarım

[85] 1697 sayılı Ziraat Bankası Hakkındaki 19 Mart 1340 Tarih ve 444 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun'un müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş İkinci İnikat, 8-VI-1930, s.96-102.
[86] İhbarname süresinin bir haftadan bir aya çıkarılması yönündeki düzenleme için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, a.g.e., 8-VI-1930, s.98.
[87] Çorum Vekili İsmet Eker'in bu konudaki görüşleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, a.g.e, s.92.

araçlarının kullandığı akaryakıt, gübre ve tarımsal ilaç gibi maddeler, gümrük ve tüketim vergilerinden muaf tutulmuştur. Kurak geçen 1927 ve 1928 yıllarının ardından ise 2 Haziran 1929 tarihli 1527 sayılı Kanun ile tarım ürünlerinin nakliyesi için kullanılan kamyon yakıtları, verimli bulunmayarak muafiyet dışına çıkarılmış, bunun yerine sulama araçları yakıtları muafiyet kapsamına girmiştir.[88] Buhranın etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarında hızlı düşüş beklentisi ise benzin yakan traktörler ile üretim yapılmasını verimli olmaktan çıkaracaktır. O dönemde benzin yakan traktör sahibi olan büyük çiftçilerin ucuza temin ettikleri benzini farklı kullanım amacıyla piyasaya sattıkları görülmektedir.[89] Buhran koşullarında dış ticaret dengesini sağlayıcı politikalar izleyen hükümet ise bu şekilde döviz kaybına sebep olan akaryakıt ithal edilmesine izin vermeyecektir. Bu şartlar altında hazırlanan 10 Haziran 1930 tarih ve 1710 sayılı kanun ile tarım makinelerinde kullanılan benzin üzerindeki vergi muafiyetleri kaldırılmış, ayrıca bu durumdan olumsuz etkilenecek benzinli traktör sahibi büyük toprak sahipleri için tazminat hükümleri belirlenmiştir. Bu tazminat miktarı ile büyük toprak sahipleri gümrük muafiyeti devam eden ağır yağ yakan yeni traktörler alabileceklerdir.[90] Ancak o dönem için hükümet tarımın traktör yerine, alete ve hayvana dayanan geleneksel yöntemler ile yapılmasını istemektedir. Bunun için kanunda atla tarım yapmayı taahhüt eden çiftçilere verilen tazminat miktarının arttırılacağına dair hükümler de getirilmiştir. Bu niyete ilişkin bir diğer düzenlemenin ise 2 Haziran 1930 tarih ve 1681 sayılı Kanun ile yapıldığını görüyoruz. Kanun, bütçeden pulluk ve diğer tarım aletleri satın alımında kullanılması için Ziraat Bankası'na iki milyon lira sermaye ayrılmasına izin vermiştir.[91] Aynı tarihte kabul edilen 1682 sayılı Kanun ise tarımın ıslahı için Ziraat Bankası tarafından alınıp çiftçilere

[88] Bu kanunun müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, Yetmiş Beşinci İnikat, 2-VI-1929, s.273-274.
[89] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.189.
[90] Bu kanunun müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş Dördüncü İnikat, 10-VI-1930, s.174-177.
[91] Bu kanunun müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-VI-1930, s.5-10.

peşin olarak yapılan tohum satışlarının bankaya olan muhtemel zararının bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür.[92]

Tarımsal girdi maliyetlerini azaltıcı bu önlemlerin de genel itibarıyla büyük toprak sahiplerine dönük olarak uygulandığını ve bu yüzden etkilerinin tüm tarım kesimine göre sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Böylece hükümet geçimini tarımdan sağlayan büyük halk kitlelerini, buhranın 1930 yılının ikinci yarısından sonra daha da şiddetlenecek olan etkilerine karşı korumasız bırakmaktadır.

2.6. 1931 Birinci Ziraat Kongresi

2.6.1. Kongrenin Toplanma Nedeni

Buhranın özellikle 1930 yılının ikinci yarısından itibaren tarım kesimini sarsan etkisi, bu sektöre ilişkin doğrudan önlemlerin alınmasını gerektirecek politikaların tartışılmasını gerekli kılmıştır. Bu koşullarda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, kuruluş amacına da uygun olarak tarım kesiminin sorunlarının ayrıntılı olarak tartışılıp çözüm önerilerinin getirileceği geniş kapsamlı bir kongre düzenleme kararı almıştır.[93] 1931 yılının ocak ayında toplanan kongre, buhranın yarattığı sorunlara dair çözüm arayışlarının en üst düzeyden yapıldığı bir döneme rastlamaktadır.[94]

Cemiyetin kuruluş amacının bir yönü yerli ürünlerin kalitesinin arttırılması ve fiyatlarının ucuzlatılması suretiyle kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Bu hedef yalnızca ithalatı azaltmak adına yerli sanayi ürünlerini geliştirebilmek için değil buhran koşullarında yerli tarım ürünlerinin ihracatının arttırılabilmesi için de yol gösterici

[92] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-VI-1930, s.11-12.
[93] **Milliyet**, "Ziraat Kongresi", 13 Eylül 1930.
[94] Atatürk de kongrenin düzenlendiği günlerde ülkenin ekonomik sorunlarını tespit için geniş kapsamlı bir gezi programı yürütmektedir.

olmuştur.[95] Kongre raporlarına da yansıdığı üzere kongrenin düzenlenmesindeki birincil amaç, tarım ürünlerinin dünya piyasalarında rekabet yeteneğini yükseltebilmek için alınacak önlemleri tespit edebilmektir.[96] Bu bakımdan kongrede, yurt içi tarım politikalarından çok, tarım tekniğinin geliştirilmesini de içeren ihracat politikaları tartışılmıştır.[97] Kongrenin ihracata dair tespit ettiği başlıca sorunlar ve bunlara getirilen çözüm önerileri ise çalışmamız kapsamında devletçiliğin ilke edinilmesi sürecinde yönetim ile sermaye bloğu arasındaki dengenin de niteliklerini belirlememizi sağlayacaktır.

2.6.2. Kongrenin İçeriği

Kongrede tespit edilen sorunlardan biri, Türkiye tarımının dayandığı en temel ürünlerin fiyatlarının buhran içinde daha da düşeceği beklentisine ilişkindir. Özellikle buğday encümeni raporunda; son yıllarda buğday üretim miktarının tüm üretici ülkeler için her yıl artış gösterdiği ve bu buğdayın da her yıl tamamen satılmadan dünya piyasalarında biriktiği belirtilmiştir. Bunun sonucunda her buğday ihracatçısı ülkenin kendi buğdayını daha fazla satabilmek adına fiyatları daha da aşağı çekmesi beklenen bir durum olmaktadır. Hatta Sovyetler Birliği kendine has iktisadi sistemi sayesinde damping uygulayarak hiçbir ülkenin rekabet edemeyeceği fiyatlardan buğday ihracı yapmaktadır. Bu koşullar, yurt içinde buğday üreticisi çiftçi kesimini iyice zor duruma düşürecektir. Raporda; yurt içi buğday fiyatlarının son beş ay içinde yüzde kırk beş oranında düştüğü

[95] Bu hususa Cemiyetin Genel Sekreteri Rahmi Köken de kongre açılış konuşmasında değinmiş, belli başlı ihraç ürünlerinin dünya piyasalarında değerli ve aranır hale getirilme zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Bakınız: **Milliyet**, "Umumi Ziraat Kongresinin İctimaı: Cemiyet Umumi Katibi Ne Diyor?", 6 Kanunusani 1931.

[96] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1-2**, Ankara, 1931, C.1, s. VI.

[97] Kongre izlenimlerini aktaran Muhittin Birgen, kongrede çok fazla ziraat fen memurlarının bulunduğunu, kongrenin bu haliyle teknik bir kongre görüntüsü verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca kongreye katılanlar arasında genellikle büyük çiftçilerin olduğunu, bunların da bazılarının çiftçilik ile tüccarlığı bir arada yapanlardan oluştuğunu gözlemlemiştir. Bakınız: Birgen, Muhittin, "Ziraat Kongresi İntibaları", **Cumhuriyet**, 25 Kanunusani 1931.

tespiti yapılmış ve daha da düşme beklentisi içinde çiftçinin bu durumun altından yardım görmeden kalkamayacağı uyarısında bulunulmuştur.[98]

Diğer bir sorun, buhran içinde çoğu batı ülkesinin kendi tarım üreticisini koruyucu önlemler kapsamında tarım ürünlerine karşı gümrük duvarlarını yükseltmeye başlamasıdır. Bu durum da Türkiye'nin tarım ihracatına büyük bir darbe vurmaktadır.

Başka bir sorun ise tarım ihracatçısı tüccarın yapısal özelliğine ilişkindir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ihracatçı azınlık tüccarlarının yerini almaya başlayan Türk tüccarları, bu süre zarfında Avrupa pazarlarına doğrudan tarım ürünü satma becerisi gösterememiştir. Satılan tarım ürünleri genel olarak Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Avrupa'nın önemli limanlarına yerleşmiş bulunan yine aynı azınlık tüccarlarına yapılmaktadır. Osmanlı döneminde aracı Türk tüccarları ile ihracat yapan azınlık tüccarları arasındaki ticari ilişkiler, Cumhuriyet döneminde de şekil değiştirerek devam etmektedir. Örneğin bir bildiride Avrupa'ya olan ihracatımızın büyük çoğunluğunun Trieste Serbest Limanı'na yerleşen eski azınlık tüccarları üzerinden gerçekleştirildiği belirtilmiştir.[99] Daha sonraki süreçte İktisat Bakanlığı'nda önemli görevlerde bulunacak olan Ahmet Şerif Önay ise bu konuya değindiği bildirisinde; ihraç ürünlerinin satışa hazır hale getirilmesi sürecinde yüzde on beş oranında olan milli ticaretin payının, sevkiyat sonucunda yüzde beşlere kadar gerilediği tespitinde bulunmuştur.[100]

Kongrede ortaya konulan; Türkiye'nin artık birçok tarım ürünü için dünya piyasalarındaki tekelci konumunu yitirmiş olduğu gerçeği de ihracata dair farklı bir sorun olarak belirmiştir. Özellikle ihraç ürünlerinde en büyük paya sahip olan tütünün, artık

[98] Mirza Hacızade, "Buğday Fiyatlarının Tanzimi", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e**.,** C.1, s.811-814.
[99] Ali Muhtar, "Türkiye Mahsulatı Ziraiyesinin İtalya'da Tesadüf Ettiği Rekabet", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e**.,** C.2, s.2294-2319.
[100] Ahmet Şerif, "Cihan Piyasalarında Rekabet", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.2, s.2291-2292.

dünyanın farklı bölgelerinde güvenli bir şekilde üretildiğine değinilmiş, bu durumun giderek rekabeti arttıracağına vurgu yapılmıştır.[101]

Tarım ihracatı ile ilgili tespit edilen bu sorunlara karşı uygulanması düşünülen temel politikalar, büyük toprak sahipleri ile ihracatçı tüccarların birbiriyle çatışan farklı taleplerini yansıtır bir görüntü vermiştir. Bu çerçeve ile getirilen politika önerilerini amacı yönünden iki farklı çizgide değerlendirebiliriz. Bunlardan biri; buhranın yıkıcı şartlarında tarımın artık iç piyasaya dönük olarak geliştirilmesi zorunluluğuna dairdir. Bu durumda tarım sektörü, dış şartlardan etkilenmeden iç piyasa için üretimini gerçekleştirecektir. Diğer çizgi ise; her koşulda dünya piyasaları ile rekabet edebilme zorunluluğunu içermektedir. Bu durumda da tarım sektörü dünya piyasalarına kapanmadan ihracatını sürdürebilecektir.

Buhran şartlarında tarımın dünya piyasalarına kapatılması çizgisini izleyen önerilerin bir yönü; ithal edilen tarım ürünlerine ilişkindir. Bu ürünlerin yurt içinde yetiştirilme koşulları aranarak uygun olanların üretimine başlanacak, halihazırda üretilenlerin ise yaygınlık kazanmasına çalışılacaktır. Önerilerin diğer yönü ise; ihraç edilen tarım ürünlerini esas almaktadır. Hammadde niteliğindeki bu tarım ürünleri artık dünya piyasasındaki rekabetten korunacaksa onlara iç talep yaratılması gerekecektir. Bu ise ülke içinde yeni sanayi tesislerinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Kongrede bu şekilde tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan pamuklu dokuma, şeker, gülyağı, ispirto, kendir gibi sanayi alanlarında birçok rapor hazırlanmıştır. Örneğin pamuk üzerine hazırlanan bir raporda; üretimin yurt içinde kullanılması, ihracat için bir ticari şirket kurmaktan çok daha önemli görülmüştür. Buhran şartlarında bu şirketlerin kurulmasının güç ve başarı sağlamalarının belirsiz olduğuna vurgu yapılmıştır. Birçok ülkenin bu durumu dikkate alarak ülke içinde iplik ve dokuma fabrikalarına yatırım yapmaya

[101] "Cihan Piyasalarında Türk Mahsulünün Rekabet Kavgası" başlıklı Encümen Raporu, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.2, s.2419.

başladıkları belirtilmiştir.[102] Pamuk üreticileri çiftçilerin sanayileşme konusundaki bu talepleri, ihracatçı tüccar kesiminin çıkarları ile çelişir durumdadır. İhracatçı tüccar, ülkenin bu şekilde içe kapanmasını değil, rekabet koşullarının iyileştirilmesini talep etmektedir.

İhracatın rekabet şartlarının iyileştirilmesini esas alan önerilerin ise ihracatın örgütlenmesine yoğunlaştığını görüyoruz. Buna dair önerilerden birisi; önceki bölümde değindiğimiz Kesebir'in raporunun da işaret ettiği gibi, ticari ataşe ve ajanlar aracılığıyla ihraç pazarlarının araştırılması ve faydalı bilgi toplanmasını organize edecek olan kamu kurumu niteliğinde ihracat ofisi kurulmasıdır.[103] Bu öneri, kongrede tespit edildiği üzere Avrupa pazarlarına doğrudan ulaşılamaması sorununa karşı geliştirilmiştir. Diğer bir öneri ise örgütlenmenin sadece ihracatçılar için istihbarat toplanması amacıyla değil, ihracat faaliyetinin tüm paydaşlarla ortak olarak yapılması amacıyla oluşturulmasını içermektedir. Bu öneriyle ilgili Önay raporunda; ihracatçı tüccarların kendi aralarındaki rekabetin, milli bir ticaretin yapılmasına engel olduğunu öne sürmüş, bu sorunun çözümü için ise ihracat faaliyetinin; ihracatçıların, üreticilerin ve milli bankaların ortaklığında kurulacak bir ticari teşkilat üzerinden yapılması fikrini ortaya atmıştır.[104] Bu fikir ihracatın programlanmasının da önünü açacak niteliktedir. Dolayısıyla buhran koşullarında devletten yalnızca destek bekleyen ihracatçılar için kabul edilmesi mümkün olmamıştır.

İhracatın rekabet şartlarının geliştirilmesine dair farklı bir öneri ise maliyetlerin azaltılmasına dönük yapılmıştır. Özellikle Ege bölgesinin ihraç ürünlerini İzmir Limanı'na nakleden İngilizlerin işlettiği İzmir-Aydın Demiryolu taşıma ücretlerinin çok yüksek olduğundan şikâyet edilerek düşürülmesi istenmiştir.[105] Bu istek esasında bu

[102] Kemal Zeren, "Pamuk", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.1, s.682-683.
[103] Ragıp Ziya, "Narenciye Ziraatı", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e. C.1, s.1009.
[104] Ahmet Şerif, "Cihan Piyasalarında Rekabet", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.2, s.2293.
[105] A. Nadir, "İncir", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.1, s.465.

hattın millileştirilmesi gerektiğine dair bir öneridir.[106] Yine bu konuyla ilgili encümen raporunda; demiryolu tarifelerinin sabit kalıp, tarım ürünleri ihraç fiyatlarının düşmesi sonucu ihracatın birim maliyetinin arttığından bahsedilmiştir. Bu sorunun çözümü için, devlet adına demiryolu tarifelerinin milli iktisada etkilerinin incelenmesi ve bunun sonucunda alınacak önlemlerin denetlenmesi görevini yapacak bir yapı önerilmiştir.[107] Buhran içinde ihracatçı tüccarın taşıma maliyetlerinin düşürülmesini talep ettiği bu önerileri, buhranın sebep olduğu maliyeti devlet üzerinden tüm kesimlere yükleme çabası olarak okuyabiliriz.

2.6.3. Kongrenin Ortaya Çıkardığı Çelişki

Sonuç olarak Birinci Ziraat Kongresi, büyük toprak sahipleri ile ihracatçı tüccar kesimlerinin buhranın yıkıcı şartlarından etkilenme biçimlerine göre taleplerinin de farklılaştığını ortaya koymuştur. Sadece üretici konumundaki büyük toprak sahibi çiftçi kesimi, ihracatçı tüccar kesimine göre buhrandan çok daha fazla etkilenmektedir. Buna neden olan durum; tarım ürünleri fiyatlarının büyük çöküşler yaşamasına ek olarak tarımsal girdi fiyatlarının görece yüksek kalmasıdır.[108] Büyük toprak sahipleri; bu iki taraflı sıkışmışlıktan kurtuluş çaresini, ürünlerine iç talep yaratacak hızlı bir sanayileşme programında bulmuşlardır. Ancak bu istek, zaten düşmüş durumda olan ticaret hacmi sebebiyle ihracatçı tüccar kesiminin zararının daha da artmasına sebep olacaktır. Buhranın ve buhrana karşı yürütülen politikaların ortaya çıkardığı bu çelişki, Türkiye'de devletçi sanayileşme dönemine geçilirken iktidar çevrelerindeki mücadelenin de dinamiğini belirleyecektir.

[106] Bu hat, devletçiliğin uygulandığı 1935 yılında şirketin TCDD tarafından satın alınması suretiyle millileştirilmiştir.
[107] Encümen Raporu, "Yollar ve Tarifeler Encümeni Raporu", Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, a.g.e., C.2, s.2490.
[108] Bu konuda ayrıntılı tespitler için bakınız: Hatipoğlu, Şevket Raşit, a.g.e., s.74.

III. BÖLÜM

SİYASAL ARAYIŞLAR

3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Dönemi

3.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Programı

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Türk siyasi tarihinde yer aldığı kısa dönem, aynı zamanda hükümetin de geçirdiği yönetimsel dönüşüm ekseninde devletçilik ile ilgili potansiyel fikirlerini açığa vurup tartışmaya açtığı dönem olması bakımından önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Buhranın etkisinin artarak devam ettiği şartlarda, birikmiş tepkileri ile kırsal kesimin ve özellikle tarım sermayesinin desteğini üzerine almakta gecikmeyen SCF, yaptığı sert muhalefet, sebep olduğu toplumsal olaylar ve siyasi çalkantılar sonucunda, ekonomi politik arayışlar içinde olan hükümete devletçi ideolojiyi geliştirmesi için bir bakıma kapıyı aralamış olacaktır. Bu bakımdan SCF'nin ortaya çıkışı; salt bir demokratikleşme deneyiminden öte bir amacı içinde barındırmaktadır.

SCF savunacağı ekonomi politik fikirler ve siyasette kapsayacağı alan ile ilk olarak Atatürk'ün tasavvurunda kurulmuştur. SCF'yi kurma teklifi, o dönem İnönü ile Osmanlı borçlarının altın olarak ödenmesi konusunda görüş ayrılığında olan Paris Büyükelçisi Fethi Okyar'a bizzat Atatürk tarafından yapılmıştır.[109] 09 Ağustos 1930 tarihinde basına yansıyan haberler, Okyar'ın yeni bir siyasi fırka kuracağından bahsetmektedir.[110] İki gün sonra ise Okyar'ın fırka kurma isteğine ilişkin Atatürk'e gönderdiği bir mektup yayınlanmıştır. Okyar mektubunda esas olarak; dünya buhranının ülke ekonomisinde

[109] Konuyla ilgili anıları için bakınız: Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.27.
[110] **Cumhuriyet**, "Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor", 09 Ağustos 1930.

sebep olduğu tahribata ve hükümetin kuruluştan beri sürdürdüğü mali ve iktisadi politikaların bu tahribatın derecesini düşürmekten ziyade arttırdığına vurgu yapmıştır. Hükümeti böyle yanlış politikalara iten gerçeğin ise tek partili sistemden kaynaklandığını öne sürmüştür. Cumhuriyetin kurucu değerlerine ters düşmeden CHF'nin mali, iktisadi, iç ve dış politikalarındaki eksiklikleri üzerinden muhalefet yapacak bir fırka kurmayı talep etmiş, Atatürk ise bu talebe; cumhuriyetin esaslarını kuvvetlendirecek iki fırkanın mücadelesini memnuniyetle takip edeceğini bildirerek karşılık vermiştir.[111] SCF'nin ortaya çıkışı bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomide buhranın sebep olduğu sorunların yarattığı arayışlarla doğrudan ilgilidir.

Okyar tarafından o günlerde hızlıca hazırlanan SCF'nin parti programı, ana ilkeler belirlemektense genel itibarıyla CHF'nin politikalarının sebep olduğu iktisadi sonuçları tersine çevirecek adımların ne olacağını sıralamaktadır. On bir maddeden oluşan programın çoğu maddesi iktisadi ve mali politikalar ile ilgilidir. Bunlar şu içeriklerle programda yerini almıştır:

- Vergi oranları, halkın iktisadi girişim hevesini sarsmayacak ve dayanma noktasını aşmayacak biçimde düzenlenecek, tarhı daha sağlam esaslara dayanarak belirlenecek ve tahsildeki yolsuzluklara engel olunacaktır.
- Devlet gelirlerinin verimli yerlere harcanması sağlanacak, yükü bir neslin üzerine yıktığı ölçüde büyük ulaşım projelerinden kaçınılacaktır.
- Ulusal paranın değerine istikrar kazandırmak için memlekette iş yapmak isteyen yabancı sermayeye kolaylık tanınacaktır.
- Köylü ve çiftçilere uygun kredi kullanma şartları sağlanacak, tefecilik ise mutlaka bitirilecektir.

[111] **Cumhuriyet**, "Yeni Fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri", 11 Ağustos 1930.

- Teşviki Sanayi Kanunu hakkıyla uygulanacak, koruma ve teşvik politikaları ihtiyaca göre genişletilecek, Sanayi ve Maadin Bankası'na bu anlamda işlerlik kazandırılacaktır.
- İhraç ürünlerinin dış piyasalarda pazarlanması için tedbirler alınacak, ulaşım ve liman tarifeleri bu amaçla yeniden düzenlenecektir.

Ayrıca programda halkın her türlü iktisadi girişimini engelleyen katı müdahaleci devlet anlayışı kabul edilemez bulunmuş, buna karşılık halkın yararına olan ancak sermaye kesimlerinin kurmak için gücünün yetmeyeceği üretim alanlarında ise devletin doğrudan bulunması gerektiği belirtilmiştir.[112] Devletin ekonomiye müdahale alanıyla ilgili bu anlayışın da İş Bankası çevresinin görüşleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Program bu içeriğiyle SCF'nin liberal politik anlayışla siyaset yapacağını göstermektedir. Ancak Okyar, parti kuruluşundan bir hafta sonra verdiği bir röportajda; fırkanın CHF'ye göre sol siyaset değerlerine daha yakın konumlandığını işaret etmiştir. Memlekette tartışma özgürlüğünü isteyenlerin daima solda olduğunu söyleyerek bu konumlanışı anayasal fikir özgürlüğüne dayandırmış, uygulamada farklı şekilde hareket etmenin ise anayasaya karşı samimiyeti yitirmek olduğunu belirtmiştir.[113] Bu bakımdan SCF için sol siyasete yakınlık, özünde anayasal hukuk güvenliğinin tesis edilmesidir. Programında da belirttiği rüşvet, yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma gibi suçlarla mücadele ilkesini de bu açıdan okumak lazımdır. Nitekim SCF, asıl sert muhalefetini bu konular üzerinden yapmış ve hükümet içindeki kırılmayı bu çerçevede sağlamıştır.

[112] SCF Programı için bakınız: Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Güneş Yayınları, 1952, s.633-634.
[113] **Cumhuriyet**, "Fırka Sola Müteveccihdir", 18 Ağustos 1930.

3.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Muhalefeti

SCF'nin çok geçmeden muhalefetini kendisine yakın duracak basın organları üzerinden yoğun bir şekilde başlattığını görüyoruz.[114] Daha önce hükümetin beklentilerini karşılamayan ve bu sebeple kamuoyuna duyurulmasından kaçınılan Müller ve Schacht'ın raporları, SCF henüz kurulmadan bir hafta kadar önce basına sızdırılarak tartışmaya açılmıştır.[115] Bu durum bizlere muhalif bir parti kurulmadan hemen önce iktisadi ve mali politikalar üzerinden yapıcı bir tartışma ortamının başlatılmak istendiği izlenimini vermektedir. SCF'nin de bu raporu kendi muhalefetine dayanak yaptığı görüyoruz. Okyar, yürütülen iktisat politikalarına karşı raporun yaptığı tüm eleştirilere ortak olduğunu söylemiş, kendisinden açıklama isteyenleri bu raporu okumaya davet etmiştir.[116] Raporda yer alan; döviz çıkışına sebep olan bütçe harcamalarında tasarrufa gidilmesi önerisi, SCF'nin de sahip çıktığı bir konu olmuştur. Özellikle dış borçlanmaya gidilmeyerek doğrudan bütçeden karşılanan demiryolu yatırımlarının, yüksek vergi düzeylerine yol açması sebebiyle halihazırda buhrandan olumsuz etkilenen kesimlerin iyice yoksulluğa sürüklenmesi, fırkanın üzerinde durduğu önemli meselelerden olmuştur.

SCF'nin diğer önemli muhalefet alanını ise gereksiz bulunan bürokratik harcamalara yapılan itirazlar ve tek parti rejiminde yolsuzlukların yaygınlaştığını gösteren iddialar oluşturmuştur. Bu tutumun sonuç veren önemli örneklerinden biri 1926 yılında kurularak şeker ithalini tekelden yürüten şeker inhisarı ile ilgilidir. SCF'nin

[114] Bu basın organları dönemin "Son Posta" ve "Yarın" gazeteleridir. Son Posta gazetesi 27 Temmuz 1930 tarihinde döneminin diğer gazetelerine göre hükümetin sözcülüğünü yapmadan, bağımsız bir çizgi izlemek amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Bakınız: **Son Posta**, "Son Posta Kimsenin Değil Herkesin Malı", 27 Temmuz 1930. Ancak SCF'nin kurulması ve halk arasında ilgiyle karşılanması bu gazeteyi SCF'nin yayın organı haline getirmiştir.

[115] Son Posta gazetesi kuruluşundan hemen sonra belli bir süre boyunca Müller ve Schacht'ın raporlarını tefrika etmeye başlamıştır. Ayrıca raporlar yayınlanmaya başladığı gün, Cumhuriyet Gazetesi de haberinde; raporun neticede uzmanın kendi görüşleri olduğu, Son Posta gazetesinin ise bu rapora nasıl ulaştığının belli olmadığını belirtmiştir. Haberler için bakınız: **Son Posta**, "M.Müller Raporunda Ne Diyor?", 2 Ağustos 1930, **Son Posta**, "Şaht'ın Raporu Devam Ediyor", 23 Ağustos 1930 ve **Cumhuriyet**, "Mali Vaziyetimiz: M.Müller Raporunda Ne Diyor?", 2 Ağustos 1930.

[116] **Cumhuriyet**, "Fethi Beyin Tenkitleri: Müller Raporu Hükümetin Kendi Aleyhine En Büyük Vesikadır", 16 Ağustos 1930.

tüzüğünü hazırlayarak partinin doktrinini oluşturmaya çalışan Ahmet Ağaoğlu, şeker inhisarının kötü yönetilmesinin sonucu olarak halkın ithal şekere göre çok daha yüksek fiyata şeker tüketmek zorunda kaldığını belirtmiştir.[117] Bu farkın yönetim giderlerinin yüksekliğinden, birçok komisyoncunun kâr paylarından ve ürün başına alınan yüksek vergilerden kaynaklandığını belirterek hükümetin devletçilik anlayışının böyle kötü sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmiştir.[118] Bu çıkış hükümetin sözcüsü konumundaki Cumhuriyet Gazetesi tarafından sertçe karşılanmıştır. Gazetenin konuyla ilgili haberinde; şeker fiyatında yapılan hesaplamaların yanlışlığına değinilmiş ve eğer şeker inhisarında böyle kötü yönetim varsa bunun ortaklarından birinin de son zamana kadar inhisarın yönetim kurulunda bulunan Ağaoğlu olacağı ifade edilmiştir.[119] Bu tartışmalar içinde sertliği daha da arttıracak olay ise Son Posta gazetesinin İktisat Bakanı Kesebir'in görevini kötüye kullanarak şeker işinden kendisine haksız kazanç sağladığı yönündeki iddiaları olmuştur.[120] Kesebir'in bu iddialara karşı dava açması sonucunda ise gazete, gerçeklerin şiddetle arkasında durduklarını, yargılanmaktan asla çekinmediklerini ve halkın cebinden çıkanların hesabını sorduklarını belirterek SCF'nin memnuniyetsiz halk kitleleri arasında dikkat çekmesine katkı sağlamıştır.[121]

Böylesine yoğun bir muhalefet ile karşılaşan hükümet, o günlerde demiryollarının Sivas'a ulaşması sonucunda bu gelişmeyi kendi propagandasına çevirmeye ve SCF'nin özellikle demiryolu siyaseti üzerinden yaptığı eleştirilere karşı sağlam bir duruş

[117] Ağaoğlu'nun 19 Ağustos 1930 tarihli Yarın Gazetesi'nde yayınlanan yazısı için bakınız: Ağaoğlu, Ahmet, a.g.e., s.127-128.
[118] Ahmet Ağaoğlu yazısında "Bu mu Devletçilik?" diye sorarak o zamana kadar gündemde yer tutmayan bir ilkeyi tartışmaya açmıştır. Bu çıkışını, hükümeti ekonomi politik anlayışını açıklama konusunda zorlamak olarak yorumlayabiliriz.
[119] **Cumhuriyet**, "Ağaoğlu Ahmet B. Şeker İnhisarına Çatacak Mevkide Değildir", 19 Ağustos 1930.
[120] **Son Posta**, "Şarka Gönderilen Şekerlerin Hesabını Kim Verecektir", 23 Ağustos 1930.
[121] **Son Posta**, "Gideceğimiz Yer Engizisyon Değil Cumhuriyet Mahkemesidir", 25 Ağustos 1930 ve **Son Posta,** "Biz, Bu Halkın Cebinden Çıkan ve Sizin Kasalarınıza Giren 1.800.000 Liranın Hesabını Soruyoruz", 26 Ağustos 1930.

göstermeye hazırlanmaktadır.[122] Bu duruş artık ekonomi politik konumlanışın da açıklanma zorunluluğunu doğuracaktır.

3.1.3. İnönü'nün Sivas Çıkarması

İnönü, 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşmanın büyük bir kısmını, şimdiye kadar uygulanan demiryolu politikalarının haklılığını göstermeye ayırmıştır. Konuşmasının başında; demiryolu yatırımlarının, bir ulus devlet için ulusal bağımsızlığın korunmasına karşılık geleceğine ve bu anlamda asla ertelenemez bir konu olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kadar yoğun çalışmalarla bile yedi yılda ancak Sivas'a ulaşıldığını, sınırlara varmak için belki bir yedi yıl daha uğraşılacağını, böylesi uzun yıllar alacak bir yatırım için kaybedecek zamanlarının olmadığını ifade etmiştir. SCF'nin demiryolu yatırımlarının yoğunluğunun vergi düzeyinin artmasına, finansmanında izlenen politikanın ise tüm yükü bir neslin çekmesine yol açtığına dair eleştirilerine karşı ise milli varlık sorunu olarak görülen bu acil ihtiyaç için halkın da sıkıntılara katlanmaktan kaçınmadığını öne sürmüştür. Demiryolu yatırımları için dış borçlanmaya gidilmemesinin sebebini şimdiye dek Avrupa sermayesince önerilen kredi şartlarının zararlı bulunmasına bağlamıştır. Kuruluştan beri siyasal koşulların yabancı sermayenin gelmesine elverişli olmadığını, bunun da büyük ölçüde Osmanlı borçları meselesini çözememiş olmaktan kaynaklandığını, bu koşulların uzun vadeli borçlanma imkanını da yok ettiğini söylemiştir.[123] Ancak bu zorlayıcı koşullar yüzünden yükün tek bir nesil üzerinde kaldığına dair tespitlere katılmayarak, gelecek nesillerin de en azından şimdiki kadar sıkıntılara dayanmak zorunda kalacaklarını iddia etmiştir.

[122] **Cumhuriyet**, "İsmet Pş.nın Cevabı: Başvekilimiz Yarın Sivas'a Hareket Ediyor", 27 Ağustos 1930.
[123] İnönü bu ifadeleri ile yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tutumlarının olmadığını da belirtmektedir.

Demiryolu politikalarına karşı yönelen tepkileri bu şekilde cevaplandıran İnönü, konuşmasının diğer bölümünde ise SCF'nin konumlandığı ekonomi politik duruşu eleştirme yoluna gitmiştir. Liberalizm görüşünün, ihtiyaçlar ve geleneksel eğilimler sebebiyle halkın anlayabileceği bir konu olamayacağını savunmuş ve CHF'nin "mutedil devletçi" olduğunu ilan etmiştir.[124]

İnönü'nün bu konuşmasına kadar CHF içinde devletçiliğin açıkça savunulduğunu gösteren bir açıklamaya rastlamıyoruz.[125] İnönü'nün bu ilanı, SCF'nin konumlandığı ekonomi politik anlayışa karşı, buhran şartlarında izlenen ve gelecekte de izlenmesi muhtemel iktisadi politikalara ideolojik bir temel oluşturma çabasıdır. CHF'nin buhranın hissedilmesiyle başlayan iktisadi politika arayışları, SCF'nin liberal politikaları savunarak ortaya çıkışıyla kendine yeni bir ideolojik alan bulmuştur. Bu alanda keşfedilen ilk ilke ise mutedil devletçilik olmaktadır. Bu bakımdan SCF'nin Atatürk'ün tasavvurunda kurulmasının en önemli nedenini, hükümetin dönemin şartları içinde bir an önce yeni ideolojik kimliğini bulma zorunluluğuna bağlayabiliriz.

Mutedil devletçilik ilkesinin, yumuşak ve uzlaştırıcı bir tarafı olduğunu görüyoruz. CHF içinde çeşitli sermaye grupları ile sıkı ticari ilişkileri olan birçok isim vardır. Bu kişilerin İnönü'nün kabul edeceği sıkı bir devletçilik anlayışından rahatsız olarak hükümete karşı bir hareketin içinde bulunma ihtimallerinin her zaman var olacağını düşünebiliriz. Özellikle İş Bankası çevresinin devletçi politikalardan beklediği hedef, buhranın sebep olduğu sermaye bloğundaki bozulmaların önüne geçilmesinden ibaret olacaktır. Bu koşullar altında İnönü, CHF'yi iç muhalefetten koruyarak daha bütüncül iktisat politikaları izlemesini sağlayacak bir tutum takınmış ve bunun sonucunda ılımlı devletçilik kavramını ortaya atmıştır.

---

[124] Konuşmanın tam metni için bakınız: Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası: 1.Bölüm (1929-1939) 1. Cilt (1929-1932),** Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1988, s.96-104.

[125] Bu hususu Ahmet Ağaoğlu da belirtmiştir. Hatıralarında CHF'nin devletçi olduğunu, İnönü'nün ilgili konuşmasından önce kimsenin bilmediğinden bahsetmektedir. Bakınız: Ağaoğlu, Ahmet, a.g.e. s.41-42.

3.1.4. Okyar'ın İzmir Çıkarması ve Sonuçları

İnönü'nün Sivas'taki duruşuna karşı, Okyar halk içinde güçlü olduğunu göstermek adına İzmir ve çevresine kapsamlı bir gezi düzenleme kararı almıştır.[126] Gezinin bu bölgeye yapılmasının temel nedeni, buhrandan en fazla etkilenen kesimlerin bu bölgede konumlanmasıdır. Önemli tarım ürünlerinin üreticisi ve ihracatçısı olan bölge, buhranın sebep olduğu tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşler yüzünden çiftçisi, ihracatçısı ve bu alanlarda çalışan işçisi ile SCF'yi desteklemeye en yatkın kesimleri barındırmaktadır. Nitekim bu girişim beklenenden de büyük etki yaratmıştır.[127] Okyar'ın halka hitap edeceği gün, kentte ölüm ve yaralanmalara varan büyük taşkınlıklar yaşanmış, konuşmanın bir gün ertelenmesi kararı alınmıştır.[128] Yine o günlerde incir üreticisi işletmelerde ve limanda çalışan işçiler bu yeni fırkaya dertlerini sunabilmek adına greve gitmişler, hükümlüler cezaevlerinden çıkabilmek umuduyla karışıklık çıkararak yeni fırkanın dikkatini çekmeye çalışmışlardır.[129] Böyle bir ortamda konuşma yapan Okyar'ı büyük bir kitle dinlemiştir.[130]

Okyar konuşmasına; cumhuriyetin esasının serbest tartışma ortamının kurulması olduğunu, SCF'nin ise bu esasa samimiyetle bağlı kaldığını belirterek başlamıştır.[131] Milletin genel menfaatlerine samimi olarak bağlı olan tüm vatandaşların ise SCF'nin kurulmasının memleket için faydalı bir iş olduğuna kanaat getirdiğini vurgulamıştır. Ancak SCF'nin ortaya çıkışından memnun kalmayanların da varlığından söz etmiştir. Okyar'a göre bu kesimler tek partili sistemin sebep olduğu sorumsuzca siyaset yapma ortamını istismar edenlerden oluşmakta, SCF'ye de cumhuriyetin kurucu değerlerini yok

[126] **Son Posta**, "Fethi Bey Yarın İzmir'e Gidiyor", 3 Eylül 1930.
[127] SCF heyeti İzmir Limanına vardığında çoğunluğu işçi ve tüccar kesiminden yoğun ve heyecanlı bir kalabalıkla karşılanmıştır. Bakınız: **Cumhuriyet**, "Fethi Bey İzmir'e Vasıl Oldu", 5 Eylül 1930.
[128] **Cumhuriyet**, "İzmir'de Kanlı Nümayişler", 6 Eylül 1930.
[129] **Cumhuriyet**, "Liman Şirketi Amelesi Grev İlan Ederek Fethi Beyi Selamladılar: Hapishanedeki Mahpuslar Biz de Çıkacağız Diye Bağırıyorlar", 7 Eylül 1930. Ayrıca bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.166.
[130] **Cumhuriyet**, "S.C.Fırkası Liderini 50,000 Kişi Dinledi", 8 Eylül 1930.
[131] **Cumhuriyet**, "Fethi Beyin Nutku: Nutkun Metni", 8 Eylül 1930.

etmeye çalışmak gibi iftiralarla saldırmaktadırlar. Okyar bu tespitinin ardından partisinin kimliğini ve siyasetini yeniden tanımlama gereği duymuştur. SCF'nin ne gerici olduğuna ne de siyasetini kişisel çıkar ilişkilerini kurmak için yaptığına dikkat çekerek hükümet içinde saf tutan bu kesimlere bir uyarı yollamıştır. Bu uyarının gittiği en önemli yer, şüphesiz yolsuzluk iddialarıyla gündemde olan İktisat Bakanlığı'dır.

Okyar bu uyarılarından sonra konuşmasını İnönü'nün Sivas'taki iddialarına cevap vererek sürdürmüştür. SCF'nin demiryolu yatırımlarına değil, yatırımların yapılış biçimlerine karşı olduğunu bildirmiştir. Okyar'a göre dönemin büyük toplum kesimini ağır koşullar altına sokan, ancak birkaç "ikinci derece müteahhidi" zengin eden bu yatırımlardan daha acil ve hayati olan politika varsa o da memleketin iktisadi durumunu buhranın etkisinden korumaktır. Halkın iktisadi dayanak noktasının kırılması, demiryolu yatırımlarından beklenen verimliliğin de sağlanamamasına sebep olacaktır. Konuşmasında; vergilerin İnönü'nün belirttiği gibi yalnızca teknik bir mesele düzeyine indirgenemeyeceğini, vergi politikaları geliştirmenin devletin en önemli görevlerinden olduğunu belirtmiştir. Yabancı sermayenin gelme şartını, belirli iktisadi şartları sağlayarak sağlam iktisadi temeller inşa etmeye bağlamış, hükümetin süregiden politikalarıyla bu temellerin kurulamayacağından söz etmiştir.

Okyar konuşmasının diğer bölümünü; SCF'nin liberalizm anlayışının ne olduğunu açıklamaya ayırmıştır. Bu konuda İnönü'nün anladığı biçimde bir liberalizm anlayışı olmadığını öne sürmüştür. Okyar'a göre; halkın her ihtiyacını devletten beklemesinin asıl sebebi, geçmişten bu yana uygulanan müdahaleci politikalar ile bireylerin serbest girişimlerinin gelişmesine imkân vermemek olmuştur. İktisadi politikalar yürütmede devlete düşen görev; bireylerin şahsi girişimlerini kolaylaştırmak, teşvik etmek ve bunun için genel önlemleri almaktan ibarettir. Devletin iktisadi alanda bulunmasını gerektiren tek neden, özel girişim ile yapılması mümkün olmayan yatırımlardır. Okyar bu

açıklamalarıyla İnönü'nün ilan ettiği ılımlı devletçi anlayışının da karşısında yer aldığını göstermektedir.

SCF'nin İzmir çıkarmasının Atatürk nezdinde de büyük yansımaları olduğunu görüyoruz. İzmir'de bulunan Meclis Başkanı Kazım Özalp'i, parti taraftarlarını uzlaştırmak ve çıkan olayların sebeplerini araştırması için görevlendiren Atatürk, olaylar karşısında büyük endişe içinde kaldığını ve CHF'nin genel başkanı olarak yaşanılanlara karşı sorumlulukları olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca hükümetin bütün temel politikalarını doğru bulduğunu söylemiş, aksi olsaydı partinin programını değiştirmekle meşgul olacağından bahsetmiştir.[132] Özalp ise yaptığı incelemeler sonucunda Atatürk'e sunduğu raporda; İzmir ve çevresinde CHF yöneticilerinin halk nazarında bir etkilerinin kalmadığını, bu bölgede hükümete karşı olan muhalif düşünce ve hareketlerin daha önceden gelişmiş bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca SCF yapılanmasına gerici unsurların sızdığını ve bunların Atatürk'ün SCF'yi kişisel olarak kurmakta olduğu yönünde söylentiler çıkarttığını belirtmiştir.[133] Bu rapor üzerine Atatürk, kendi siyasal tarafını gösterme ihtiyacı hissederek, CHF'ye tarihten bağlı olduğunu ve bu bağı çözmek için herhangi bir sebebin bulunmadığını ifade etmiştir.[134] Atatürk'ün bu açıklaması üzerine, basın ve ifade özgürlüklerinin sınırsız olmadığını göstermek adına, SCF yanlısı gazetecilere dava açılmış, Son Posta gazetesi sorumlu müdürü gözaltına alınmıştır.[135] Ayrıca o günlerde CHF kadrolarında da değişiklikler yapılacağı tartışmaları başlamıştır.[136]

[132] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.168.
[133] A.g.e., s.169.
[134] **Cumhuriyet**, "Gazi Hz.nin Nadi Beye Cevabı", 10 Eylül 1930.
[135] **Son Posta**, "Dava Edildik: Adalet Huzuruna Çıkmaktan Zevk Duyacağız", 12 Eylül 1930 ve **Son Posta** "Mesul Müdürümüz Tevkif Edildi", "İzmirli Arkadaşlarımız da Dün Tevkif Edildiler", 15 Eylül 1930.
[136] Yunus Nadi bu haberlerle ilgili yazısında; son dönemde fazla çalışmaya ihtiyaç hissetmeden kendini rehavete kaptıran CHF'yi kendine getirdiği için SCF'ye teşekkür etmektedir. Bakınız: Nadi, Yunus, "Fırka Teşkilatı", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1930.

3.1.5. TBMM'nin Olağanüstü Birleşimi

3.1.5.1. Birleşimin Nedeni ve Birleşim Öncesi Siyasi Durum

CHF'nin buhran koşulları içinde yürüteceği iktisadi politikalara göre yeniden yapılanması ihtiyacının iyice kendini hissettirdiği böyle bir ortamda, Bakanlar Kurulu'nun teklifi ve Atatürk'ün onayıyla, meclisin kurulduğundan beri ilk kez olağanüstü birleşime çağırıldığını görüyoruz.[137] Bu birleşime gidilmesinin acil olan esas nedeni; ulusal parada görülen yeni bir istikrarsızlık dalgasının önlenmesine dönük hazırlanan kanun teklifinin görüşülmesidir. 1930 yılının ağustos ayından sonra geçmiş yıllara göre fazla olan tarım ürünleri ihracı, piyasada döviz bolluğuna sebep olmuştur. Daha önce faaliyetlerine başlayarak ulusal paraya istikrar kazandırmış olan bankalar arası konsorsiyum ise o dönem için piyasadaki bu fazla dövizi çekecek kadar yeterli ulusal paraya sahip değildi.[138] Konsorsiyumun bu durumda kalmasının temel nedeni; yapısı gereği bir merkez bankası gibi çalışmamasıdır. Konsorsiyum, döviz talebinin fazla olduğu dönem boyunca piyasaya döviz sattığında elde ettiği ulusal parayı bloke etmeden yeniden piyasaya sürme eğiliminde olmuştur. İhracatın fazla yapıldığı dönemlerde ulusal paranın fazla değerlenmesine yol açacak olan bu durum, ihracatçı ticari sermayenin kazancını törpüleyecek bir yapı arz etmektedir. Bu sebeple sorunun giderilmesi için karşılığı altına endeksli dövizi satın almak üzere gerektiği kadar ihtiyat nakdini piyasaya sürme yetkisini hükümete veren bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Bu zorlayıcı iktisadi şartlar dönemin sertleşen siyasi ortamıyla da birleşince hükümetin yeni dönemde izleyeceği politikalara değinerek haklılığını göstermesine imkân verecek bu olağanüstü birleşime gidilmiştir.

Birleşimin hemen öncesinde CHF kadrolarında değişiklik olacağı tartışmalarını haklı çıkartan gelişmeler yaşanmıştır. İzmir olayları sırasındaki tutumu ve daha sonra soruşturma geçiren muhalif gazetecilere sahip çıkan açıklamalarıyla hükümetin

[137] **Cumhuriyet**, "Meclis İctimaa Davet Edildi", 14 Eylül 1930.
[138] Aziz Köklü, a.g.e., s.40-41.

istenmeyen adam ilan ettiği geçmişte iktisat politikalarına da yön vermiş olan Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt istifa etmek durumunda kalmıştır.[139] Ayrıca muhalif basının uzunca süredir hakkında yolsuzluk iddialarında bulunduğu İktisat Bakanı Şakir Kesebir de istifa etmiştir.[140] Fethi Okyar'ın ise Gümüşhane'den vekil seçilmesi sağlanarak birleşime katılmasının önü açılmıştır.[141] Böylece iki parti mecliste ilk kez karşı karşıya gelecektir.

İnönü ise meclisin bu birleşiminden hemen önce fırka içinde toplantı yapmış, vekillerinden gelen fikir, şikâyet ve eleştirileri dinlemek istemiştir. Bu görüşmenin ardından İnönü, basına yansıdığı üzere yeni hükümeti oluşturmak için cumhurbaşkanını serbest bırakmak adına kabinenin istifa edeceğini söylemiştir.[142]

3.1.5.2. Birleşimin İçeriği

Birleşim, Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun getirilen kanun teklifi ile ilgili açıklamaları ile başlamıştır. Saraçoğlu bu hususta, ekonomik ve mali yapının yıllardır süregelen ulusal paranın değersizleşmesinden ve mevsimlik dalgalanmalardan çok etkilendiğini belirterek hükümetin bu soruna karşı şimdiye kadar aldığı önlemlerin başarısına değinmiştir. Geçmiş dönemlerden farklı olarak ortaya çıkan yeni sorunu ise döviz borsasında ağustos ayının ortası ile başlayan döviz bolluğu olarak tarif etmiştir. Bu fazla dövizin günden güne devletin döviz harcaması gerektiren ertelenmiş işleri için bakanlık tarafından satın alındığını, ayrıca bakanlığın elinde bulunan pozisyonun da dövize çevrildiğini söylemiştir. Alınan bu tip önlemlerin halkın ihtiyaçlarını erteleyen ya

[139] Mahmut Esat Bozkurt istifa kararı almadan önce görevinden çekilmesi gerektiği kendisine bildirilmiştir. Bakınız: **Cumhuriyet**, "Elhamdülillah: Adliye Vekili Nihayet İstifaya Mecbur Oldu", 22 Eylül 1930 ve **Son Posta**, "Adliye Vekili Kabineden Kendi Arzusu ile Çekilmiş Değildir", 23 Eylül 1930.
[140] **Cumhuriyet**, "Şakir B. İstifa Etti", 23 Eylül 1930.
[141] **Cumhuriyet**, "Fethi Bey Meb'us Oldu", 25 Eylül 1930.
[142] **Son Posta**, "Meb'uslar Muhalif Fırkayı Geride Bırakacak Tenkidatta Bulundular", 25 Eylül 1930 ve **Cumhuriyet**, "Kabine Bu Akşam veya Yarın İstifa Edecek", 25 Eylül 1930.

da engelleyen bir sonuç yaratmadığını savunmuş, bunların kamu kurumları ve imtiyazlı olarak paranın değerine karşı hassasiyeti bulunan kurumları ilgilendirdiğini vurgulamıştır. Bu süreçte ticari ihtiyaçlardan dolayı hiçbir döviz talebinin ertelenmediğinden, ihracatçıların elde ettiği dövizler ya da sattığı ürünler hakkında bu sürece özgü herhangi bir kayıt tutulmadığından bahsetmiştir. Saraçoğlu böylece ticari sermayenin, bu süreçte dış ticaretin kontrol altına alınacağı yönündeki kaygılarını gidermeye çalışmıştır. Konuşmasının devamında da bunu açıkça dile getirmiş, memleketin gelişimi adına ihracatçıların genel bir serbestlik içinde işlerini icra etmelerinin hayırlı olacağını söylemiştir. Ancak sayılan önlemler, döviz piyasasında oluşan bu yeni istikrarsızlığın önüne geçecek boyutta değildir. Saraçoğlu, bunun esas sebebini, haziran ayında kabul edilen Merkez Bankası Kanunu'nun yetersizliğine bağlamıştır. Bu sebeple ilgili kanuna ek olarak hazırlanmış kanun taslağının meclise getirildiğini, amacın ulusal paranın fazla değerlenmesinin önüne geçmek olduğunu bildirmiştir.[143]

Saraçoğlu'nun güven verme amacı taşıyan konuşmasının ardından kürsüye SCF lideri Okyar çıkmıştır. Okyar konuşmasına hükümetin istifa edeceğine dair niyetleri olduğunu, bu yüzden esaslı eleştirilerde bulunmak için yeni kurulacak hükümetin yürüteceği politikaları bekleyeceğini ifade ederek başlamıştır. Görüşülen kanun tasarısı ile ilgili görüşlerinde ise konunun esasına değinme gereği hissetmiştir. Ulusal paranın öncelikle istikrardan yoksun olduğunu, bu sorunun ise altın esasına dayanmamaktan kaynaklandığını belirtmiştir. Okyar'ın tanımladığı altın karşılık ilkesinde ise oldukça katı bir anlayış hakimdir. Öyle ki Okyar'a göre ulusal para herhangi bir bankaya sunulduğunda karşılığında altın alabilmeyi güvence etmelidir. Bu karşılığa sahip olmadan tasarının getirdiği düzenlemelerle ulusal paranın değerini ancak geçici olarak istikrara kavuşturmak mümkündür. Ulusal paranın değerinin bu şekilde değişken olması, halkın

[143] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Seksen İkinci İnikat, 25-IX-1930, s.9-11.

yatırımını daha güvenilir bulduğu alanlara yapmasına, bu yüzden ulusal paraya dayalı bir tasarruf anlayışının oluşmamasına sebep olmaktadır. Ayrıca yine bu genel para istikrarsızlığı, fiyatların da kararsız seyretmesine, bu sebeple genel ticaretin zarar görmesine yol açmaktadır. Okyar, şimdiye kadar alınan önlemlerin faydasını inkâr etmemekle birlikte yeni sorunları açığa çıkardığını da belirtmiştir. Örneğin Milli Parayı Koruma Kanunu'nun uygulamaya geçmesinden sonra resmi kredi faiz oranlarının oldukça yüksek seyrettiğine dikkat çekmiştir.[144] Bu tespitlerinin ardından tasarıyla getirilecek önlemin ulusal parada ancak altı yedi ay kadar istikrar sağlayacağını iddia etmiş, bu süreçte yapılması gerekeni ise altın esası üzerinden istikrarı kalıcı kılmak için esaslı önlemlerin alınması olarak görmüştür. Hükümetin bu önlemleri almakta oldukça geç kaldığını belirterek geçmişte yabancı uzmanlara yaptırılan incelemelerin neden şimdiye kadar tartışılmadığını sormuştur. Vissering ve Müller Raporlarını hatırlatarak, bunların sanılanın aksine ekonominin temel sorunlarını tespit etmiş ve esaslı öneriler getirmiş belgeler olduğunu savunmuştur.

Okyar, bu kanuna gerek duyularak meclisin olağanüstü birleşime çağrılmasına da eleştiri getirmiştir. İthalatın gümrük tarifeleri ile önemli ölçüde azaldığının ve ihracatın dönemsel olarak bu mevsimlerde arttığının belli olduğunu hatırlatarak döviz piyasasında son dönemde yaşanan gelişmelerin tahmin edilebileceğine dikkat çekmiştir. Okyar'a göre; bunun için gereken önlemler zamanında alınsa, döviz alımı için kamu bankalarının kaynakları zorlanmış olmayacak ve kamuoyunda karşılıksız para çıkarılacağına dair asılsız söylentilere sebep olan bu acil birleşime gitmek zorunda kalınmayacaktır. Son olarak yaptığı her eleştiriye rağmen geçici de olsa paranın istikrarını temin edecek bu kanuna oy vereceklerini belirtmiştir. Böylece muhalefetin bilinçsizce yapılmadığını da göstermiş olmaktadır.[145]

[144] Kredi faiz oranlarının bu dönemde artış sürecine girmesine önceki bölümde değinilmiştir. Bakınız: s.32.
[145] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 25-IX-1930, s.12-15.

Okyar'ın bu yapıcı muhalif duruşunun ardından tekrar kürsüye gelen Saraçoğlu, hükümetin olası istifasıyla, geçmiş dönemin hatalarını örtmeye çalışarak başka bir iktisadi ve mali politika anlayışı getireceğine dair bir niyet okuması yapılamayacağını vurgulamıştır. Samimi kanaatlerini son gün bile olsa yerine getireceklerini ve görevden uzaklaşsalar da inandıkları politikaları sonuna kadar savunacaklarını belirtmiştir. Saraçoğlu bu uyarısını, Okyar'ın; esas eleştirilerini yeni hükümetin icraatlarını gördükten sonra getireceğine dair sözlerine karşılık yapmıştır. Böylece yeni kurulacak hükümetin izleyeceği iktisadi ve mali politikaların buhran içinde uygulananların devamı olması gerektiğini de belirtmiş olmaktadır. Nitekim getirdikleri kanun teklifini; geçen seneden beri girişilen uzun ve çetin mücadelenin ikinci devresi olarak konumlandırdığını görüyoruz.

Saraçoğlu konuşmasının devamında Okyar'ın getirdiği eleştirilere cevap vermiştir. Okyar'ın Vissering raporunun önemli görülmesi gerektiğine dair tespitine karşı; raporun ilan edilen dönemde uygulanan politikaları destekleyici olmaktan öte zayıflatacak bir belge olarak görüldüğü gerekçesiyle gündeme alınmadığını ifade etmiştir. Müller raporuna ilişkin cevaplarında ise daha sert bir tavır takınmıştır. Her uzmanın ağzından çıkan sözü mutlak doğru kabul ederek, inceleme gereği duymadan uygulamaya almanın ihtiyatsız kişilere yakışacağını, bu şekilde hareket etmenin hayırdan öte tehlike getireceğini belirtmiştir. Bunun gibi hükümetin elinde birçok rapor bulunduğunu ve sanılanın aksine bu belgelerin mecliste tartışılması için de çaba gösterildiğini iddia etmiştir. Okyar'ın, alınan önlemlerin geçici olarak para istikrarını sağlasa da genel olarak faiz oranlarını yükselttiğine, bunun sonucunda ticaretin zarar gördüğüne dair eleştirilerine karşı verdiği cevapta ise hükümetin sermaye bloğuna karşı gerekirse acımasız davranabileceğinin işaretlerine rastlıyoruz. Saraçoğlu, buhranın geçen yılın sonu itibarıyla ulusal parada yarattığı yıkıcı etkiyi acilen bertaraf etmek için alınan en önemli önlemin; hazinenin bankalar nezdinde tuttuğu mevduatını geri çekmek olduğunu

hatırlatmış, böylece her arayanın ulusal para bulamayacağı bir ortam temin etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bunun sonucunda kredi piyasasında oluşan arz noksanlığı sebebiyle kimi büyük tacirlerin uygun kredi bulamayarak iflasa sürükleneceğinin de tahmin edildiği, fakat böyle bir önlem alınmaması sonucunda tüm ekonominin iflasa sürükleneceği tehlikesi ile karşılaşılacağına dikkat çekmiştir. Aynı durumda kalan farklı ülkelerin, iflas edecek işletmeleri kurtarmak için, vergi düzeylerinin arttırılması gibi halk katında çok daha ağır sonuçlar doğuran yollara başvurduğunu hatırlatmış, onları "ateş üstünde gezenlere" benzetmiştir. Bugün yüzdürülecek işletmelerin yarın bütün işletmelere ve tüm ekonomiye zarar vereceğine değinmiş, alınan bu önlemle yalnızca teminatı yüksek işletmelerin kredi piyasasında bulunmasını sağlamayı amaçladıklarının altını çizmiştir.[146]

Birleşimin devamında bu konularla doğrudan ilgisi bulunan Celal Bayar da kanunun gerekçesine dair düşünce ve tespitlerini paylaşmıştır. Ulusal paranın değersizleşmesinin memleketin zararına sonuçlar doğurduğu gibi gereğinden fazla değerlenmesinin de zarar vereceğini vurgulayarak, şimdiki durumun sebebi olan dış ticaret hareketlerine değinmiştir. Geçen yıl ihraç ürünlerinin zamanında satılamadığını bu yıl ise özellikle tütünün hem miktar hem değer olarak kısa zamanda yüksek düzeyde ihraç edildiğini belirtmiştir. Bu durumun tahmin edilemeyeceğini de üstü kapalı olarak belirterek döviz piyasasında sağlanmış olan dengeyi bozmamak için acilen böyle bir kanuni düzenlemenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Okyar'ın ulusal paraya altın karşılığına dayalı kanuni istikrar verilmesi gerektiğine dair görüşlerine karşı, fiili istikrarın sağlanmasından sonra ancak kanuni istikrarın tartışılabileceğini savunmuştur. Fiili istikrarın olgunlaşmasından önce zorlayıcı istikrar politikaları belirlemenin nasıl kötü sonuçlar verdiğini çeşitli batı ülkelerinden örnek vererek ispatlamaya çalışmıştır. Fiili istikrarı yerleştirmenin gereken şartlarını ise bütçe dengesi, dahili borçlanmanın

[146] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 25-IX-1930, s.15-17.

olmaması [147] ve dış ticaret dengesi olarak saymış, bu şartlar arasında memleketin aleyhine işleyenin sadece dış ticaret dengesi olduğunu belirtmiştir. Memleketteki üretim yapısının bütünüyle tarım ürünlerine dayandığını, bu sebeple ileri sanayi ülkeleri gibi dış ticareti kolaylıkla yönlendirerek aktif bir dış ticaret politikası geliştirmenin zorluklarına değinmiştir. Bu şartlara rağmen iç üretimin günden güne çoğaldığını ve bir düzen altına alındığını, ulusal para istikrarına kavuşmak için doğru yolda olduklarını ve bunu başaracaklarını vurgulamıştır.[148]

Birleşim, Ahmet Ağaoğlu'nun yabancı uzmanların raporlarını esas alarak yaptığı hükümeti kınayıcı eleştiriler ve bunun üzerine karşılıklı sert tartışmalar içinde tamamlanmıştır.[149] Bu birleşim genel olarak SCF'nin savunduğu tüm görüşlerde yabancı uzmanların raporlarına dayandığını göstermiştir. Bu bakımdan dönemin şartlarına göre yeni iktisadi ve mali politikalar geliştiremediğini görüyoruz. Ancak yine de meclisten yükselen bu muhalif sesler halkın yüksek ilgisini çekmiş, oturumu takip edenler meclis tarihinde hiç olmadığı kadar fazla sayıya ulaşmıştır.[150]

3.1.6. Hükümetin İstifası ve Yeni Hükümetin Kurulması

Meclisin olağanüstü birleşiminin hemen sonrasında beklenildiği üzere hükümet istifasını sunmuştur.[151] Bu istifa, yeniden yapılanma ihtiyacının hissedildiği böyle bir dönemde yönetim içinde İnönü'ye verilen desteğin bütünlük kazanmasına imkân verecektir. Nitekim istifanın hemen ertesinde mecliste yoğun temaslar içinde bulunan Atatürk, kabineyi kurma görevini tekrar İnönü'ye vermiş, ona olan desteğini göstermiştir.

[147] Cumhuriyet döneminin ilk konsolide iç borçlanması, 1933 yılında Ergani Demiryolu Hattı için yapılmıştır. Bu zamana kadar bir iç borçlanmaya gidilmemesinin sebebi, Osmanlı'nın son dönemdeki bu politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 2009, s,277.
[148] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 25-IX-1930, s.18-20.
[149] A.g.e., s.21-23.
[150] Ağaoğlu, Ahmet, a.g.e., s.84.
[151] **Cumhuriyet**, "İsmet Paşa İstifa Etti", 26 Eylül 1930.

İnönü ise devlet idaresinde başkalarına da tecrübe fırsatı verilmesi gerektiğini ifade ederek bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Atatürk; şartların böyle bir ara verilmesine tahammül gösteremeyecek kadar zorlu olduğunu belirterek yoğun ısrarlarını sürdürmüştür. Sonunda İnönü bu görevi yeniden üstlenmek durumunda kalmıştır.[152] Atatürk'ün bu ikna çabaları, buhranın etkisiyle yürütülmeye başlanan iktisadi ve mali politikaların kesintiye uğramadan ve SCF'nin yaptığı muhalefetin de etkisiyle yeni bir aşama kaydederek devam etmesi gerektiğine olan inancını da yansıtmaktadır.[153]

İnönü görevi kabul ettiği günün gecesinde kafasında belirlediği ve müzakere ettiği yeni isimlerle kabinesini oluşturmuştur. İstifa etmiş olan Adalet ve İktisat Bakanlıklarının yanı sıra Ulaştırma Bakanlığı'na da yeni isimler gelmiştir.[154] SCF'nin eleştirilerinin en yoğun olduğu alanlarda yapılan bu değişiklikler, yeni hükümetin SCF'nin muhalefetine karşı yeni cepheler açarak ilerleyeceğinin de işaretini vermektedir. İnönü ayrıca parti yönetiminde de önemli bir değişikliğe giderek kendi siyasetine yakın duran Ulaştırma Bakanlığı'ndan aldığı Recep Peker'i parti genel sekreterliğine getirmiştir.[155] Böylece İzmir olaylarının da sebeplerinden biri olan sorumsuz parti yöneticilerinden kurtularak yeni kadrolar inşa etmenin amaçlandığını düşünebiliriz.

3.1.7. Yeni Hükümetin Programı

Yeni hükümetin kurulmasının ardından özellikle bir hafta sonra başlayacak olan yerel seçim sürecinde halkın ekonomik taleplerine karşılık verecek ve bunun sonucunda SCF'nin üzerine aldığı desteği tersine çevirecek yeni bir program hazırlığına

[152] Nadi, Yunus, "İsmet Paşa Nasıl Çekildi, Tekrar Niçin Geldi?", **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1930.
[153] Ayrıca Atatürk, bu süreç ile ilgili basına verdiği demeçte; İnönü'nün bu görevi kabul etmemesi durumunda Başbakanlığı bizzat kendisinin üstleneceğini de belirtmiş, farklı bir ismi kafasından hiç geçirmediğini göstermek istemiştir. Bakınız: **Akşam**, "İsmet Paşa Programını Perşembe Günü Okuyacak", 28 Eylül 1930.
[154] **Cumhuriyet**, "Yeni Kabine İş Başında", 28 Eylül 1930.
[155] **Cumhuriyet**, "Recep Bey Katibi Umumi Oldu", 28 Eylül 1930.

başlanmıştır. Bu yeni program için yapılan parti toplantılarında çoğunlukla SCF'nin eleştirilerini yönelttiği konular üzerinde durulduğu görülmektedir.[156] Bu toplantılar sonucunda üzerinde anlaşılan yeni hükümet programı, 2 Ekim 1930 tarihinde mecliste güvenoyuna sunulmuştur.

İnönü, mecliste programın içeriğini açıklamadan önce yürütecekleri iktisadi ve mali politikaların genel çerçevesini çizerken, yakın tarihte ilan ettiği mutedil devletçilik yerine milli iktisat kavramını kullanmıştır. Hükümetin her alanda yürüteceği politikaların milli iktisat için ya bir fayda sağlama ya da bir engeli bertaraf etme gibi bir amaca dayanması gerektiğini belirtmiştir. Milli iktisat kavramını bu biçimde ön plana getirmek hükümete, SCF'nin liberal anlayışı içinde önerdiği iktisadi politikaların ne kadar milli olup olmadığının sorgulanması imkanını vermektedir. Böylece benimsenen devletçilik anlayışının, milli iktisadı hâkim kılmaya hizmet edeceği de gösterilmiş olmaktadır.[157] İnönü, konuşmasının devamında milli iktisadın ana üretim alanlarına değinmiş, özellikle tarımsal üretimde karşılaşılan zorlukları aşmak için yeni hükümetin tüm önlemleri alacağına dikkat çekmiştir. Bütçe dengesinin sağlanması ve milli paranın kıymetinin korunması ile ilgili şimdiye kadar yürütülen politikalardan ödün vermeden daha dikkatli ve hassas davranacaklarını, Osmanlı borçlarının bu politikalara zarar vermeden uygulanabilir bir yapılandırma ile ödenmesi için gereken iyi niyeti göstereceklerini bildirmiştir. Ayrıca yeni dönemde bir iş kanunu hazırlayacaklarını ve işçilerin durumlarının iyileştirilmesi üzerinde de önemle durulacağını kaydetmiştir. Bu söz, kuşkusuz buhranla birlikte durumları günden güne kötüleşen işçi kitlelerinin SCF'ye olan desteğini kırmak için söylenmiştir.

---

[156] Bu toplantılar sırasında CHF'den bir isim basına verdiği demeçte; yeni programda SCF'nin eleştirecek bir nokta bulamayacağını iddia etmiştir. Bakınız: **Cumhuriyet**, "Yeni Kabinenin Programı Etrafında", 29 Eylül 1930.

[157] Nitekim müzakereler sırasında söz alan Yeni İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan da devletçilik ile milli iktisadın bütünlüğüne vurgu yapmıştır: "…Hükümet devletçiyim demekle kendisinin bir milli iktisat mefhumunu kavramış olduğunu beyan etmiş oluyor…" Bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Seksen Dördüncü İnikat, 2-X-1930, s.46.

Yeni hükümet programının içeriği; SCF'nin geniş halk kesimlerinin desteğini kazanmasını sağlayan temel eleştiri konularından açıkça etkilenildiğini göstermektedir. Özellikle yeni dönemde izlenecek vergi politikasında önemli değişikliklere gidilerek halk üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesinin amaçlandığını görüyoruz. Arazi vergisi için; seçilmiş yerlerde uygulanan yeni değer belirleme yönteminin yurt çapına yayılması sağlanacak, gelir getirmeyen arsaların vergi oranlarında azalmaya gidilecek ve orman, bağ ve bahçe yetiştirecek olanlara uzunca bir süre vergi muafiyeti tanınacaktır. Bina vergisinde; yeni yapıları özendirmek için var olan vergi muafiyetinin kapsamı genişletilecek, belediye resimleri, tapu ve intikal harçlarında ise mükellefler lehine önemli düzenlemeler yapılacaktır. Sayım vergisi için düşünülen önlem ise işletmenin hasılatı ile alınan resim arasında bir dengenin tutturulmasıdır. Bir bakıma buhran şartlarında fiyatların düşme potansiyeline karşılık alınan resmin de aynı oranda düşürüleceği sözü verilmektedir. Kazanç vergisinin sağlıklı bir şekilde uygulanması ve hem ihracatçılar hem de sanayiciler için olumsuz bir yapı arz eden muamele vergisi için de esaslı önlemler alınacağından söz edilmektedir. Buhran şartları içinde tüm kesimleri ilgilendiren borçlar konusunda ise İcra ve İflas Kanunu'nda ihtiyaca ve deneyimlere göre güncelleme yapılacağından bahsedilmiştir. Ayrıca kamu borçları haricinde özel borçlar için hapis cezası getiren hükümlerin de kaldırılması düşünülmüştür. Kamu çalışanları için özlük ve emeklilik haklarını iyileştirici adımlar atılması gerekli görülmüştür. SCF'nin bir diğer önemli eleştiri alanını kapsayan liman tekellerinin daha önceki serbest dönemlere göre gelişme göstermiş olduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca kamu hizmeti yaptığı kabul edilen bu şirketlerin tamamen kamu teşekkülü haline getirilinceye kadar ekonomik olarak destekleneceği de yeni programda yerini almıştır.[158]

Yeni programın içeriğini sunan İnönü'nün ardından konuşma yapan Okyar, sözlerine dört bakanlıktaki kadro değişimini mecbur kılan sebepleri sorarak başlamıştır.

[158] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-X-1930, s.35.

Okyar'a göre; daha bir buçuk ay kadar önce, takip edilen iç ve dış siyasette beş sene daha asla bir dönüşüm olmayacağı açıklanmışken, şimdi hükümetin ilgili bakanlıklarda yürüttüğü siyaseti değiştirecek olması ve yeni bir programla güvenoyu kazanma ihtiyacı hissetmesinin tek sebebi SCF'nin varlığıdır. Mecliste muhalif bir parti tarafından hükümetin yürüttüğü siyasetin serbestçe tartışmaya açılması ve denetlenmesi, CHF'nin kendi içinde de özeleştiri yapmasının önünü açmış ve bugünkü dönüşüm sağlanmıştır. Okyar bu çerçevede yeni dönemde hükümetin siyaset yapma biçiminin de değişmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Devletçilik ve liberalizm gibi ideolojik bakış açılarını çarpıştırarak halkın bugünkü sıkıntılarına cevap verilemeyeceğini ifade etmiştir. Yeni hükümeti, ideolojik suçlamalara dayanan politikalar üretmektense, iktisadi hayatın günden güne bozulmasına karşı somut politikalar geliştirmeye davet etmiştir.

Okyar konuşmasının devamında; programın getireceği kanuni düzenlemeler arasında sayılan İcra ve İflas Kanunu'na değinmiş, tüccar ve esnaf arasında güveni ve saygınlığı zedeleyen icra ve iflas hükümlerinin buhran şartlarını da dikkate alarak bütünüyle düzenlenmesi gerektiğini önermiştir. Kamu borçları için hapis cezasından ödün vermeyen anlayışı ise medeniyetten uzak bir tutum olarak yorumlamıştır. Programın mali ve iktisadi içeriğiyle ilgili yaptığı eleştirilerde ise genel olarak SCF'nin muhalefetinden etkilenildiğini belirtmektedir. Özellikle vergi baskısını azaltacak düzenlemelerin, kendi fikirlerinin ve halkın taleplerinin bir zorunluluğu olarak kabul edildiğini öne sürmüş, ancak bazı vergi türlerinde nasıl bir düzenleme yapılacağının açık olarak belirtilmemesini de eleştirmiştir. Bu eleştirisini bir adım öteye taşıyarak, hükümetin sadece vergi politikalarında değil genel iktisat politikalarında da kapsamlı ve açık bir programa sahip olmadığını ileri sürmüştür. Memleketin iktisadi değersizliğinin ve sanayinin gelişememesinin asıl sebebini de bu programsızlığa bağlamıştır.

Okyar'ın CHF'nin kendini ılımlı devletçi olarak ilan etmesinden sonra tartışılmaya başlanan devletçilik politikalarına da inhisarlar üzerinden eleştiriler getirdiğini

görüyoruz. Yabancı sermayeye verilen ispirto ve alkollü içkiler inhisarının devlet namına halkın sağlığını hiçe sayan ürünler satmasına, yıllık taahhüt ettiği geliri kazanmaktan aciz kalması üzerine dava edilmesine değinmiştir. Liman inhisarında sermayenin hazineden karşılanmasına rağmen yönetimin tamamen özel kişilerin elinde olduğunu belirtmiştir. Barut inhisarında ise yabancı sermaye ile girişilen ortaklık sonucu devletin bu ürünleri daha pahalıya almak zorunda kaldığına dikkat çekmiştir. Okyar'a göre tüm bunlar devletçi politikaların başıboşluğunu ve halktan ziyade devletle iş gören sermaye gruplarına fayda sağladığını göstermektedir. Yine demiryollarıyla ilgili yapılan sözleşmelerin sürekli değişmesini, karayollarının idaresinin kimi zaman yerel yönetimlere, kimi zaman bakanlığa devredilmesini de bu açıdan yorumlamıştır. Şimdiye kadar yürütülen devletçi politikaların icap ettiğine göre çeşitli şekillere büründüğünü tespit etmiştir. Okyar bir bakıma bu tespitiyle devletçi politikaların belirli bir ilkeden yoksun olduğunu da belirtmiş olmaktadır.[159]

Müzakereler sırasında kürsüye gelen yeni İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan ise Okyar'ın devletçi uygulamalar üzerine getirdiği bu eleştiriler karşısında devletçilik anlayışını ayrıntılı biçimde açıklama gereği duymuştur. Özkan, hükümetin geçmişten bu yana uyguladığı iktisadi politikalarda takip ettiği anlayışın devletçilik adı altında tanımlanabileceğini, bu programla getirilen yeni anlayışın ise devletin her faaliyetini iktisadi bir amaç çerçevesinde sürdürmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Okyar'ın bu yeni anlayışı dikkate almadan ve ona karşı bir tutum geliştirmeden tepkiler verdiğini, çeşitli deneyimler üzerinden devletçiliği değersizleştirmeye çalıştığını öne sürmüştür. İmtiyazlar üzerinden verilen kamu hizmet rejiminin her şartta özel sermayenin çıkarına alet olacak bir durum oluşturmayacağını, tanınan imtiyazların yine devletin belirlediği yönetmelik ve teknik şartnamelere bağlı olduğunu vurgulamıştır. Çoğu ülkede liman işlerinin bu rejim dahilinde imtiyazlı şirketler eliyle yürütüldüğünü belirtmiştir. Bu

[159] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-X-1930, s.36-40.

rejimin farklı bir şeklinin ise ispirto ve alkollü içkiler inhisarında uygulandığına değinmiştir. Devletin bu gibi maddeler üzerinden tüketim vergisi almaya karar vermesi durumunda o maddelerin üretimini ve satışını imtiyazlı şirketlere yaptırabileceğinden bahsetmiştir. İspirto ve alkollü içkiler inhisarında şartlara uymayan yabancı şirketle sözleşmenin feshedilerek yönetimi direkt devletin ele aldığını belirtmiştir. Genellikle bu gibi durumlarda imtiyazı alan yabancı şirketlerin güçleri ölçüsünde hükümetleri bertaraf etmeye çalıştığının altını çizmiş, bu şartlarda sözleşmeyi feshetme cesaretini gösteren hükümetin ise eleştirilmek yerine övgüyü hak ettiğini öne sürmüştür.[160]

Özkan konuşmasının diğer bölümünde; devletçilik anlayışını milli iktisat kavramı üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Özkan'a göre milli iktisat siyasetinden; memleket dahilinde iş görenlerin kendi başlarına tamamen serbest biçimde hareket edemeyeceğini, milli iktisadı geliştirme amacı çerçevesinde devletin tüm kesimleri dengeli bir biçimde yönlendireceğini anlamak icap etmektedir. Bu amaca doğru yol alınırken devletin faaliyetleri bireyin faaliyetinin yerini almayacak, bireysel girişimin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu girişimlerin birbirlerine zarar verecek şekilde rekabet etmesinin önüne geçilecek, tüm kesimlerin ortak çıkarlarını gözetecek şekilde hareket etmeleri sağlanacaktır. Her kesim kendisinin tüm milli iktisadi hayatın tamamlayıcısı olduğunu kavrayarak ona göre hareket edecektir. Yeni hükümetin milli iktisat anlayışını bu şekilde tanımlayan Özkan, işaret ettiği amaca ulaşılmasında devlet müdahalesini de esas tutmaktadır. Devletin şu aşamada iktisadi hayata müdahale etmemesinin memleketin birliğini ve varlığını tehlikeye atacak kadar ağır sonuçları olacağını savunmuştur. Özellikle iktisadi hayattaki belirli hâkim alanların çeşitli çıkar grupları tarafından istismar edilmesine izin verilmeyeceğini, bu alanların her daim devletçe kontrol edileceğini ve böylece bu alanlardan beslenen bireysel girişimlerin de korunacağını ifade etmiştir. Belirttiği hâkim alanların liberal anlayışın serbestliğine

[160] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-X-1930, s.44-45.

terkedilmesi durumunda milli iktisadın gelişimi adına şimdiye kadar kazanılmış tüm değerlerin zamanla kaybedileceği uyarısını yapmıştır.[161]

Özkan'ın milli iktisat anlayışı üzerinden çizdiği bu devletçilik çerçevesi, hükümetin yeni dönemde sermaye bloğuna karşı göreli bir otonomi alanı kazanmak adına harekete geçeceğinin de işaretlerini vermektedir.

3.1.8. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanma Süreci

Yeni hükümet programına meclisteki uzun tartışmalar sonucu sadece CHF'li vekillerin oylarıyla güvenoyu verilmesinin hemen ardından siyasi çatışmaları iyice alevlendirecek ve toplumu karşı karşıya getirecek yerel seçim süreci başlamıştır.[162] Seçim boyunca yerel yönetimlerin sorunlarından çok ülkenin buhran koşullarındaki genel iktisadi sorunları üzerinden kampanyalar yürütülmüştür. SCF, bu seçimlerde örgütlenmesini büyük ölçüde tamamladığı tarımsal üretimin ve dış ticaretin yoğun olduğu kıyı bölgelerinde başarı sağlamayı beklemektedir. Ancak seçim süreci, buhrandan en kötü şartlarda etkilenen bu bölgeler haricinde, Cumhuriyetin kurucu değerleriyle sorunları olan geniş kesimlerin de SCF'ye destek olduğunu göstermiştir. SCF teşkilatlarının kontrol edemediği yerlerdeki seçim mitingleri, bu kesimlerin cumhuriyet rejimine karşı yıllardır biriktirdiği öfkenin de dışavurumu haline gelmiştir.[163] SCF bu gösterilerdeki gerici eylemleri provakasyon olarak kabul etmişse de[164] CHF'nin bu durumu her fırsatta

[161] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** a.g.e., 2-X-1930, s.46.
[162] 1930 yılında yapılan bu yerel seçimde; on gün boyunca oy kullanılabiliyor, bu süreçte siyasiler sandık başında ve halk arasında propaganda faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bakınız: Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s.214.
[163] Bu olaylarla ilgili olarak bakınız: **Cumhuriyet**, "Uzunköprü'de İrticai Tarzda Propaganda Yapanlar", 8 Teşrinievvel 1930, **Cumhuriyet**, "Hararetli Mücadeleler Oluyor", 9 Teşrinievvel 1930, **Cumhuriyet**, "Sandık Başlarında Mücadeleler: Kasımpaşa'da Yeşil Bayrak", 11 Teşrinievvel 1930 ve **Cumhuriyet**, "Birçok Yerlerde Hadiseler: Antalya'dan Sonra Adana, Giresun, Havza'da Hadiseler Oldu", 17 Teşrinievvel 1930.
[164] SCF'nin bu iddiaları için bakınız: **Son Posta**, "Siz de Bilirsiniz ki Kasımpaşa'da Yeşil Bayrak Hadisesi Olmamıştır", 16 Teşrinievvel 1930 ve **Son Posta**, "Adana'da Meçhul Bir El Serbest Fırkanın Penceresine Arapça Yazılı Bir Bayrak Astı", 17 Teşrinievvel 1930.

kullanmasına ve SCF'yi rejim karşıtı bir fırka olarak göstermesine engel olamamıştır. İki fırka taraftarlarının karşı karşıya geldiği, şiddet içerikli olaylar yüzünden uzatılan seçim süreci, kamu görevlilerinin CHF lehine müdahalelerine de sahne olmuştur.[165] Bu şekilde antidemokratik koşullar altında sonuçlanan seçim, SCF'nin azımsanmayacak bir başarı sağladığını göstermiştir.[166] Seçim ertesinde Okyar, birçok kentin hile ve baskılar yüzünden kaybedildiğini iddia etmiş ve İçişleri Bakanlığınca bu konunun soruşturulması için meclise dilekçe vermiştir.

Seçim sonrasında da iki fırka arasında sonuçlara ilişkin sert tartışmalar sürerken yeni yasama yılının başlamasıyla Atatürk'ün mecliste yaptığı konuşma, SCF'yi nasıl bir gelecek beklediğinin de habercisi olmuştur. Atatürk konuşmasında; ülkenin buhran şartları içindeki iktisadi durumuna değinmiş, senelerden beri alınan önlemlerin bu dönem için daha geniş ölçekte uygulanmasına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Hükümetin yeni programında duyurduğu vergi düzenlemelerinden, merkez bankasının tesisi için attığı adımlardan ve Osmanlı borçlarını ödeme politikalarından olumlu beklentilerini dile getirmiştir. Atatürk'ün özellikle geçen dönemin en önemli olaylarından birini, demiryollarının Sivas'a ulaşması olarak görmesi ve bu eserin nesiller boyunca şükranla anılacağını ifade etmesi ise adeta SCF'nin izlediği muhalefeti onaylamadığının işareti olmuştur. Atatürk ayrıca seçim sürecini dikkatlice gözlemlediğinden bahsetmiş, demokratik gelişimin ancak karşılıklı siyasetin vatandaşlar arasında düşmanlığa sebep verilmeden yapılmasıyla gösterilebileceğine dikkat çekmiştir. Fırkaların içine girebilecek gizli maksatlı unsurlar olabileceği, cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkaların bu gibi unsurlardan kendini uzak tutması gerektiğini belirtmiştir. Basın hürriyetinin de

[165] Bu olayla ilgili olarak bakınız: **Son Posta**, "Yanılan Kimdir?", 9 Teşrinievvel 1930, **Son Posta**, "İntihabatta Memurun Bitaraflığı Böyle Anlaşılıyorsa Hata Ediliyor", 13 Teşrinievvel 1930, **Son Posta**, "Her Tarafta Aynı Şikayetler İleri Sürülüyor", 14 Teşrinievvel 1930 ve **Son Posta**, "İntihabatta Ne Gibi Yolsuzluklar Oluyor", 16 Teşrinievvel 1930.

[166] SCF'li adaylar; Samsun, Merzifon, Bergama, Menemen, Silifke ve Maltepe gibi aralarında önemli merkezlerin olduğu otuza yakın belediyeyi kazanmıştır. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 1977, s.180.

demokratik bir yönetime layık olarak daha dikkatli kullanılmasını ümit etmiştir. Konuşmasını bitirirken meclisin bu yasama dönemi sonunda seçime gideceğini hatırlatarak, yerel seçimdeki tecrübelerle vatandaşın oylarının güven içinde sandığa yansıması için gereken kanuni ve idari önlemlerin geliştirileceğini ifade etmiştir.[167]

Atatürk'ün bu demokratik siyasetle ilgili çağrısına kısa bir süre boyunca iki fırkanın da dikkat ettiğini görüyoruz. Bunun önemli bir göstergesi, Okyar'ın seçim yolsuzluklarının araştırılması için meclise sunduğu dilekçenin kabul edilmesi olmuştur. Dilekçenin kabul edildiği birleşimde konuşan İnönü, CHF üyelerinin de seçimler hakkında birçok şikayeti olduğunu, meselenin kamuoyu önünde yüzleşerek tartışılmasında fayda olacağını söylemiştir.[168] Bu ortam içinde İş Bankası çevresine yakın Milliyet Gazetesi ise iki partinin gelecek seçimlerde bir blok halinde kötü odaklara karşı önlemler alarak seçime gideceğini, hatta bizzat Atatürk tarafından partilerin vekil listelerinin cumhuriyetçiliği kuşkulu kişilerden arındırılarak belirleneceğini yazmıştır.[169] Bu iddialar Cumhuriyet ve Son Posta Gazeteleri tarafından yalanlanmış ve basın üzerinden sert tartışmalar yeniden başlamıştır.[170]

Karşılıklı suçlamaların yoğunluk kazandığı böyle bir ortamda meclis seçim yolsuzluklarının görüşülmesi için toplanmıştır. Bu birleşimde Okyar, uzun uzun yolsuzluk örneklerini anlatmış ve hür iradesi ile SCF'ye oy vermiş kesimlere çeşitli sıfatlar yakıştırılarak leke sürülmeye çalışıldığını belirtmiştir. CHF'li vekiller ise kendi seçim bölgelerindeki hadiselere vurgu yaparak Okyar ile uzun tartışmalara girişmişlerdir.[171] Sonuç olarak verilen soruşturma önerisi reddedilmiş, birleşim boyunca SCF yöneticileri, CHF vekilleri tarafından çok sert eleştirilere maruz kalmıştır. Meclisin

[167] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Birinci İnikat, 1-XI-1930, s.3.
[168] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Üçüncü İnikat, 6-XI-1930, s.10.
[169] **Milliyet**, "Gazi Mustafa Kemal Türkiyesi ve Cumhuriyet: Herşeyin Fevkinde", 6 Teşrinisani 1930.
[170] **Cumhuriyet**, "Fırkalar Birleşmiyor: Şaiyalar Karşı Fırkanın Arzusundan Doğmuştur", 8 Teşrinisani 1930 ve **Son Posta**, "Milli Blok Teşkil Edilecek Değildir", 9 Teşrinisani 1930.
[171] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Beşinci İnikat, 15-XI-1930, s.16-74.

birleşiminden bir gün önce kapanma kararı almış olan SCF yönetimi, bunu açıklamayı birleşim gününe bırakmıştır.[172] Atatürk tarafından da artık mücadele edilecek bir parti olarak görülen SCF, bu şartlar altında siyaset geliştirme yolu bulamayacağını bu birleşim ile kamuoyuna göstermek istemiştir. Böylece yaptığı ekonomi politik eleştiriler ile kendisinden bekleneni fazlasıyla yerine getiren ancak topladığı halk desteğiyle tehlikeli bulanan SCF, kuruluşundan henüz yüz gün bile geçmemişken kendini feshetmek zorunda kalmıştır.[173]

3.2. Atatürk'ün Yurt Gezisi

3.2.1. Gezinin Planlanma Süreci

SCF'nin özellikle İzmir'de buhrandan kötü şartlarda etkilenen geniş halk kitlelerince destek görmesi, yönetimin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. İzmir olaylarından sonra bizzat Atatürk, halk arasındaki bu hoşnutsuzluğun sebeplerini araştırmak istemiştir. Hükümetin istifa edeceği söylentileri arasında meclisin olağanüstü birleşime gideceği o günlerde Atatürk'ün de memleket dahilinde birkaç hafta sürecek bir gezi hazırlığında olduğu basına yansımıştır.[174] Yeni hükümetin kurulması ve olaylı yerel seçim sürecinden sonra Atatürk'ün meclisin yeni yasama yılında yaptığı açılış konuşmasında da belirttiği üzere yeni bir döneme yeni bir meclis ile girilecektir. Bu şartlarda Atatürk'ün planladığı bu geziyi daha kapsamlı bir hale getirme kararı aldığını görüyoruz. Gezinin, üretimin ve ticaretin yoğunlaştığı bölgeler dahilinde birkaç ay boyunca süreceği ve buhrana karşı yeni dönemde hükümetin izlediği programın karşılığını görmek ve her kesimden halkın taleplerini dinlemek amacıyla yapılacağı

[172] Ağaoğlu, Ahmet, a.g.e., s.105.
[173] **Cumhuriyet**, "Serbest Fırka Dağıldı", 17 Teşrinisani 1930.
[174] **Cumhuriyet**, "Gazi Hz. Yakında Seyahate Çıkıyorlar", 1 Teşrinievvel 1930.

belirtilmektedir.[175] Planlanan bu uzun gezi, SCF'nin kendini feshetmesinden bir gün sonra başlayacaktır.[176]

3.2.2. Gezinin İçeriği

Gezide Atatürk'ün yanında danışman, müfettiş ve teknisyenlerden oluşan geniş bir uzman kadrosu bulunmuştur. Bunlar arasında CHF Genel Sekreterliği'ne yeni getirilmiş Recep Peker, İstanbul Liman Şirketi Genel Müdürü Ahmet Hamdi Başar ve İttihat ve Terakki döneminin iktisadi doktrinini geliştirmeye çalışmış olan Memduh Şevket Esendal özellikle dikkat çekicidir. Atatürk, genel seçim sürecine, partisinin yeni ve etkili fikirler ile bir parti programı geliştirerek girmesi gerektiğini düşünmektedir. Gezinin bir amacı da bu programın sağlam ve esaslı ilkelere dayanılarak hazırlanmasını sağlamaktır. Bu isimlerden de gezi boyunca edindikleri deneyimlerin sonucu olarak yeni döneme ilişkin programa katkı vermeleri beklenmiştir. Programın esas alacağı ilkelerin ise gezinin daha ilk günlerinde Atatürk ve danışmanlarca belirlenmiş olduğunu görüyoruz.[177] Peker'in "altı ok" olarak sembolleştirdiği bu ilkeler; daha önce belirlenmiş dört ilkenin yanında devletçilik ve inkılapçılığı da içermektedir. [178]

Üç buçuk ay kadar süren bu gezinin güzergahı o dönem için demir ve deniz yollarıyla gidilebilecek, dünya piyasalarına açılmış neredeyse bütün illeri kapsamıştır.[179] Uğranılan her ilde teknik ekip üretim alanlarında incelemelerini sürdürürken, Atatürk ve danışmanlar da çeşitli kesimler ile bir araya gelmiş ve raporlar halinde talepler toplanmıştır. Bu toplantılar ile yeni dönemin programının belirlenmiş ilkeleri halka

[175] **Cumhuriyet**, "Gazi Hazretleri Uzun Bir Tetkik Seyahatine Çıkıyor", 4 Teşrinisani 1930.
[176] **Cumhuriyet**, "Gazi Hazretleri Dün Akşam Hareket Ettiler", 18 Teşrinisani 1930.
[177] Ahmet Hamdi Başar hatıralarında; bu ilkelerin gezinin ilk günlerinde Sivas'a yapılan yolculuk sırasında belirlendiğini bildirmektedir. Bakınız: Başar, Ahmet Hamdi, a.g.e., s.42-43.
[178] CHF'nin 1927 yılındaki ikinci kurultayında cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri kabul edilmiştir.
[179] 18 Kasım 1930 tarihinde başlayan bu gezi, 4 Mart 1931 tarihine kadar sürmüştür.

anlatılmış, tepkiler ölçülmeye çalışılmıştır. Ancak o dönemde bu ilkelerin bütünsel bir ideolojinin temellerini oluşturup oluşturmayacağı konusunda belirsizlikler hakimdir. Bu belirsizlik özellikle devletçilik ilkesi konusunda açığa çıkmaktadır.[180]

Atatürk gezi kapsamında İzmir'de yaptığı konuşmada halkçılık ilkesini; CHF'nin yalnızca belirli bir toplumsal sınıfın çıkarına göre hareket eden bir parti olmadığını ve bundan sonra da olmayacağını ifade ederek açıklamıştır. Devletçilik ilkesini ise halkın yapısı üzerinden temellendirme yolunu seçmiştir. Atatürk, halkın her türlü ihtiyacını devletten beklemesini kendine hak bildiğini belirtmiş, bu bakımdan halkı "yaradılıştan devletçi" olarak tanımlamıştır. Kabul edilen devletçilik ilkesinin halkın bu yapısı ile uyumlu olduğunu ifade etmiştir.[181] Atatürk'ün bu açıklaması; devletçiliğin, buhran içinde kendini iyice gösteren, halkın her ihtiyacı devletten bekleme anlayışının sonucu olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bir bakıma devletçilik, buhran koşullarında halkın talepleri karşısında benimsenmek zorunda kalmıştır. Atatürk yine İzmir'de CHF il kongresinde yaptığı farklı bir konuşmada ise halkın buhran şartlarında bir taraftan ihtiyaçlarının hızlıca karşılanmasını talep ederken, diğer taraftan vergilerin düşürülmesini istediğini belirtmiş, bu konudaki çelişkiyi ortaya koymuştur. Memleketin imar edilmesinin her kesime ağır sorumluluklar getireceğinden, halkın her türlü fedakârlığa katlanmaları gerekeceğinden bahsetmiştir. Halkın maddi ve manevi varlığını devlet için hazır tutması durumunda ancak sanayileşme ülküsüne ulaşılmanın mümkün olacağını vurgulamıştır.[182] Bu açıklamalar, devletçi sanayileşme politikalarının maliyetinin tüm halk kesimlerine yüklenmek zorunda olduğunun da açıkça ifadesidir.

[180] Bu konuda Başar, o şartlarda belirlenen ilkelerin yüzeysel bir değerlendirme sonucu kabul edildiğini, özellikle Peker'in ilkelerin tanımlarını aceleyle hazırladığını belirtmektedir. Ayrıca gezi sırasında uzmanların kendi aralarında üzerinde en az konuştuğu ilke de devletçilik olmuştur. Bakınız: Başar, Ahmet Hamdi, a.g.e., s.44 ve 49.
[181] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.204.
[182] A.g.e., s.203.

Gezi boyunca Atatürk'ün tüm kesimlerin fikirlerine açık bir şekilde gerçek sorunların ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışarak hareket ettiği görülmektedir. Bu amaçla gidilen yerlerde SCF'nin eski il yöneticileri ile de görüşülmüş, onların fikirlerinden de faydalanmak istenmiştir. Bunun en yapıcı örneği, Aydın temasları sırasında yaşanmıştır. SCF'nin Aydın İl Başkanlığı'nı yapmış olan ve sonrasında CHF il yönetimine katılan Adnan Menderes, fikirleriyle Atatürk'ün dikkatini çekecek ve ilk seçimlerde Aydın vekilliğine getirilecektir. Atatürk, SCF'nin kurulması ile buhranın sebep olduğu çok boyutlu sorunlara karşı esaslı fikirlerin ortaya çıkacağı ve bunun sonucunda yeni bir toplumsal uzlaşı ile devletçi politikalara geçiş yapılacağını planlamıştır. Ancak SCF'nin yaptığı muhalefet, esaslı fikirler ortaya çıkarmaktan çok, basit polemikler üretmiş ve toplumsal uzlaşının aksine toplumsal çatışmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Atatürk'ün SCF muhalefetinden bu şekilde beklediğini bulamaması ve yaşanan toplumsal olaylar karşısında desteğini çekip kapanmasının önünü açması, onun yeni dönemde sağlam muhalif fikirlere kapalı olduğu anlamı taşımamaktadır. Menderes örneği, SCF ile siyaset hayatına girmiş hükümet karşıtı bir isimden bile yeni dönemin meclisinde yapıcı muhalefetiyle yararlanılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Gezinin en önemli durağı şüphesiz ticaret ve sanayinin merkezi konumundaki İstanbul'dur. Atatürk İstanbul'da bulunduğu sırada İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan genel iktisadi durum ve sorunlar hakkında bir rapor hazırlamalarını istemiştir.[183] Kısa zamanda oluşturulmuş bu raporda krediler konusunda; sanayi sektörünün işletme kredisi bulamadığına temas edilmiş, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kendi fabrikaları ile ilgilenmekten ötürü bu ihtiyacı karşılamadığı belirtilmiştir. Bu sebeple sanayi ile tarafsız olarak ilgilenecek ve sanayicilerle rekabet etmeyecek yeni bir sanayi bankası kurulması önerilmiştir. Vergiler konusunda; kazanç, muamele ve taşınmaz vergilerinin, kısmen kaldırılması, kısmen de uygulanma şartlarının düzenlenmesi gerekliliğine vurgu

[183] **Cumhuriyet**, "Ticaret Odası Rapor Hazırlıyor", 5 Kanunuevvel 1930.

yapılmıştır. İhracatla ilgili olarak ise, ürünlerin sevk edilmesinden önce, temizleme, sınıflandırma ve paketleme işlerini yapacak istasyonların kurulması ve bu işlerin hızlıca yapılmasını sağlamak üzere gümrük, liman ve rıhtım mevzuatlarının basitleştirilmesi talep edilmiştir. Özel olarak tütün konusunda; ihracatın rekabetçi şartlarda nasıl arttırabileceğinin yolları aranmış ve tekelci yöntemin terk edilerek bandrol yöntemine geçilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca yeni kabul edilen İcra ve İflas Kanunu'nun krediye ulaşma konusunda zararlı etkileri olduğuna dikkat çekilerek tekrar düzenlenmesi gerektiği önerilmiştir.[184] Bu haliyle raporun, genel olarak sanayi ve ticarete dair eski talepleri dile getirmekten öteye gidemediğini, yeni ilkesel arayışlara cevap veremediğini görüyoruz.[185]

Bu durum gezinin sonucuna da yansımıştır. Tüm geziden edinilen birikim ile danışmanların hazırladığı ıslahat raporunun taslağı, Başar'ın tespitlerine göre memleketin sorunlarını temelden kavrama noktasında eksik kalmıştır.[186] Sadece şikayetleri ve yolsuzlukları sıralayan ve bunlara karşı alınması muhtemel önerileri belirlemiş olan bu metin, yeni dönemin devletçilik ilkesinin de nasıl uygulanacağı konusunda bir fikir vermekten uzaktır.

3.3. 1931 Genel Seçimleri ve Yeni Meclis

Gezinin sona ermesiyle Ankara'ya dönen Atatürk, ilk iş olarak CHF Grup Başkanlığı'na bir mektup göndermiş, meclis seçimlerinin yenilenmesini istemiştir. Mektubunda; son aylarda memlekette CHF aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığını vurgulamış, bunlara rağmen geziden de aldığı izlenimler sonucunda halkın CHF'ye karşı

[184] **Cumhuriyet**, "Gazi Hz.ne Takdim Edilecek Rapor İkmal Edildi", 10 Kanunuevvel 1930 ve **Cumhuriyet**, "Gazi Hz.ne Takdim Edilecek Rapor Hazırlandı", 12 Kanunuevvel 1930.
[185] Tespit edilen sorunlar ve öneriler, Oda'nın o yıl yaptığı kongrede de benzer şekliyle yer almaktadır. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e.,1977, s.203.
[186] Başar, Ahmet Hamdi, a.g.e., s.122.

aslında görüşünün değişmediği ve güveninin kırılmadığını öne sürmüştür. CHF'nin de halkın kendisine olan bu güvenini ispat edecek durumda olduğunu belirtmiştir. Hem bunun için hem de gelecek dönemde uygulanacak politikalara halkın katılım derecesini anlayabilmek için seçime gidilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Atatürk'ün bu kararı, yeni döneme ilişkin izlenecek programın bir an önce netleşmesi ve halkın onayından geçmiş yeni bir meclis ile uygulamaya geçmesi gerekliliğine olan inancını göstermektedir.

Meclisin Atatürk'ün teklifini kabul etmesinin ardından seçim sürecine girilmiştir.[187] Bu seçimlerde CHF'nin vekil adaylarını belirli toplumsal sınıfları temsil edecek biçimde belirlemeye özellikle dikkat ettiğini görüyoruz.[188] Hatta bizzat çiftçilik yapan veya maden işçisi olan kişilerin de aday gösterilmesi düşünülmektedir.[189] Bu anlayış, yeni dönemde meclisin halkçılık ilkesine dayanılarak mesleki temsil esasına göre belirleneceğini göstermektedir. Bu tutumun ortaya çıkmasına Atatürk'ün geziden edindiği deneyimlerin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Gezi sırasında Atatürk'ün yanında bulunan Memduh Şevket Esendal, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği sırasında "mesleki temsilciler" grubunda yer almıştır. Bu ideolojiye dair düşünceleriyle Atatürk'ü etkilediği düşünülebilir. Seçimde ayrıca belirlenmiş yirmi iki seçim bölgesinde otuz adet bağımsız vekilin de aday olmasının önü açılmıştır. Bu bölgelerin genel olarak buhrandan en çok etkilenmiş ve bu bakımdan SCF'ye de destek vermiş bulunan, tarım ve ticaretin geliştiği illeri kapsadığı görülmektedir.[190] Böyle bir yol izlenerek, gelecek vekillere SCF'e destek olmuş olsalar bile yeni mecliste kendilerine yer bulabileceği gösterilmiş olmakta ve böylece bu bölgelerde SCF'nin bıraktığı gerilim de azaltılmaya çalışılmaktadır.

[187] **Cumhuriyet**, "İntihabat Emri Gece Verildi", 6 Mart 1931.
[188] **Cumhuriyet**, "Her Sınıftan Mebus Olacak", 25 Mart 1931.
[189] **Cumhuriyet**, "Yeni Aza Amele ve Çiftçi Arasından Seçiliyor", 10 Nisan 1931.
[190] **Cumhuriyet**, "H.Fırkasının 30 Kadar Namzet Göstermeyeceği 22 Vilayet", 16 Nisan 1931.

Atatürk seçimin hemen öncesinde tüm millete ve ikinci seçmenlere [191] yönelik olarak iki bildiri kaleme almıştır.[192] Millete sunduğu bildiride; CHF'nin yeni programla kabul edeceği altı ilkesini sayarak, bunların artık fırkanın değişmez niteliği olduğunu belirtmiştir. CHF'nin bu niteliğe kavuşmasını ise çeşitli amaçlar çerçevesinde açıklamıştır. Bunlar; milli ülküye bağlı kalmak, devlet ile halk arasında karşılıklı sorumluluğun hakkıyla uygulanmasını sağlamak ve memleketi kalkındırmak için halkın genelinin faydasını icap ettiren işlerde devleti fiilen ilgili kılmak olarak belirtilmiştir. Atatürk, halkı; iş bölümü içinde çeşitli meslek kollarına ayrılmış bir toplum olarak görme prensibinde olduklarını bildirmiştir. Bu anlayışın sonucunda, sınıf mücadelesi yerine toplumsal dayanışma içinde, halkın çıkarları arasında bozulmayacak bir denge tesis etmenin amaçlandığını vurgulamıştır. Tanımladığı meslek kollarının hepsinin teker teker öneminden bahsetmiş ve her birinin çıkarlarının dengeli bir politika izlenerek korunacağını belirtmiştir. Bu amaçlar yeni CHF'nin devletçilik ve halkçılık ekseni üzerinde yeniden kurulacağının da işaretini vermektedir. Atatürk ayrıca milli refah ve kalkınma yolunda ilerlerken yeni dönemde önem verecekleri belli başlı iktisadi ve mali politikalara da değinmiştir. Bunlar arasında; vergi kanunlarını halkın ödeme durumunu da dikkate alacak bir zihniyetle düzenlemek, demiryolu ve liman gibi ulaştırma yatırımlarına devam etmek, dış ticaret dengesini sağlamak için ihracatı kolaylaştırıcı önlemler almak, sanayi kredisine önem vermek gibi konuları saymıştır. İzlenecek bu politikaların da SCF muhalefetinden ve gezi izlenimlerinden etkilendiği açıktır. Atatürk ikinci seçmenlere yönelik sunduğu bildiride ise, CHF'nin yeni dönemde uygulayacağı politikaların esası üzerinde sorgulama ve eleştiri getirecek bağımsız vekillere ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir. Bundan beklenen faydanın ise CHF'nin nasıl vatansever bir gayretle yol aldığını göstermek ve bu anlamda çarpıtılmış gerçeklerin iyice anlaşılmasını

[191] 1931 genel seçimleri, iki dereceli olarak yapılmıştır. Bu seçim sisteminde; halk ikinci seçmenleri (müntehib-i saniler) belirlemekte, ikinci seçmenler de vekilleri seçmektedir.
[192] **Cumhuriyet**, "Gazinin Beyannamesi" ve "Müntehibi sanilere Gazi Hz.nin Beyannamesi", 21 Nisan 1931.

kolaylaştırmak olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple CHF'li ikinci seçmenlerden bu bölgelerdeki cumhuriyetçi, milliyetçi, laik ve samimi olduğu bilinen bağımsız adaylara oy vermelerini istemiştir. Atatürk böylece bağımsız vekillere devletçiliği, halkçılığı ve inkılapçılığı eleştirme hakkı tanımaktadır.

Seçim sonucunda meclis, mesleki temsil esasından ziyade genellikle eski vekillerden oluşmuş, belirlenmiş bağımsız vekil adaylarından ise ancak yirmisi seçilebilmiştir.[193] Bağımsız adayların seçilmesi konusunda ise ikinci seçmenin Atatürk'ten ziyade farklı direktiflerle hareket ettiğine dair basında çeşitli haberler yayınlanmıştır.[194] Recep Peker ise bununla ilgili dedikoduları yalanlamış, ikinci seçmenlerin bağımsız adaylara oy vermemesini adayların niteliğine bağlamıştır.[195] Ancak daha sonra yapılacak ara seçimlerde boş kalan bu yerleri yine CHF'li vekiller doldurmuştur.[196]

Yeni meclis dördüncü dönemini 4 Mayıs 1931 tarihi itibarıyla açmış, Atatürk'ü yeniden cumhurbaşkanı seçmiştir. Atatürk ise İnönü'yü yeniden başbakanlığa atamış ve Altıncı İnönü Hükümeti belirlenmiştir.[197] Yeni hükümet, programını 9 Mayıs 1931 tarihinde meclisin güvenoyuna sunmuştur. İnönü bu birleşimde yaptığı konuşmada, uygulanacak iktisadi ve mali politikalar ile ilgili olarak genel itibarıyla Atatürk'ün de seçim öncesi millete sunduğu bildirideki hususlara değinmiştir. Özel olarak ise tüm dünyada fiyat düşüşleri olarak kendini gösteren buhrana karşı memleketin ürün çeşitliliğinin bol olması sayesinde sağlam durulduğunu öne sürmüştür. Kamu harcamalarında ihtiyatlı önlemler alacaklarını, memur kadrolarında, genel giderlerde ve demiryolları işletmesi gibi alanlarda yapacakları tasarruflar sonucunda geçen yıla göre

[193] **Cumhuriyet**, "Müstakillerden 20 Kişi Kazandı 10 Münhal Var", 26 Nisan 1931.
[194] **Son Posta**, "Müntehibi Sanilerden Soruyoruz", 26 Nisan 1931 ve **Son Posta**, "Son İntihap İzmir'de Dedikodu Uyandırdı", 27 Nisan 1931.
[195] **Cumhuriyet**, "Kati Netice Anlaşıldı: Recep B.in Beyanatı", 26 Nisan 1931.
[196] **Cumhuriyet**, "Halkçı Bir Mebus", 12 Haziran 1931. Ayrıca bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 2, On İkinci İnikat, 11-VI-1931, s.60.
[197] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, Birinci İnikat, 4-V-1931, s.6-9.

otuz milyon liradan fazla bir kaynak yaratacaklarını belirtmiştir. Bu sayede yeni imar programlarını başlatabileceklerini ve yeni bir gelişim evresine geçebileceklerini ümit etmiştir. Ulusal paranın değerinin savunulması ile kanuni istikrara doğru ilerlemenin hedeflendiğini vurgulamıştır. Merkez bankası tesisi için de artık en önemli evreye geçildiğini, fiilen çalışmaya başlaması için gereken önlemlerin alınmaya başlanacağını duyurmuştur. Konuşmasının sonunda ise sermaye kesimi ile ilgili alınacak önlemleri belirtmiştir. Yeni dönemde kredi kuruluşların ve iktisadi teşekküllerin tarımla özel olarak ilgileneceğini bildirmiş, ticaretin ise teşvik edilip ihracatı kolaylaştırıcı önlemler alınacağını vurgulamıştır. Ayrıca o dönemde ortaya çıkan dış ticaretin devlet tekeli altına alınacağı söylentilerini ise asılsız ilan etmiştir. Sanayinin gelişimi için de kanuni önlemler alınacağını ve maden işletilmesini teşvik edecek yeni bir kanun hazırlayacaklarını duyurmuştur.[198]

Programa karşı konuşma yapan yeni vekil Sırrı Bellioğlu ise buhrana karşı şimdiye kadar alınan tedbirlerin beklenen sonucu tam anlamıyla vermediğini belirtmiştir. Halktan gücünü almış olan hükümetin, bazen halkın doğal hukukunu ihmal ettiğini öne sürmüş, özellikle devlet tekellerinin bireyin girişim gücünü kırdığını iddia etmiştir.[199] Bu tespit, devletin iktisadi alanda üretici olarak yer almasının geçmiş kötü deneyimleri üzerinden bir bakıma yeni dönemde izlenecek devletçi politikaların belirsizliğine karşı duyulan endişeyi yansıtmaktadır. Ancak buna rağmen Bellioğlu, özellikle demiryolu politikasının başarısına vurgu yaparak İnönü hükümetlerine olan saygısını göstermeyi ihmal etmemiştir. Bu vurgusu, devletçi politikaların altyapı ve ulaştırma gibi sermaye kesimine pozitif dışsallık sağlayacak alanlarla sınırlı bir çerçevede uygulanması gerekliliğini öne çıkarmaktadır.

[198] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, İkinci İnikat, 9-V-1931, s.22-23.
[199] A.g.e., s.23.

Bellioğlu'nun bu hafif uyarılarının ardından program, üzerinde farklı bir tartışma yapılmadan kabul edilmiş ve Altıncı İnönü Hükümeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Böylelikle buhranın etkisiyle başlayan iktisadi ve siyasal arayışların sonucu olarak yeni belirlenmiş devletçilik ilkesi ile devlet, henüz sınırları çizilmemiş görece özerk bir müdahale alanına sahip olmuştur.

3.4. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi

Yeni hükümetin güvenoyu almasından bir gün sonra CHF, ilk resmi parti programını kabul edeceği Üçüncü Büyük Kongresi'ne başlamıştır. Daha önce neredeyse her ilde il kongreleri düzenlenmiş ve büyük kongreye sunulmak üzere dilekçeler hazırlanmıştır. Büyük kongrede bu dilekçeler haricinde parti programının belirlenmesi ve tüzüğünün değiştirilmesi konuları da görüşülmüştür.[200]

3.4.1. Parti Programı

Kongrede programın bütününe dayanan bir tartışma açılmamış, yalnızca Yusuf Akçura genel bir değerlendirme yapmıştır.[201] Akçura, programın kuramsal bir içeriğe dayanmaktan ziyade, yıldan yıla uygulama içinde gelişerek ortaya çıktığına değinmiş, bu yapısını çok değerli bulmuştur. Akçura'nın bu tespitlerinin karşılığını, programın giriş bölümünde görmek mümkündür. Bu bölümde; programa temel olan ana fikirlerin, inkılabın başlangıcından bu yana süregelen uygulamalardan anlaşılacağına vurgu yapılmıştır.[202] Süregelen uygulamaların bir sonucu olarak daha önce kabul edilmiş dört ilkeye devletçiliğin ve inkılapçılığın eklenmesi bu süreçte şart olarak görülmektedir.

[200] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul, Devlet Matbaası,1931.
[201] A.g.e., s.25-26.
[202] **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, TBMM Matbaası,1931, s.29.

Böylece programın belirlediği yeni ilkelerin bir doktrinden beslenmediğini, dünya buhranının sebep olduğu dönüşümlerin yanında Türkiye'nin de kendine has koşullarının ortaya çıkardığı zorunluluklar sonucu belirlendiğini kabul etmek gereklidir. Bu zamana kadar buhranın etkisiyle ekonomi politik ve siyasal arayışlar içinde olan yönetim, bu arayışların sonucu olarak devletçilik ilkesini uygulamalar dahilinde kabul etmek durumunda kalmıştır.[203]

Programın ikinci kısmı; CHF'nin ana niteliklerini ortaya koyan iki maddeden oluşmaktadır. İlk maddede, belirlenmiş altı ilke açıklanmış, diğer maddede ise halkçılık ilkesi detaylandırılmıştır.[204]

Devletçilik ilkesi, Atatürk'ün seçim bildirisinde de ifade ettiği üzere; bireysel çalışmayı esas tutmakla birlikte mümkün olan en kısa zamanda milleti refaha eriştirmek ve memleketi kalkındırmak için milletin genelinin faydasına olacak işlerde ve özellikle iktisadi alanda devleti fiilen ilgili kılma esası şeklinde belirlenmiştir. Bu tanımlama devletçiliğe, uygulama aşamasında farklı yönelimleri açığa çıkaracak kadar geniş bir anlam yüklemektedir. Bu genişlik özellikle milletin genelinin faydasına olacak işlerin iktisadi alanda nasıl belirleneceğinden doğmaktadır. Belirlenmiş bir üretim alanında devletin yer alması, milletin genelinin faydasına olsa da dönemin şartlarına göre belirli kesimlerin zararına da olabilir. Böyle bir durumda devletin o alanda daha fazla bulunmasının ölçütünün ne olacağı konusunda bir belirsizlik doğmaktadır.

Programda halkçılık ilkesinin açıklamasında; egemenliğin millette olduğu, bunun kullanılmasında devlet ile millet arasındaki karşılıklı sorumluluğun hakkıyla uygulanması yolunun izlenmesinin önemine değinilmiştir. Bu tanımlamada özellikle

[203] Programın hazırlanmasında en etkili isim olan Recep Peker, programın kabulünden sonra verdiği bir konferansta devletçiliğin kabul edilmesini, yalnızca buhranın ortaya çıkardığı bir zorunluluğa bağlamamıştır. Bunun yanında dünya ekonomisinin giderek karmaşıklaşan yapısı gereği uluslararası iktisadi ilişkilerin düzenlenmesinde devlete açılan alan ölçüsünde bir temellendirme yoluna gitmiştir. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 2009, s.103-104.

[204] **CHF Nizamnamesi ve Programı,** a.g.e., s.30-32.

devlet ile millet arasındaki karşılıklı sorumluluğa dikkat çekilmesi, Atatürk'ün yurt gezisinde de belirttiği üzere; devletçi politikaların izlenmesinde halka da büyük sorumluluklar düşeceğini bildirmektedir. Devletçi politikalar halkın genelinin faydasına olsa da bu faydaya uzun dönemde erişilecek, kısa dönemde her kesim bunun maliyetine katlanacaktır.

Halkçılık ilkesini detaylandıran maddede ise, halk; iş bölümü içinde çeşitli meslek kollarına ayrılmış bir toplum olarak görülmüştür. Bu tanımlama ile halkın; *"a) küçük çiftçiler, b) küçük sanayi erbabı ve esnaf, c) amele ve işçi, ç) serbest meslek erbabı, d) sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar"* olarak sayılan çalışma kollarına göre ayrıldığını görüyoruz. Maddede, bu kesimlerin her birinin çalışmasının toplumun tümünün refahı için zorunlu olduğu belirtilmiş, bu ilke ile sınıf mücadelesi yerine toplumsal dayanışma içinde, birbirine zarar vermeden çıkarlarda dengenin sağlanmasının amaçlandığı vurgulanmıştır. Bu şekilde kabul edilen halkçılık anlayışı, tüm çalışma kollarının birbirleri ile olan ilişkilerinde bir çıkar dengesinin sürdürülmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak bizzat devletin bu çalışma kollarının kapladığı alana girmesi ile bozulan dengenin tekrar nasıl kurulacağı konusunda bir fikir vermemektedir. Bu haliyle programda yer alan halkçılık ilkesi, devletçilik yerine, yeniden kurulup korunmaya çalışılan tek parti rejimini temellendirmektedir. Programa inkılapçılık ilkesinin de eklenmesini bu açıdan değerlendirebiliriz. İnkılapçılığın açıklamasında; fırkanın inkılaplardan doğan ve gelişen ilkelere sadık kalmayı ve onları savunmayı esas tutacağı bildirilmiştir. Bu anlayış özellikle SCF döneminin de etkisiyle yeni dönemde kurucu değerlerin daha fazla korunmasına olan inancı da yansıtmaktadır. SCF muhalefeti, buhranın da etkisiyle özellikle kırsal ve şehirli kesim arasında ortaya çıkan çıkar çatışmalarını açığa vurmuş, bu durum bazı yerlerde kurucu değerleri de tehdit eder bir noktaya taşınmıştır. Bu tehlikeyi gören yönetim, kurucu değerleri korumak adına yeni dönemde bu çıkar çatışmalarına yol açmaksızın halk arasında bir denge tutturma esasıyla

hareket edecektir. Bir bakıma yönetim, yeni dönemde halkla daha etkili temas kurarak, halkçılığın; çalışma kolları arasındaki denge tesis etme esasını yerine getirmeyi gözetecektir. Halk da böylece kurucu değerlere daha fazla sahip çıkacaktır. Bu yönüyle halkçılık, devletçi politikalarla ilişkilendirilmek yerine, tek parti rejimini korumak ve güçlendirmek için kullanılacaktır. Bu amaca uygun olarak yeni dönemde fırka tüzüğünde önemli bir değişiklik yapıldığını görüyoruz. Fırkanın örgütlenmesinde, eski tüzükte yer alan ve genel merkezden atanan fırka mutemetlerine yer verilmemiş, bunun yerine en küçük yerleşim yerlerinde kurulacak ocaklardan başlayarak genişleyen bir örgütlenme yapısı getirilmiştir.[205] Ayrıca kongre öncesinde, ülke çapında geniş bir örgütlenmesi ve ciddi mal varlığı bulunan Türk Ocakları, SCF döneminin de etkilediği iç karışıklıklar sonucu Atatürk'ün de zorlamalarıyla, olağanüstü kurultaya giderek kendini feshetmiş ve tüm mal varlığını CHF'e devretmiştir. Kongrede ise kurucu değerleri halka daha iyi anlatabilmek adına Halk Evleri'nin açılabilmesi fırka tüzüğüne alınmış ve çok geçmeden Halk Evleri, Türk Ocakları'ndan gelen mal varlığı ile faaliyetlerine başlamıştır.[206] Böylece tek parti rejimi ülkenin her yerinde özellikle kırsal kesimde halkla etkin temas içinde buhranın sebep olduğu sorunlara çare arayacak ve halka kurucu değerleri benimsetmeye çalışacaktır.[207]

Kongre sırasında programın ikinci kısmında sayılan ilkeler, üzerinde esasa dair hiçbir tartışma olmadan kabul edilmiştir.[208] Bunun nedeni, ilkelerin kongre öncesinde Atatürk'ün seçim bildirisi ile belirlenmiş ve bu bakımdan tartışma götürmez bir içeriğe kavuşmuş olduğuna bağlanabilir. Ancak bu durum her kongre üyesinin tüm ilkelerin içeriğinde anlaşmış olduğu sonucunu doğurmayacaktır. Özellikle yeni kabul edilen

[205] **CHF Nizamnamesi ve Programı,** a.g.e, s.5.
[206] **Cumhuriyet**, "Türkocakları H. Fırkasına İltihak Etti", 11 Nisan 1931, **Cumhuriyet**, "Halkevleri Bugün Büyük Merasimle Açılıyor", 19 Şubat 1932 ve **CHF Nizamnamesi ve Programı,** a.g.e, s.16.
[207] Karaömerlioğlu, Asım, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.58.
[208] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.28-31.

devletçilik ilkesinin programda geniş ve ucu açık bir tanımlama ile yer alması, devletçiliğe her kesimin kendi bakış açısına göre bir anlam yüklemesine sebep olmaktadır. Devletçiliğin ilke edinilme süreci ve sonrasında sistemleştirilmeye çalışılan farklı devletçilik görüşlerinin açığa çıkması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sistemleştirilmeye çalıştırılan bu görüşler arasında; Kadro Hareketinin Kemalist devrim ideolojisini esas alan devletçiliği, Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi devletçiliği, Ahmet Ağaoğlu'nun liberal devletçiliği sayılabilir. Ayrıca hükümet içinde bile devletçiliğe bakış açısı farklılaşabilmektedir.[209]

3.4.2. Teklifler ve Talepler

Kongrede devletçilik bir ilke olarak sorgulanmış olmasa da programın üçüncü kısmını oluşturan iktisadi politika önlemleri ve il kongrelerinden gelen iktisadi ve mali konulara dair talepler yoğun biçimde tartışılmıştır.[210] Bu durum, buhranın etkisiyle ortaya çıkan somut sorunların ilkesel politikalardan çok, aktif ve hızlı uygulanacak önlemlerle çözülmesinin istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Buhranın en yoğun şekilde etkilediği tarım kesimini ilgilendiren üçüncü kısmın dördüncü maddesi üzerinde günün şartlarına uygun düzenlemeler teklif edildiğini görüyoruz.[211] Maddede; çiftçileri kredi ve üretim kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere kavuşturmanın ve bunları geliştirmenin amaç edinildiği, büyük arazi ve çiftlik sahiplerine ise rehin karşılığı kredi temin edileceği bildirilmiştir. Tarım kredisinin ana kurumunun Ziraat Bankası olduğu, bankanın yasal denetim altında olacak şekilde faaliyetini daha

[209] Bu farklı görüşleri içeren eserler için bakınız: Aydemir, Şevket Süreyya, **İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)**, Ankara, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1932, Başar, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik (Birinci Cilt)**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., 1931, Başar, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik (İkinci Cilt)**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., 1933, Ağaoğlu, Ahmet**, Devlet ve Fert,** İstanbul, Sanayii Nefise Matbaası, 1933, ve İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", **Kadro Dergisi**, Teşrinievvel 1933, S.22, s.4-8.
[210] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e, s.31-78, 102-141 ve 157-226.
[211] A.g.e., s.71-72.

fazla tarım alanına yoğunlaştırması için önlemler alınacağı ve sermayesinin tarımın gelişimini sağlayacak düzeye çıkarılacağı vurgulanmıştır.[212] Madde bu haliyle eski politikalarla benzer biçimde tarım kesiminin borçlanma imkanını iyileştirmeyi amaçlamakta, ancak günün koşullarında yıkıcı fiyat düşüşleri karşısında nasıl korunacağına dair yapıcı bir önlem getirmemektedir. Maddenin müzakereleri sırasında da bu durum eleştirilmiş, çiftçilerin asıl olarak bugünkü zorlu koşullardan kurtarılması talep edilmiştir.

Çiftçilikten gelen Çanakkale Temsilcisi Veli Yaşın, madde üzerine yaptığı konuşmada [213]; çiftçilerin büyük bölümünün tahıl ürettiğini ve yakın geçmişe göre tahılda ihracatçı duruma gelindiğini hatırlatmıştır. Ancak buhranla birlikte düşen dünya fiyatları karşısında artık rekabet edilemediğini belirtmiştir. Ucuzluğun genel olarak iyi bir şey gibi görülüyor olsa da ülke ekonomisinin tarıma dayanması sebebiyle esasında tüm kesimleri sarstığına dikkat çekmiştir. Bu tespitlerinin ardından çiftçiyi koruyacak bir prim usulüyle, devletin ihraç edilen tahıl ürünlerini çiftçiden makul bir fiyattan satın alıp zararına ihraç etmesini önermiştir. Bu sayede çiftçinin üretim gücünün artacağını, üretim yaparken dahilde üretilmiş sanayi ürünü tükettiği için de bu önlemin sanayi ve ticaret kesimine de faydası olacağını öne sürmüştür. Bugünkü şartlarda çiftçilerin diğer kesimlere göre korumasız kaldığına, ürününün ucuz, buna karşılık üretim masraflarının pahalı olduğuna değinmiştir. Bunun için maddeye tahıl fiyatlarının üretim masrafları ile dengeli olmasına çalışılacağını içeren ibare eklenmesini teklif etmiştir. Bu teklif sermaye bloğunun ve özellikle ihracatçı kesimin dış ticaretin devletleştirileceğine dair kaygılarının da tamamen geçersiz olmadığını göstermektedir. Kongreden sonra yapılacak ara seçimle İstanbul Vekili olacak Sadettin Uraz, bu konuda; çiftçinin zararını bütçe dengesi kaygısıyla devletin karşılaması yerine Bulgaristan ve Yunanistan'ın yaptığı gibi doğrudan

[212] **CHF Nizamnamesi ve Programı**, a.g.e., s.32-33.
[213] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.38-40.

tüketicilere yani daha çok şehirli kesime yansıtmayı önermiştir.[214] Aydın Vekili Hasan Tahsin San ise; her çiftçiye hakkı kadar prim vermenin zor bir mesele olacağını öne sürmüş, Devlet Demiryolları'nın çiftçinin ürettiği tahıl ürünlerini karşılıksız taşımasını teklif etmiştir.[215]

Maddenin üzerinde durduğu borçlanma koşullarının iyileştirilmesi konusuna da özellikle Ziraat Bankası üzerinden eleştiriler getirilmiştir. İzmir Vekili Hüseyin Vasıf Çınar, köylülerin ve küçük çiftçilerin Ziraat Bankası'ndan yeterli yardımı göremediğini, bankanın geçen yıla kadar tarım kesiminden çok ticaret kesimini kredilendirdiğini belirtmiştir. Bankanın ticaret yapmakla sorumlu bir kurum olmadığını, tarım kesimine fayda sağlamayı gözetmesi gerektiğini bildirmiştir.[216] Adana Vekili Zamir Damar Arıkoğlu ise Ziraat Bankası'nın bugünkü şeklinden kurtarılarak aslına dönmesini, çiftçiye daha uzun vadeli kredi verebilmesi için sermayesinin arttırılmasını gerekli görmüştür.[217] Ayrıca maddeye, bankanın kredi faizlerini düşürmesi ve özellikle tarım kredisi ile meşgul olmasının eklenmesine dair teklif de sunulmuştur.[218] Müzakerelerin sonunda tüm bu teklif ve öneriler, temenni olarak encümene verilmiş, madde ise herhangi bir değişikliğe uğramadan kabul edilmiştir.[219]

Programın esnaf, işçi ve sanayicilerini ilgilendiren İktisat kısmının Beşinci Maddesi; esnaf ve sanatkârları zorluklardan kurtarmak için kredi kurumları oluşturulacağını, küçük ve büyük sanayicilerin, hammadde üreticilerinin de çıkarlarına uygun biçimde korunacağını içermektedir. Ayrıca emek ile sermaye arasında denge tesisi ve ihtiyaçlara yeterli bir iş kanununun hazırlanmasına önem verileceğine, Sanayi ve Maadin Bankası'nı ise verimli sermaye ile donatmanın esas alınacağına işaret etmektedir.

[214] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.40.
[215] A.g.e., s.41.
[216] A.g.e., s.44-45.
[217] A.g.e., s.47.
[218] A.g.e., s.71.
[219] A.g.e**.,** s.72.

Bu madde üzerindeki tartışmaların; Sanayi ve Maadin Bankası'nın mevcut durumu üzerinden geliştiğini görüyoruz. İstanbul Temsilcisi Hasan Vasıf Somyürek konuşmasında [220]; bankanın şimdiye kadar yalnız kendi işlettiği fabrikalar için çalıştığını, sanayiciyi kredilendirmediğini vurgulamıştır. Memleketteki sanayinin basit ve verimsiz bir halde kalmasının sebebini de oluşan bu sermaye eksikliğinde görmüştür. Bankanın sanayi tesisi işletmesinin, sanayici kesime hiçbir faydasının olmadığı gibi, bu durumun esnaf ve sanayicilerle rekabete girmek olduğunu öne sürmüştür. Örneğin bankanın kontrolündeki Beykoz Kundura Fabrikası'nın her türlü vergiden muaf tutularak, vergisini ödeyen kunduracı esnaf ile bu şartlarda rekabete girmesinin uygun olmayacağını ifade etmiştir. Banka tarafından kurulup işletilecek sanayi tesisinin böyle küçük sanayici ve esnafın üretim alanlarından çok, büyük sanayi alanları ile sınırlı olması gerektiğini bildirmiştir. Bu nedenlerle bankaya aktarılacak sermayenin küçük sanayi erbabının korunmasına hizmet etmesini önermiştir. Konuşmasında devletçilik ilkesini de hatırlatarak, devletin iktisadi sahalarda bizzat ilgili olmasının, özel girişim ile rekabet etmesi demek olmadığını belirtmiş, bankanın bu şekilde faaliyetlerini sürdürmesinin küçük sanayi erbabına zarar vereceğini bildirmiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyetlerine karşı duyulan kaygı üzerine konuşma yapan İktisat Bakanı Özkan ise, maddede; bankanın yeni fabrikalar tesis ederek özel girişim ile rekabete girmesine yol açacak bir ifade bulunmadığını vurgulamıştır. Bankanın bugün idaresinde bulunan fabrikaların devir suretiyle bankaya intikal ettirildiğini ve banka kanununda da yer aldığı üzere; bunların kısa zamanda imkanlar ölçüsünde anonim şirket haline getirilmek durumunda olduğunu hatırlatmıştır. Bu nedenle birkaç yıl içinde bankanın işlettiği fabrikaların hepsinin özel sermayeye aktarılacağını duyurmuş, bu konuda kaygılara yer olmadığını ifade etmiştir. İlerde bankanın bankacılık kısmı ile işletmeler kısmını ayırmayı düşündüklerini, böylece

[220] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.73-74.

bankanın özel girişimler ile rekabetini bertaraf etmeyi planladıklarını belirtmiştir.[221] Özkan'ın devletçiliğin ilke edinildiği bir kongrede bu ifadeleri kullanması, devletçi sanayi yatırımlarının küçük sanayi erbabı ile rekabet yaratmasından öte büyük ölçekli ve hâkim alanları kaplayacağının işaretini vermektedir.

Programın ticaret kesimini ilgilendiren iktisat kısmının altıncı maddesinde; memleketin kalkınmasında ticaret faaliyetlerinin önemine değinilmiş, milli olan ve tekniğe dayanan sermaye sahiplerinin teşvik edileceği bildirilmiştir. Dış ticaret ile ilgili yedinci maddede ise; yerli tarım ve sanayi ürünlerinin tanıtımı sağlayacak ve ihracatını temin edecek önlemler alınacağı ifade edilmektedir. Kongrede bu maddeler, üzerinde herhangi bir tartışma açılmadan kabul edilmiştir.[222]

Böylece programın iktisatla ilgili kısmının görüşülmesinde genel itibarıyla sermaye bloğu haricinde kalan çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaflar hakkındaki kaygılar dile getirilmiş ve bu kesimlerin sorunlarına karşı çözüm önerileri teklif edilmiştir. Ancak bu tekliflerin programda yer alması söz konusu olmamıştır.

İl kongrelerinden gelen dilekçelerde ise mali konularda vergilerle ilgili taleplerin yoğunluğunu görüyoruz. Sayım vergisi için; indirim ve çift hayvanlarının vergiden muaf tutulması, kazanç vergisi için; indirim ve ölçeklerin değiştirilmesi talep edilmiştir. Ayrıca muamele vergisinin kaldırılması ve arazi ve bina vergisinin düzenlenmesini de isteyen birçok il olmuştur. Özellikle tütün ile ilgili tekel idaresinin çiftçiyi ezmesinden şikâyet edilmiş ve bandrol usulünün uygulanması istenmiştir.[223] İktisadi konularda ise genel olarak vapur ve demiryolu tarifelerinde indirim ve Ziraat Bankası'nın borçlandırma olanaklarını arttırması, buna karşılık kredi ödeme koşullarını iyileştirmesi talep edilmiştir.[224] Tüm bu talepler, Maliye ve İktisat Bakanlarının da katılımıyla uzunca süre

[221] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.74-75.
[222] A.g.e., s.76.
[223] A.g.e., s.94-98.
[224] A.g.e., s.101-105.

tartışılmıştır. Vekiller bazı talepler üzerinde çalışıldığını ve yakın zamanda kanuni düzenlemeler yapılacağını bildirmiş, bazı talepleri ise uygulanamaz bulmuştur.[225]

Genel olarak kongrede, buhranın etkisiyle ortaya çıkan ve özellikle tarım kesimini giderek sarsan sorunların tartışıldığını ve buna dair öncesinde de dile gelmiş taleplerin değerlendirildiğini görüyoruz. Günün şartlarına göre acil çözüm bekleyen bu sorunların kongrede tartışılması olağandır. Hükümet de bu sorunlara karşı, programın dışına çıkmadan alacağı önlemleri önceden belirlemiş, kongreden hemen sonra başlatacağı yasal düzenleme çalışmaları ve tesis edeceği kurumlar ile bunu göstermiştir. Örneğin kongreden hemen sonra kooperatifçilik hareketlerini yönetmek ve yeni oluşacak kooperatifleri korumak için Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştur.[226] Şikâyet edilen vergi kanunlarında önemli düzenlemeler getiren kanun taslakları, mecliste incelenmek üzere maliye ve iktisat encümenlerine sunulmuştur.[227] Düşen kamu gelirlerinin karşılığı olarak ise her kamu kurumunun harcamalarının kısılmasını içeren iki aylık geçici bütçe hazırlanmıştır.[228] Bu durum hükümetin özellikle tarım kesimini koruyucu politikalar yürütmesinin, kamu gelirlerinin daraldığı bir dönemde kolay olmayacağını da göstermektedir.[229]

[225] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,** a.g.e., s.120-122 ve s.157-158.
[226] **Cumhuriyet**, "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti: Cemiyet Dünden İtibaren Mesaisine Başladı", 21 Mayıs 1931.
[227] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, Beşinci İnikat, 23-V-1931, s.61.
[228] **Cumhuriyet**, "İki Aylık Muvakkat Bütçe Meclise Verildi", 26 Mayıs 1931.
[229] Devlet gelirleri arasında en yüksek paya sahip olan gümrük gelirleri, o dönem için ithalatın da kısıtlanmasıyla ciddi bir azalma göstermiştir. Bakınız: **Cumhuriyet**, "Gümrük Varidatı 70 ten 57 Milyona İndi", 27 Mayıs 1931.

SONUÇ

Sermaye Bloğu Üzerindeki Etkiler ve Devletçiliğin Ortaya Çıkış Koşulları

1929 Büyük Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde etkisini göstermeye başladığı 1929 yılının sonu itibarıyla hükümetin sürdürdüğü iktisadi ve mali politikalar, ekonomiye aktif müdahaleler ekseninde gelişmiştir. Ulusal paranın değersizleşmesinin hız kazanması, hükümetin para istikrarını sağlamak, bunun için de dış ticaret açığından kurtulmak adına önlemler almasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bankalar arası konsorsiyum gibi yeni kurumsallaşmalara gidilmiş ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Merkez Bankası Kanunu gibi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu müdahalelerin sonucunda ise 1930 yılı içinde ulusal paraya istikrar kazandırılmış ve dış ticaret dengesi sağlanabilmiştir.[230] Ancak bu hedeflere ulaşmak için yapılan müdahalelerin ortaya çıkardığı sonuçların, dönemin sermaye bloğuna birbirinden farklı etkileri olmuştur. Söz konusu etkilerin çözümlenmesi, incelediğimiz dönemin sonunda neden devletçiliğin ilke edinildiğinin açıklanmasına da katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın incelediği süreçte özellikle yerli ürün kullanmayı özendirme girişimleri ve izlenen gümrük politikasının sonucu olarak ithalatın değeri büyük oranda düşmüştür.[231] İhracat ise miktar olarak artmasına rağmen değer olarak gerileme göstermiştir. Bu sonucu Tablo 6'daki birim fiyat değerlerinden de açıkça görmekteyiz. Bu durumun nedeni, neredeyse bütün ihracat kalemleri tarım ürünlerine dayanan bir ekonominin, buhranın etkisiyle düşmeye başlayan dünya tarım ürünleri fiyatları karşısında korumasız kalmasıdır. Hükümetin izlediği denk bütçe politikası, tarım ürünleri

[230] Dış ticaret dengesi, 1930 yılında yaklaşık dört milyon lira fazla vermiştir. Bakınız: Tablo 2, s.8.
[231] 1929 yılında 256,2 milyon lira olan ithalat, 1930 yılında yaklaşık yüzde 42 azalarak 147,5 milyon liraya kadar düşmüştür. Bakınız: Tablo 2, s.8.

ihracatını korumanın önünde önemli bir kısıt oluşturmuştur. Bu şartlarda ihracatı arttırabilmek, ancak iç fiyatların dünya fiyatları düzeyine kadar indirilmesi ile mümkün olmuştur. İhraç ürünlerinin fiyatlarının düşüş göstermesi karşısında ithal sanayi ürünleri fiyatları ise izlenen gümrük politikası sebebiyle düşen dünya fiyatlarına göre yüksek düzeyde kalmıştır. Böylece tarım ürünleri aleyhine gelişen iç ticaret hadleri gibi dış ticaret hadleri de Tablo 7'den izleneceği üzere ülke aleyhine dönmeye başlamıştır.

Tablo 6: Dış Ticaretin Birim Fiyat Değerleri (TL/Ton) [232]

	1928	**1929**	**1930**	**1931**
İhracat Birim Fiyatı	276	231	195	144
İthalat Birim Fiyatı	297	265	239	255
Makine İthalatı Birim Fiyatı	764	953	893	925

Tablo 7: Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi [233]

	1928	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**
Dış Ticaret Hadleri Endeksi	100	109	114	84	79	72

Buhran koşullarında alınan önlemlerin de sonucu olarak tarım ürünleri fiyatlarındaki sert düşüşler, tarımdan geçinen halkın ve sermaye kesimlerinin toplu olarak zarar görmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan zarar ise tarıma dayanan üretimin ve

[232] "T.C. Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl" ve "Türkiye'nin Milli Geliri 1923-1948" kaynaklarındaki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bakınız: T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.e., s.47-54 ve Bulutay, Tuncer, Tezel, Y. Sezai, Yıldırım, Nuri, **Türkiye Milli Geliri 1923-1948**, 2. Cilt, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, Tablo Ek:52.

[233] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 2009, Tablo 17, s.34.

ticaretin büyüklüğüne göre değişkenlik göstermiştir. Makineli tarım yaparak daha çok ihracata dayalı ürün yetiştiren büyük toprak sahipleri ve bu ürünlerin ihracatını yapan tüccarlar, süreçten en fazla zarar gören kesimler olmuştur. Büyük toprak sahipleri ise düşen tarım ürünleri fiyatlarının yanında, uygulanan gümrük politikası gereği ithal edilen tarımsal girdilerin fiyatlarının düşürülememiş olması sebebiyle bu zararı daha yoğun yaşamıştır. Ayrıca 1926 yılından sonra makineli tarımı özendirmek için verilen transfer ödemeleri, devlet gelirlerinin düştüğü bu dönemde denk bütçe politikasının da bir gereği olarak sona erdirilmiştir. Tüm bu etkilerin birleşmesi büyük toprak sahiplerine yıkıcı bir süreç yaşatmış, büyük üretim çiftlikleri terk edilir duruma gelmiştir.[234] İç pazar için alete dayalı yöntemler ile üretimini sürdüren çiftçilerin kayıpları ise büyük toprak sahiplerine göre sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni, üretimlerini sürdürmek için ithal tarımsal girdiye büyük toprak sahipleri kadar gerek duymamaları olmuştur. Böylece ürün başına maliyetleri görece düşük kalmaktadır.

Sanayi ürünleri fiyatlarının tarım ürünleri fiyatlarına göre yüksek kalması, sanayi ürünlerinden geçinen sermaye kesimlerinin buhranın sebep olduğu etkilerden korunmasını sağlamıştır. Sanayi ürünlerinin ithalatçısı tüccar, ithalat hacminin düşmesine rağmen, bu ürünleri tüketicilere yüksek fiyatlardan satabilmiştir. Ayrıca yerli sanayiciler de katma değeri olmayan üretimlerine rağmen, sanayi ürünleri lehine oluşan fiyat makası nedeniyle bu süreçte kârlarını arttırma imkanına kavuşmuşlardır.[235]

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra oluşan sermaye bloğu, büyük toprak sahipleri ve dış ticaret yapan tüccarlar üzerine kurulmuştur. Buhranın etkisini hissettirmesi üzerine alınan önlemler, bu sermaye bloğundaki dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Buhranın şiddetini arttırarak devam etmesi ise bu bozulmayı bir yıkıma dönüştürme

[234] İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 1977, s.219.
[235] Bu süreçten en kârlı çıkan kesim büyük sanayi işletmelerinin sınırlı olduğu ortamda küçük ve orta ölçekli imalat sanayicileri olmuştur. Bakınız: Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.187.

riskini doğuracaktır. Büyük toprak sahipleri, ürünlerine iç talep oluşturarak fiyatların düşmesini önlemesi adına ülke içi hammaddeye dayalı sanayi yatırımlarının bir an önce başlamasını istemektedir. Ancak bu yatırımları yapacak potansiyele sahip bir sanayi sermayesi henüz oluşmamıştır. Bu şartlar, iktisadi ve mali politikalar geliştirmekten öte bizzat devletin sanayi alanında üretici pozisyonunu üzerine alması zorunluluğunu doğurmuş ve sürecin sonunda devletçilik, üzerinde bir tartışma yapılmadan tüm belirsizliğiyle ilan edilmiştir.

Devletçiliğin Doğduğu Aşamadaki Belirsizliği

CHF'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde ilan edilmiş bulunan devletçilik ilkesi, buhranın etkisiyle hükümetin başlattığı arayışların bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Sermaye bloğu ise bu arayış sürecine doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunmuştur.

Buhranın ilk etkisini ulusal para istikrarsızlığı olarak göstermesi ve bu soruna karşı alınan dış ticarete dönük önlemler ve istikrar politikası arayışları, özellikle ticari sermayeyi ve ithalata dayalı sanayi sermayesini doğrudan sürece dahil etmiştir. Sermaye bloğunun bu kanadı, hükümetteki (özellikle iktisat bakanlığındaki) temsilcileri ile iktisadi program hazırlıklarını kendi çıkarlarına uygun şekilde yönlendirme arayışlarına girmişler, merkez bankasının kuruluş ve faaliyete geçiş sürecine ise doğrudan etki etmek istemişlerdir. Ancak bu girişimler, devletin sermaye bloğunun bu kanadına karşı otonomi alanını[236] güçlü tutmak isteyen bürokrasi (özellikle İnönü çevresi) tarafından dizginlenmiştir. Bu aşamada dünya tarım ürünleri fiyatlarının düşüş sürecine girmesi ile buhran yıkıcı etkisini tarımdan geçinen kesimler üzerinde göstermeye başlamış ve bu çok

[236] Devletin görece otonomisi kavramı, kapitalist devlet teorisinde devletin sermaye bloğunun (egemen sınıflara) çeşitli kesimlerine karşı her zaman sahip bulunduğu özerkliği ifade etmektedir. Bu kavramın teorisi için bakınız: Poulantzas, Nicos, **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar,** Ankara, Epos Yayınları, 2014, s.295-378.

yönlü sorunlara karşı iktisadi politika arayışlarına siyasal arayışların da eklenmesi zorunluluğu doğmuştur. Bu koşullarda ortaya çıkan SCF, tarıma dayalı sermayenin ve tarımdan geçinen halkın desteğini üzerine almakta gecikmemiştir. Yaptığı muhalefet ile bu kesimlerin sorunlarını açığa vurmuş ve özellikle iktisat bakanlığında ortaya çıkardığı değişim ile ticari sermayeyi geri plana düşürerek, bunun yerine devletin otonomi alanını genişletmesinin önünü açmıştır. Devlet kazandığı bu alanda buhranın yıkıcı etkisiyle yüz yüze gelen büyük toprak sahiplerini ve tarımdan geçinen büyük kitleleri kurtaracak sanayileşme sürecini başlatmak isteyecektir. Ancak devletin içerde üretilen hammaddeye dayalı sanayileşme planı, ticari ve ticarete dayalı sanayi sermayesinin kayıplarına sebep olacaktır. Bu şartlarda devletin sanayileşme adımlarını hangi ölçülerde atacağı belirsizliği doğmaktadır. CHF'nin Üçüncü Kongresi'nde ilan edilen devletçilik, sanayileşmeye dayalı toplumsal bir kalkınma modeli olmaktan öte, işte bu belirsizliğin üzerinde kurgulanmıştır.

Devletçiliğin Belirsizliğine Son Veren Süreç

Devletçiliğin ilke edinildiği aşamadaki belirsizliği, devletin sanayi alanını ne ölçüde kaplayacağından, dönemin ticarete dayalı sanayi sermayesine ne kadar alan bırakacağından doğmuştur. Bu çerçevede, iktidar çevreleri arasındaki devletçilik anlayışına dair mücadelenin dinamiği, devletçi sanayileşmenin sermaye kesimlerine olan potansiyel zararı üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu aşamadan sonra devletçilik, hükümet içindeki İş Bankası çevresinin "Sermaye bloğunun yapamayacağını devlet yapar" anlayışı çerçevesinde mi yoksa yönetimde olan İnönü çevresinin belirsizce sahip olduğu "Hâkim sanayi alanlarının sürekli olarak devletin kontrolünde kalması" anlayışıyla mı sürdürülecektir? Bu belirsizliğe son verecek gelişme İnönü çevresinin devletçilik anlayışına dair net tavrını göstermek istemesi ile yaşanmıştır.

1932 yılının temmuz ayında Mustafa Şeref Özkan yönetimindeki İktisat Bakanlığı'nın peş peşe çıkarttığı katı devletçiliği uygulamaya dönük kanunlar, İnönü çevresinin devletçiliğe dair anlayışını net olarak göstermesine karşılık gelmiştir. Üzerinde uzunca tartışmalar yapılarak kabul edilen bu kanunlar sırasıyla şunlardır: [237]

- 02.07.1932- 2054 sayılı Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun
- 03.07.1932- 2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun
- 03.07.1932- 2061 sayılı Türkiye Afyon Yetiştiricileri Satış Birliği Hakkında Kanun
- 07.07.1932- 2064 sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında Kanun
- 09.07.1932- 2068 sayılı Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun

Kanunların içerikleri ve sermaye bloğuna etkileri ise şu şekildedir:

Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun, 22.07.1931 tarihinde kabul edilen ve hükümete dış ticarette geniş bir kontenjan uygulama yetkisi veren 1873 sayılı Kanun ile başlayan dış ticareti denetim altına alma politikalarının uzantısı olarak ve 19.05.1932 tarihinde Takas Komisyonu Teşkili Hakkında Kanun ile getirilen "Malımızı Alanın Malını Alma" ilkesinin uygulamaya geçtiği ilk adım olmuştur. Kanunla hükümete mali bir amacı takip etmemek şartıyla çay, şeker ve kahvenin memlekete ithal işlerini tek elden idare etme yetkisi verilmiştir. Ancak bu maddeleri ithal etmek isteyenlere, ithalat kıymetine eş değer olarak hükümet tarafından belirlenecek ihracatı yapma şartıyla izin getirilmiştir. Kanun ile ithalatçı ticari sermayenin çıkarları

[237] Kanunların müzakereleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Yetmiş Altıncı İnikat, 2-VII-1932, s.443-454, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Yetmiş Yedinci İnikat, 3-VII-1932, s.465-474 ve s.475-484, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Sekseninci İnikat, 7-VII-1932, s.501-516, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Seksen Birinci İnikat, 9-VII-1932, s.523-534.

zarar görme riski içindedir. Buna karşılık ihracatçılar ise takas rantlarıyla koruma altına alınmaktadır.

Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun, devlet eliyle planlı sanayileşmeye geçişin ilk kurumsal adımı olmuştur. Kanunun gerekçesinde özel sanayiyi kredilendirmekte yetersiz kalan ve sürekli eleştirilen Sanayi ve Maadin Bankası'nın fabrika işletmeciliği ve bankacılık faaliyetlerinin ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Bu suretle sadece devlet fabrikaları ile ilgilenecek Devlet Sanayi Ofisi (DSO) kurulacaktır. Ayrıca son dönemlerde Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma gereği bu ülkeden alınan kredi ile birçok fabrikanın büyük bir plan dahilinde kurulması gündemdedir. Bu suretle de merkezi bir örgütlenmenin şart olduğu belirtilerek DSO'nun kurulumu gerekli görülmüştür. Kanun ile DSO'ya verilen ilk görev; devlet teşebbüsü şeklinde kurulması düşünülen fabrikaların yapımını sağlamaktır. İkinci görev; tüm bu teşebbüsleri idari, mali ve teknik konuları da kapsayacak şekilde işletmektir. Üçüncü görev; devletin iştirak ettiği işletmeleri devletin koymuş olduğu pay oranında yönetmektir. Ayrıca bu iştiraklerin teknik idaresi devlet payına bakılmaksızın tamamen DSO kontrolüne bırakılmıştır. Kanun'un 6. Maddesi; büyük sanayiden sayılan ve memleketin sürüm koşulları dolayısıyla sınırlı miktarda fabrikanın tesisine uygun bulunan sanayi tesislerinin kurulmasını İktisat Bakanlığı'nın teklifi ile Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlamaktadır. Ayrıca bu şartlarda kurulacak fabrikalara İktisat Bakanlığı'nın uygun bulacağı şekilde DSO tarafından nezaret edilme esası getirilmektedir. DSO'nun sanayi kesiminde kontrol alanını büyük çapta genişleten bir görevi de işte bu olmaktadır. DSO'ya verilen bu görev ile büyük sanayi özelliği taşıyacak özel fabrikaların piyasaya tekel olarak hâkim olmalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca DSO, özel kesim ile ilişkilerinde özel hukuk hükümlerine tabidir. Böylece kamu kurumu ihalelerine özel kesim ile girme hakkına da sahip olmaktadır. DSO bu yapısıyla sanayi sermayesinin kapladığı ve ilerde kapsayacağı alanı tehdit eder bir görüntü vererek doğmuştur.

Türkiye Afyon Yetiştiricileri Satış Birliği Hakkında Kanun ile ülke içine ve dışına tek elden afyon satış yetkisi, afyon yetiştiren çiftçilerin üyesi olacağı Afyon Yetiştiricileri Satış Birliği'ne verilmektedir. Birlik, üyelerinin ürettiği afyonun satışını yapacak, afyonları işleyip sınıflandıracak, ayrıca üyelerine avans ve kredi açabilecektir. Ülke afyon yetiştirilen belirlenmiş bölgelere ayrılacak, bu bölgelerde seçimle gelen bir yönetim kurulu bulunacaktır. Bu şekilde belirlenen bölge yönetim kurulları ise birliğin yönetim kurulunu belirleyecektir. Ayrıca birliğin Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir genel sekreteri de bulunacaktır. Kanun yeni ürünlerin alınacağı 1 Mayıs 1933 tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir. Afyon tüccarları bu tarihten en geç bir ay önce ellerindeki afyonları ihraç etmek zorunda olacaklar, kalan ürünü ise kanun yürürlüğe girdikten sonraki dört ay içinde birliğe teslim edeceklerdir. Afyon satışını bu şekilde tek elden denetim altına alan kanun ile düşen fiyatlar karşısında çiftçilerin örgütlenerek korunması sağlanırken, afyon tüccarı ise tamamen yok olmakla yüz yüze kalacak, afyon üreticileri büyük çiftçiler ise piyasayı etkileyecek yönetim gücünden yoksun kalacaktır.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında Kanun, DSO'nun tamamlayıcısı niteliğinde Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kanun ile DSO'nun yönetimindeki fabrikalar yalnızca TSKB'den kredi alabilecek ve DSO'nun çıkaracağı hisse senetlerinin yarısı, TSKB'nin çıkaracağı tahvillere karşılık olacaktır. Bu yönüyle TSKB, geniş kapsamda DSO'yu finanse etmek için kurulmuş bir banka olarak tasarlanmıştır. Ayrıca TSKB'nin başlangıç sermayesinin sağlanması için bulunan yol ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'nca sanayicilere tanınan makine ve hammaddenin gümrüksüz ithali gibi korumalara son verilmesi olmuştur. Kanun bu içeriğiyle sanayicilerin ve özellikle dönemin en büyük ticari bankası konumundaki İş Bankası'nın kredi payını küçültmesi sebebiyle bu çevrenin zararına etkiler doğuracaktır.

Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun ile Türk limanları arasında posta seferleri yapmak devlet tekeline

girecektir. Kanunun gerekçesi dönemin Seyrisefain İdaresi'nin rekabetten ötürü sürekli zarar etmesi olmuştur. Kanun ile armatörlere yalnızca şilepçilik, hayvan nakliyatı, liman ve körfez içi nakliyat ve devletin düzenli olarak taşımacılık yapmadığı limanlar arasında nakliyat hizmeti gibi kısıtlı bir faaliyet alanı bırakılmıştır. Bu alanın da giderek genişleyen katı devletçi anlayışla beraber yok olması muhtemeldir.

Bu bütüncül yasalara karşı sermaye bloğunun ve iktidardaki temsilcilerinin ciddi rahatsızlık hissetmeye başladığı görülmektedir. Öyle ki meclisteki tartışmalarda devletin üretim sahasına girmesiyle bu işin kolektivizme gideceğini söyleyen vekil bile olmuştur.[238] Böylece sermaye bloğunun bu konudaki kaygıları da meclise taşınmış olmaktadır.

Tasarıların yasalaştığı böyle bir aşamada İş Bankası'nın kâğıt fabrikası kurma konusunda bir girişimi olmuştur. Bu fabrikanın kurulması ise yeni DSO Kanunu'nun 6. maddesi gereğince İktisat Bakanlığı'nın uygun görmesine bağlıdır. Bakanlığa götürülen teklif, Ahmet Şerif Önay yönetimindeki Sanayi Umum Müdürlüğü'nce çeşitli bürokratik engeller ile karşılaşmıştır.[239] İşte bu tavır İktisat Bakanlığı'nda kadro değişimine neden olan süreci başlatmıştır. İş Bankası'nın yöneticileri Celal Bayar ve Mahmut Soydan'ın konuyu Atatürk'e şikâyet etmeleri üzerine, bir yemek masasında Atatürk'ün sert tepkilerine maruz kalan Özkan görevinden istifa etmek durumunda kalmıştır.[240] İstifa haberi ise belli bir süre kamuoyuna açıklanmamıştır. Bu durumun İnönü'nün Özkan'a sahip çıkan bir tavır göstermesine bağlayabiliriz.[241] Bu istifayla İnönü çevresinin devletçiliğe dair sınırları belirsiz fikirleri, devletçiliğin henüz uygulanmaya başlanacağı

[238] Halil Menteşe'nin bu konudaki ifadeleri için bakınız: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, a.g.e., 2-VII-1932, s.447.
[239] Bu konuda Önay, 24 Temmuz 1976 tarihinde verdiği bir mülakatta, Özkan'ın kendisine "*Nasıl olsa vereceğiz, ama kanunun icap ettirdiği bazı noktalar var, ben de onlardan onu isteyeceğim*." dediğini aktarmıştır. Bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 2009, s.156.
[240] Bu olayı anılarında anlatan Yakup Kadri, Atatürk'ü daha önce o kadar öfkeli olarak hiç görmediğini ifade etmektedir. Bakınız: Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013. s. 110.
[241]Anlatılan süreç için bakınız: İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, a.g.e., 2009, s.155-156.

aşamada direkt olarak engellenmiştir. İstifa sonrası yeni İktisat Bakanı olan Bayar ise bu belirsiz anlayışı kıracak olan yasal ve kurumsal dönüşümleri dikkatli bir şekilde başlatmıştır. Temmuz ayında çıkan katı devletçi yasalar askıya alınmış, bunların yerine sermaye bloğuna da güvence veren uygulamalara gidilmiştir. Bunların en önemli örneği ise DSO ve TSKB'nin yerine Sanayi ve Maadin Bankası modeline benzer olarak hem fabrika işletmeciliğini hem de bankacılığı bünyesinde toplayan Sümerbank'ın kuruluşu olmuştur. Bayar bu dönüşümün ne ifade ettiğini yıllar sonra Demokrat Parti'nin bir toplantısında bizzat kendisi de dile getirmiştir:

"…Ben İktisat Vekili olmadan önce sanayinin hükümet tarafından kurulması için bir sanayi ofisi tesis edilmişti…Bunun esasları, çok koyu bir devletçilik numunesi idi. O kadar ki ferdin yapacağı her şeyi kıskanır mahiyette görüyordu…İktisat Vekaleti'nin ben yapacağım diye diğerlerinin yapmaması gerekli olduğu hakkındaki düşüncesini doğru bulmadığımı söyledim. Bu fikrim selahiyetli zevatın kulağına erişerek dikkatlerini çekmiştir. İkinci defa İktisat Bakanı olmamın sebebi budur. Ben ilk iş o Ofisi dağıttım ve bugünkü Sümerbank'ı kurarak ve onu ticari zihniyetlerle çalıştırarak fabrika kurmak iktidarını kazandırmaya uğraştım." [242]

Böylelikle yıllarca İş Bankası'nın genel müdürlüğünü yapmış ve kritik bir dönemde İktisat Bakanlığına getirilmiş Bayar, buhranın etkisiyle sermaye bloğunda bozulan dengeyi yeniden kurma işlevini yerine getirmeye çalışmış, devletçi sanayileşme politikalarını sermaye bloğunun gelişimini sağlamak adına şekillendirmiştir. Bu dönemde devletin yaptığı yatırım harcamalarının yarısından fazlası daha çok sermaye bloğuna pozitif dışsallık sağlayacak ulaştırma ve altyapı projelerine ayrılmıştır. Toplam kamu kesimi yatırımlarının yalnızca dörtte birini sanayi yatırımları oluşturmuştur.[243]

[242] Sevgen, Nazmi, **Celal Bayar Diyor ki: 1920-1950: Nutuk, Hitabe, Beyanat, Hasbihal,** İstanbul, Tan Matbaası, 1951, s.162-163.
[243] Pamuk, Şevket, a.g.e., s.190.

Devletçilik döneminde geniş boyutlu devletçi sanayileşmeden ziyade esas olarak sanayi sermayesinin gelişimini destekleyecek ilkel sermaye birikiminin sağlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin geçirdiği devletçilik dönemi sermaye bloğunun egemenliğini sağlamlaştırmasına da katkı sunmuştur.[244]

[244] Bu konudaki çıkarımlar için bakınız: Tezel, Y. Sezai, a.g.e., s. 298-307, Boratav, Korkut, a.g.e., s.163 ve Küçük, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1978- Cilt 1**, 3. Baskı, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s.130.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet**, Devlet ve Fert,** İstanbul, Sanayii Nefise Matbaası, 1933.

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Alanay, Tevfik S., **Türkiye'de Döviz Kontrolü ve Milli Parayı Koruma**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937.

Ali İktisat Meclisi Raporları: 1928 – İkinci İçtima Devresi, Seri A, No.2, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1929.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap,** İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)**, Ankara, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1932.

Başar, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik (Birinci Cilt)**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., 1931.

Başar, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik (İkinci Cilt)**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., 1933.

Başar, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Bulutay, Tuncer, Tezel, Y. Sezai, Yıldırım, Nuri, **Türkiye Milli Geliri 1923-1948,** Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Effimianidis, Yorgaki, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, İstanbul, Kaatçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1936.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, **Türkiye'de Zirai Buhran**, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, 1936.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30, 1977.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,** Ankara, TCMB Yayınları, 1997.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2009.

İloğlu, Asım Süreyya, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1974.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Karaömerlioğlu, Asım, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kesebir, Şakir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Ankara, TBMM Matbaası, 1930.

Köklü, Aziz, **Türkiye'de Para Meseleleri: 1915-1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti**, Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası: 1.Bölüm (1929-1939) 1. Cilt (1929-1932),** Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1988.

Küçük, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1978-Cilt 1**, 3. Baskı, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar**, Ankara, 1930.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1-2**, Ankara, 1931.

Müller, Karl, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname**, Vakit Gazetesinin Karilerine Hediyesi, 1930.

Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Haz.), **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)**, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Poulantzas, Nicos, **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar,** Ankara, Epos Yayınları, 2014.

Sevgen, Nazmi, **Celal Bayar Diyor ki: 1920-1950: Nutuk, Hitabe, Beyanat, Hasbihal,** İstanbul, Tan Matbaası, 1951.

Schacht, Hjalmar, **Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname**, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1930.

Suvla, Refii Şükrü, **Türkiye'nin Harici Tediye Meseleleri**, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi, 1938.

Şahinkaya, Serdar, **Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**, 2.Baskı, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009.

T.C. Ticaret Bakanlığı, **T.C. Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl**, Ankara, 1973.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Güneş Yayınları, 1952.

Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959.

Woods, Colonel H., **Economic Conditions in Turkey**, 1930.

MAKALELER

Duman, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1992, C.1, S.2, s.127-141.

İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", **Kadro Dergisi**, Teşrinievvel 1933, S.22, s.4-8.

İNTERNET KAYNAKLARI

TBMM ZABIT CERİDELERİ

Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, Yetmiş Birinci İnikat, 28-V-1929. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c012/tbmm03012071.pdf*

Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, Yetmiş Beşinci İnikat, 2-VI-1929. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c012/tbmm03012075.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 13, Üçüncü İnikat, 09-XI-1929. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c013/tbmm03013003.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 14, On Üçüncü İnikat, 12-XII-1929. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c014/tbmm03014013.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 16, Otuz Üçüncü İnikat, 20-II-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c016/tbmm03016033.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş İkinci İnikat, 8-VI-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c020/tbmm03020072.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş Dördüncü İnikat, 10-VI-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c020/tbmm03020074.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 20, Yetmiş Sekizinci İnikat, 15-VI-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c020/tbmm03020078.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Seksen İkinci İnikat, 25-IX-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c021/tbmm03021082.pdf*

Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Seksen Dördüncü İnikat, 2-X-1930. Erişim Adresi: *https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c021/tbmm03021084.pdf*

Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Birinci İnikat, 1-XI-1930. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c022/tbmm03022001.pdf

Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Üçüncü İnikat, 6-XI-1930. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c022/tbmm03022003.pdf

Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, Beşinci İnikat, 15-XI-1930. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c022/tbmm03022005.pdf

Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, Birinci İnikat, 4-V-1931. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c001/tbmm04001001.pdf

Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, Beşinci İnikat, 23-V-1931. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c001/tbmm04001005.pdf

Devre: 4, Fevkalade İçtima, Cilt: 2, On İkinci İnikat, 11-VI-1931. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c002/tbmm04002012.pdf

Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Yetmiş Altıncı İnikat, 2-VII-1932. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c009/tbmm04009076.pdf

Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Yetmiş Yedinci İnikat, 3-VII-1932. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c009/tbmm04009077.pdf

Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Sekseninci İnikat, 7-VII-1932. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c009/tbmm04009080.pdf

Devre: 4, İçtima: 1, Cilt: 9, Seksen Birinci İnikat, 9-VII-1932. Erişim Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c009/tbmm04009081.pdf

GAZETE MAKALELERİ

Birgen, Muhittin, "Ziraat Kongresi İntibaları", **Cumhuriyet**, 25 Kanunusani 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_kanunusani_/cumhuriyet_1931_kanunusani_25_.pdf

Nadi, Yunus, "Fırka Teşkilatı", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_18_.pdf

Nadi, Yunus, "Yeni Kabinenin Siması: İsmet Paşa Nasıl Çekildi, Tekrar Niçin Geldi?", **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_28_.pdf

Soydan, Mahmut, "İktisat Cephesinde", **Hakimiyeti Milliye**, 07 Kanunuevvel 1929.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128920

Tör, Vedat Nedim, "Günün Parolası İktisat Programı", **Cumhuriyet**, 12 Kanunusani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunisani_/cumhuriyet_1930_kanunisani_12_.pdf

Tör, Vedat Nedim, "Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti", **Hakimiyeti Milliye**, 15 Mart 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129267

GAZETE HABERLERİ

AKŞAM GAZETESİ

"İsmet Paşa Programını Perşembe Günü Okuyacak", 28 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=140149

CUMHURİYET GAZETESİ

"İngiliz Lirası 1001 Kuruş", 12 Mayıs 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1929/cumhuriyet_1929_mayis_/cumhuriyet_1929_mayis_12_.pdf

"Paramız Kıymetinin Islahına Azmedilmiştir", 07 Kanunuevvel 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1929/cumhuriyet_1929_kanunuevvel_/cumhuriyet_1929_kanunuevvel_7_.pdf

"Milli Tasarruf: Cemiyetin Gayesi Halkı Tasarrufa Alıştırmaktır",
20 Kanunuevvel 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1929/cumhuriyet_1929_kanunuevvel_/cumhuriyet_1929_kanunuevvel_20_.pdf

"Hey'eti Vekile İktisadi Programı Hazırlıyor", 08 Kanunusani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunisani_/cumhuriyet_1930_kanunisani_8_.pdf

"İktisat Vekili Hazırlanan İktisadi Raporları Tamamen Tetkik Etti ",
14 Kanunusani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunisani_/cumhuriyet_1930_kanunisani_14_.pdf

“Mütehassıs M. Morf Ankara’da”, 04 Mayıs 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_mayis_/cumhuriyet_1930_mayis_4_.pdf

“M.Morf Geldi”, 26 Mayıs 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_mayis_/cumhuriyet_1930_mayis_26_.pdf

“Mali Vaziyetimiz: M.Müller Raporunda Ne Diyor?”, 2 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_2_.pdf

“Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor”, 09 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_9_.pdf

“Yeni Fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri”, 11 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_11_.pdf

“Fethi Beyin Tenkitleri: Müller Raporu Hükümetin Kendi Aleyhine En Büyük Vesikadır”, 16 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_16_.pdf

“Fırka Sola Müteveccihdir”, 18 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_18_.pdf

“Ağaoğlu Ahmet B. Şeker İnhisarına Çatacak Mevkide Değildir”, 19 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_19_.pdf

“İsmet Pş.nın Cevabı: Başvekilimiz Yarın Sivas’a Hareket Ediyor”, 27 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_agustos_/cumhuriyet_1930_agustos_27_.pdf

“Fethi Bey İzmir’e Vasıl Oldu”, 5 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_5_.pdf

“İzmir’de Kanlı Nümayişler”, 6 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_6_.pdf

“Liman Şirketi Amelesi Grev İlan Ederek Fethi Beyi Selamladılar: Hapishanedeki Mahpuslar Biz de Çıkacağız Diye Bağırıyorlar”, 7 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_7_.pdf

“S.C.Fırkası Liderini 50,000 kişi Dinledi” ve “Fethi Beyin Nutku: Nutkun Metni”, 8 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_8_.pdf

“Gazi Hz.nin Nadi Beye Cevabı”, 10 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_10_.pdf

“Meclis İctimaa Davet Edildi”, 14 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_14_.pdf

“Elhamdülillah: Adliye Vekili Nihayet İstifaya Mecbur Oldu”, 22 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_22_.pdf

“Şakir B. İstifa Etti”, 23 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_23_.pdf

“Fethi Bey Meb’us Oldu” ve “Kabine Bu Akşam veya Yarın İstifa Edecek”, 25 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_25_.pdf

“Yeni Kabine İş Başında” ve “Recep Bey Katibi Umumi Oldu”, 28 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_28_.pdf

“Yeni Kabinenin Programı Etrafında”, 29 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_eylul_/cunhuriyet_1930_eylul_29_.pdf

“Gazi Hz. Yakında Seyahate Çıkıyorlar”, 1 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_agustos_/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_1_.pdf

“Uzunköprü’de İrticai Tarzda Propaganda Yapanlar”, 8 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_8_.pdf

“Hararetli Mücadeleler Oluyor”, 9 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_9_.pdf

**“Sandık Başlarında Mücadeleler: Kasımpaşa’da Yeşil Bayrak”
11 Teşrinievvel 1930**.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_11_.pdf

“Birçok Yerlerde Hadiseler: Antalya’dan Sonra Adana, Giresun, Havza’da Hadiseler Oldu”, 17 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_/cumhuriyet_1930_tesrinievvel_17_.pdf

“Gazi Hazretleri Uzun Bir Tetkik Seyahatine Çıkıyor”, 4 Teşrinisani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinisani_/cumhuriyet_1930_tesrinisani_4_.pdf

**“Fırkalar Birleşmiyor: Şaiyalar Karşı Fırkanın Arzusundan Doğmuştur”,
8 Teşrinisani 1930**.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinisani_/cumhuriyet_1930_tesrinisani_8_.pdf

“Serbest Fırka Dağıldı”, 17 Teşrinisani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinisani_/cumhuriyet_1930_tesrinisani_17_.pdf

“Gazi Hazretleri Dün Akşam Hareket Ettiler”, 18 Teşrinisani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_tesrinisani_/cumhuriyet_1930_tesrinisani_18_.pdf

“Ticaret Odası Rapor Hazırlıyor”, 5 Kanunuevvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_5_.pdf

“Gazi Hz.ne Takdim Edilecek Rapor İkmal Edildi”, 10 Kanunuevvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_10_.pdf

“Gazi Hz.ne Takdim Edilecek Rapor Hazırlandı”, 12 Kanunuevvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1930/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_/cumhuriyet_1930_kanunuevvel_12_.pdf

“İntihabat Emri Gece Verildi”, 6 Mart 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/Cumhuriyet_1931_mart_/Cumhuriyet_1931_mart_6_.pdf

“Her Sınıftan Mebus Olacak”, 25 Mart 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/Cumhuriyet_1931_mart_/Cumhuriyet_1931_mart_25_.pdf

“Yeni Aza Amele ve Çiftçi Arasından Seçiliyor”, 10 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_nisan_/cumhuriyet_1931_nisan_10_.pdf

“Türkocakları H. Fırkasına İltihak Etti”, 11 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_nisan_/cumhuriyet_1931_nisan_11_.pdf

“H.Fırkasının 30 Kadar Namzet Göstermeyeceği 22 Vilayet”, 16 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_nisan_/cumhuriyet_1931_nisan_16_.pdf

“Gazinin Beyannamesi” ve “Müntehibi sanilere Gazi Hz.nin Beyannamesi”, 21 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_nisan_/cumhuriyet_1931_nisan_21_.pdf

“Müstakillerden 20 Kişi Kazandı 10 Münhal Var” ve “Kati Netice Anlaşıldı: Recep B.in Beyanatı”, 26 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_nisan_/cumhuriyet_1931_nisan_26_.pdf

“Türk Kooperatifçilik Cemiyeti: Cemiyet Dünden İtibaren Mesaisine Başladı”, 21 Mayıs 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_mayis_/cumhuriyet_1931_mayis_21_.pdf

“İki Aylık Muvakkat Bütçe Meclise Verildi”, 26 Mayıs 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_mayis_/cumhuriyet_1931_mayis_26_.pdf

“Gümrük Varidatı 70 ten 57 Milyona İndi”, 27 Mayıs 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_mayis_/cumhuriyet_1931_mayis_27_.pdf

“Halkçı Bir Mebus”, 12 Haziran 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1931/cumhuriyet_1931_haziran_/cumhuriyet_1931_haziran_12_.pdf

“Halkevleri Bugün Büyük Merasimle Açılıyor”, 19 Şubat 1932.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1932/cumhuriyet_1932_subat_/cumhuriyet_1932_subat_19_.pdf

HAKİMİYETİ MİLLİYE GAZETESİ

“İktisat Programı: Tetkikat Başladı”, 01 Temmuz 1929.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=142695

“İktisadi Proje: Vekil Şakir B. Tarafından Tetkik Olunmaktadır”, 09 Şubat 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129233

“Zirai ve İktisadi Projelerin Tetkiki: Vekil Şakir Bey Tetkikatına Devam Etmektedir”, 15 Şubat 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129239

“İktisadi Projeler”, 27 Şubat 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129251

“Cumhuriyet Merkez Bankası İçin Toplanıldı”, 20 Mart 1930.
Erişim Adresi:
https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129396

MİLLİYET GAZETESİ

“M.Müller Tetkikatını İkmal Etti”, 15 Haziran 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1929/milliyet_1929_haziran_/milliyet_1929_haziran_15_.pdf

“Türkiye’nin İktisadi Proğramı”, 16 Haziran 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1929/milliyet_1929_haziran_/milliyet_1929_haziran_16_.pdf

“Milli Tasarruf Cemiyet Teşkiline Karar Verildi”, 13 Kanunuevvel 1929.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1929/milliyet_1929_kanunuevvel_/milliyet_1929_kanunuevvel_13_.pdf

“Bankalar Kambiyo İşini Tedvir İçin Birleşiyor”, 27 Şubat 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1930/milliyet_1930_subat_/milliyet_1930_subat_27_.pdf

“Hariçte Kalan Ecnebi Bankaların Vaziyeti Ne Merkezde?” ve “Ecnebi Bankalar”, 12 Mart 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1930/milliyet_1930_mart_/milliyet_1930_mart_12_.pdf

“Cumhuriyet Merkez Bankası: Projede Esaslı Tadilat Yapılacak”, 22 Mart 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1930/milliyet_1930_mart_/milliyet_1930_mart_22_.pdf

“Ziraat Kongresi”, 13 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1930/milliyet_1930_eylul_/milliyet_1930_eylul_13_.pdf

“Gazi Mustafa Kemal Türkiyesi ve Cumhuriyet: Herşeyin Fevkinde”, 6 Teşrinisani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1930/milliyet_1930_tesrinisani_/milliyet_1930_tesrinisani_6_.pdf

“Umumi Ziraat Kongresinin İctimaı: Cemiyet Umumi Katibi Ne Diyor?”, 6 Kanunusani 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/milliyet//milliyet_1931/milliyet_1931_kanunusani_/milliyet_1931_kanunusani_6_.pdf

SON POSTA GAZETESİ

“Son Posta Kimsenin Değil Herkesin Malı”, 27 Temmuz 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_temmuz_/son%20posta_1930_temmuz_27_.pdf

“M.Müller Raporunda Ne Diyor?”, 2 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_agustos_/son%20posta_1930_agustos_2_.pdf

“Şaht’ın Raporu Devam Ediyor” ve “Şarka Gönderilen Şekerlerin Hesabını Kim Verecektir”, 23 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_agustos_/son%20posta_1930_agustos_23_.pdf

“Gideceğimiz Yer Engizisyon Değil Cumhuriyet Mahkemesidir”, 25 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_agustos_/son%20posta_1930_agustos_25_.pdf

“Biz, Bu Halkın Cebinden Çıkan ve Sizin Kasalarınıza Giren 1.800.000 Liranın Hesabını Soruyoruz”, 26 Ağustos 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_agustos_/son%20posta_1930_agustos_26_.pdf

“Fethi Bey Yarın İzmir’e Gidiyor”, 3 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_eylul_/son%20posta_1930_eylul_3_.pdf

“Dava Edildik: Adalet Huzuruna Çıkmaktan Zevk Duyacağız”, 12 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_eylul_/son%20posta_1930_eylul_12_.pdf

“Mesul Müdürümüz Tevkif Edildi” ve “İzmirli Arkadaşlarımız da Dün Tevkif Edildiler”, 15 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_eylul_/son%20posta_1930_eylul_15_.pdf

“Adliye Vekili Kabineden Kendi Arzusu ile Çekilmiş Değildir”, 23 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_eylul_/son%20posta_1930_eylul_23_.pdf

“Meb’uslar Muhalif Fırkayı Geride Bırakacak Tenkidatta Bulundular”, 25 Eylül 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_eylul_/son%20posta_1930_eylul_25_.pdf

“Yanılan Kimdir?”, 9 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinievvel_/son%20posta_1930_tesrinievvel_9_.pdf

“İntihabatta Memurun Bitaraflığı Böyle Anlaşılıyorsa Hata Ediliyor”, 13 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinievvel_/son%20posta_1930_tesrinievvel_13_.pdf

“Her Tarafta Aynı Şikayetler İleri Sürülüyor”, 14 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinievvel_/son%20posta_1930_tesrinievvel_14_.pdf

“Siz de Bilirsiniz ki Kasımpaşa’da Yeşil Bayrak Hadisesi Olmamıştır” ve “İntihabatta Ne Gibi Yolsuzluklar Oluyor”, 16 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinievvel_/son%20posta_1930_tesrinievvel_16_.pdf

“Adana’da Meçhul Bir El Serbest Fırkanın Penceresine Arapça Yazılı Bir Bayrak Astı”, 17 Teşrinievvel 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinievvel_/son%20posta_1930_tesrinievvel_17_.pdf

“Milli Blok Teşkil Edilecek Değildir”, 9 Teşrinisani 1930.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1930/son%20posta_1930_tesrinisani_/son%20posta_1930_tesrinisani_9_.pdf

“Müntehibi Sanilerden Soruyoruz”, 26 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1931/son%20posta_1931_nisan_/son%20posta_1931_nisan_26_.pdf

“Son İntihap İzmir’de Dedikodu Uyandırdı”, 27 Nisan 1931.
Erişim Adresi:
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/son%20posta/son%20posta_1931/son%20posta_1931_nisan_/son%20posta_1931_nisan_27_.pdf

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye'de 1930'lu yıllarda uygulanmış devletçilik hakkındaki farklı tarihsel bakış açılarının geçerliliğini sınamaktır. Bu sınamayı yapmak adına çalışma, Türkiye'de devletçiliğin bir ilke olarak ortaya çıkışını belirleyen sürece odaklanmıştır.

Büyük Buhran'ın yıkıcı etkisi altında kalmış ve sermaye birikimini sağlayamamış bir ekonomi için zorunluluğa dönüşen devletçi sanayileşme politikalarına geçiş süreci, dönemin hükümeti içindeki iki farklı grup arasında bir güç mücadelesine tanıklık etmiştir. Bu mücadelenin sonucu olarak, sanayileşme planlarının hazırlık evresinde, sermaye bloğunun zorlamaları ve Atatürk'ün iktisat bakanına karşı çıkması ile 1932 yılının eylül ayında İktisat Bakanlığı'nda kadro değişimi yaşanmıştır. Bu değişimin niçin gerçekleştiği sorusuna verilecek cevap, devletçiliğin uygulamada neyi, neden hedeflediğini de açığa çıkarma bakımından önemli bir işaret olmaktadır. Bu amaçla tezin araştırdığı problem, hükümet içindeki gruplar arasındaki mücadelenin dinamiğinin hangi unsura bağlı olduğunu belirlemektir.

Tezin araştırma sorusuna verdiği cevap; mücadelenin dinamiğinin, devletçi sanayileşme politikalarının dönemin ticari ve sanayi burjuvazisi üzerinde sebep olacağı potansiyel zarara bağlı olmasıdır. Bu zarar 1932 yılının yaz aylarında kesin olarak ortaya çıktığında, dönüşüm kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. Bu dönüşümden sonra devletçi sanayileşme politikaları ve planlar, dönemin sermaye bloğunun gelişimini garanti edecek bir anlayışla tasarlanmıştır.

Tezin sonucu; 1932 yılındaki dönüşüm ile Türkiye'deki devletçilik döneminin toplumsal bir kalkınma modeli olmaktan öte, sermaye bloğunun gelişimini destekleyecek ilkel sermaye birikimini sağlamak adına dizayn edilmesidir. Bu nedenle, ulusal

kalkınmacı tezlerin döneme atfettiği tarihsel perspektif geçerliliğini yitirmektedir. Türkiye'nin ekonomi-politik tarihi içindeki devletçilik dönemi, uzun dönemli kapitalist gelişim süreci içinde, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmasını sağlayacak zorunlu geçiş dönemi olarak yorumlanmalıdır.

ABSTRACT

The aim of this thesis study is to test the validity of different historical perspectives about statism implemented in Turkey in the 1930s. In order to make this test, the study focused on the process that determined the emergence of statism as a principle in Turkey.

The transition to statist industrialization policies, which became mandatory for an economy that was under the destructive influence of the Great Depression and could not provide capital accumulation, witnessed a power struggle between two different groups within the then government. As a result of this struggle, in the preparation phase of the industrialization plans, there was a staff change in the Ministry of Economy in September 1932, with the pressures of the capitalist bloc and Atatürk's come out against economy minister. The answer to the question of why this change took place is an important sign in terms of revealing what and why statism aims in practice. For this purpose, the problem that the thesis explores is to determine which element depends on the dynamic of the struggle between groups within the government.

The answer to the research question of the thesis; The dynamic of the struggle depends on the potential damage that statist industrialization policies would cause on the then commercial and industrial bourgeoisie. When this damage was definitively revealed in the summer of 1932, the transformation inevitably occurred. After this transformation, statist industrialization policies and plans were designed with an understanding that would guarantee the development of the then capitalist bloc.

The result of the thesis; with the transformation in 1932, the statism period in Turkey was designed to provide primitive capital accumulation to support the development of the capitalist block, rather than being a social development model. For this reason, the historical perspective attributed to the period by national developmentist

theses loses its validity. The period of statism in Turkey's economic-political history should be interpreted as a compulsory transition period that will ensure the dominance of capitalist production relations within the long-term capitalist development process.